

Юліян Шпол

ЗОЛОТІ ЛИСЕНЯТА

[Електронна бібліотека української літератури](#)

Юліян Шпол (псевдонім Михайла Ялового). *Золоті лисенята*. 1928.

Набір: Ростислав Мельників, Олександр Ушкалов

Електронне форматування: Максим Тарнавський

Текст звірено із виданням: Шпол Юліан. *Золоті лисенята*. — Харків, 1929. — 268 с.

Правопис автора збережено.

В тексті [синім чорнилом](#) позначено сторінки оригінального видання 1929 року.

Юліян Шпол

Золоті лисенята

I

Ясно: треба тікати.

Ще вчора було б це безглуздя. Навіть сьогодні вранці, коли товариш Мем заніс мені газети і надхненно розповідав про наші блискучі справи з організацією запільної друкарні, — якому б легкодухові могла впасти на думку така дурниця, така нісенітниця?

Робота йшла прекрасно. Зв'язки налагоджено чудесно. І взагалі все було надзвичайно. Навіть ця вічно конспіративно заклопотана й невдоволена з нашої необережності Кірка, здається, почувала себе вже добре.

От не везло тільки з друкарнею. Усе якось зривалося. То куплена через десяті руки портативна каса зі шрифтом залишалася у рішучий момент нашим посланцем десь на бульварі. (Мовляв, стежа. Довелося кинути й тікати). То вже зовсім обладована друкарня раптом провалювалася. Було гірко, образливо і взагалі неприємно.

Але сьогодні всьому цьому кінець. Десятиденний карантин, найпильніша наша стежа і розвідка з цілковитою певністю стверджували, що все гаразд.

Отже, все гаразд. Нарешті! Мем світився весь, розповідаючи про це, а йому блакитні очі заходилися теплою залюбленою сльозою, що їй позаздрила б у час кохання найвибагливіша жінка. Мені так само плив у груди той бадьорий студенистий струмінець, що щастя знати його [ст. 3/4] дано лишень завзятим конспіраторам, професіональним революціонерам.

Ну, так. Усе добре.

Аж раптом...

Сталося це, справді, безглуздо несподівано. Так тільки діти, граючись запізно, ошпарені бувають наказом рідних: спати. Ступив до хати Ром і ми одразу ж мовчки дізналися про це. І одразу ж зник весь настрій наш мрійливий, а що найголовніше — ми зовсім і забули вже про нього. Сила жорстоких фактів тим і дужа, що б'є без промаху і витверезює одразу.

Картина була жахлива, як і завжди в таких випадках. І що найгірше — більше паніки, ніж справжньої загрози.

Але, проте, ясно було одно: роботу зірвано і треба перебути час.

Отже, тікати...

Умовитися відносно зустрічів і попереджень на місцях — це було справою години-двох. Останні застережливі заходи так само не забрали багато часу. Виїздили (кожен поодинці) майже всі активісти, бо провал був "генеральний".

На мене покладався обов'язок добратися до одного повітового міста на Дніпрі не пізніше як у середу на цьому тижні, щоб там застати ще військовий загін до двох тисяч душ. Він повертав домів на лівий берег, зневірений у правді патріотичної армії.

На чолі його стояли, втершись у довір'я, наші хлопці, і завдання полягало в тому, щоб затримати його там, не допустити до розтечі по власних хатах і дворах, натхнути вірою і зберегти його, як нашу бойову одиницю, пустивши її в “діло”.

Ах “діло” це уявлялося нам тоді таким простим! Ну, гупають що-через день гармати з одного рідного нам [ст. 4/5] берега цієї великої розкаряки — міста. Ну, підведемо ще дві тисячі з другого боку. Встановимо контакт (О, це таке велике і магічне слово!), і — єсть. Відважний напад дасть нам перемогу. А тоді... о, тоді... чи ж є на світі що, що можна дорівняти рожевим мріям революційно натхненного серця?..

Ну, звичайно. Ясно! Гаразд!

Трохи дивно було тільки, що ці такі неждані й такі відважні плани зовсім стерли в нас сліди допіру зазнаних нами жахливих втрат. Усе знов одразу стало нам чомусь таке привабливе, таке чудесне. І навіть Мемові знов на око виповзла його замріяна і радісна сльоза.

Та кожен про себе думав: “Це тому, що ми справжні революціонери, незламні борці”.

Так! Ми таки, справді, були великі мрійники.

Одним словом, я поїхав. В останню хвилину, вже на дверях, згадав за пашторта. Посвідчення однієї вищої художньої школи давало мені право жити тільки в місті.

Правда, між нами кажучи, крім коників і баранців малечою я зроду ніколи нічого в житті своїм не малював. І більше того: у малярстві доля завжди кепкувала з мене. Вона ще й досі підсовує мені такі хоч би образливі сюрпризи, як вічні скарги бистроокого трилітнього Васятки на те, що намальована для нього мною свиня, на його думку, більше скидається на коня, а старанно вирисувана мною людина “ан фас” нагадує йому розчепірену жабу.

Та, проте, я мав посвідчення художньої школи, і по стінах у моїй кімнаті висіло декілька по нікуди розмальованих грецьких ваз, плакуча береза, два чи три портрети і один розкішний зад невідомої мені жінки. Усе це, за моїм тодішнім уявленням, мало свідчити, здається, про [ст. 5/6] мою універсальність у малярських справах, а значить — і про не аби-яку кваліфікацію. І все це було цілком наочним виправданням мого документу для прописки.

Але тепер, отже, треба було шукати не менш наочного виправдання для свого перебування поза містом. Питання це повстало раптом, руба, несподівано, в гарячий час, як сказано, в останню мить, при виході, уже на дверях.

Що робити?

Одразу ж усе пішло ніби в провалля. І непривітна безнадійність важким лантухом осіла десь в середині, на дно.

Але це було... ну, дві чи три хвилини. Звичка хутко орієнтуватися в мінливих обставинах узяла гору.

— Ех, чудило! (Це до себе). І єсть же ідіоти, що можуть розкисати через таку дурницю.

За двадцять хвилин я вирушав уже з дому з посвідченням у кешені про те, що

такого-то (ім'я рек) командує домком (тоді це був єдиний орган народного самоврядування) на провінцію закупати продукти. Підпис і печатка: “усе честь-честь”.

... Ніколи час не злиже з пам'яті моєї твого світлого образу, прекрасний юначе, самовідданий революціонер! Це ж ти постачав нам тоді ці посвідчення, затершись непомітно під виглядом звичайного канцеляристи і ти ж, за них катований, а потім незвано де розстріляний, прийняв за всіх за нас розплату.

Мир... ні! Вічний неспокій борця, одвічна тривога революціонера хай буде тобі монументом, о, славний, у наших серцях!..

Я тоді не думав про це, я навіть не думав тоді про те, що так колись подумаю. Я з робленим виглядом байдужості й незалежності простував вулицями великого міста на станцію, до потягу. [ст. 6/7]

Була тоді вже осіння чвиря, хоч літо все ще не здавало, настирливо заявляючи про себе досить таки високою температурою і впертими змаганнями сонця з попелястими хмарами.

До вагону влізли рано. Без кінця вмошувалися. Стояли довго. Рушили пізно.

Ну, таки поїхали.

Приємно було, коли вперше раптом війнуло вітром лісу й поля. Мимохіть випростався стан і вільно зітхнули груди. В глибині десь закублився наївний дитячий смішок. Згадалися такі нетерпляче ждані і такі багаті вражіннями колишні регулярні юнацькі подорожування на канікули.

І дивно: я і я. Тоді й тепер. Що є спільного? — Абсолютно нічого. А проте це ж таки я, той самий, хоч мені вже за двадцять вісім.

Я вже зовсім був налагодився осідлати свого улюбленого під час подорожувань коника — безкінечне фантазування на теми особистої філософії, — аж раптом відчув, що мені щось заважає. Навколо мене бубонів, шарудів, плювався й шмаркався всякий народ. Моя сусідка, огрядна жінка з замашками перекупки, зовсім безцеремонно мазнула мене брудним рукавом по носі, достаючи свого клунка згори. На це ніхто не звернув уваги і вона перша. Я зиркнув навколо: усе було байдуже, як до цього неприємного мені факту, так і до моєї невдоволеної персони. Витерши почервонілого з образи від такої нечемности носа, я знов почав дошукуватися причин, що заважали мені скупчитися в думках. І, як це завжди буває, одразу ж зрозумів. Вірніше — згадав.

Ну-да ж: це так. Коли бовкнув уперше дзвінок, до нашого вагону підійшла якась дівчина й поспитала місця. Приємний, трохи приглушений, але глибокий її голос примусив мене озирнутися. Вона на мить затримала свій [ст. 7/8] лагідний зніяковілий погляд у моїх очах і одвела. Хтось відповів, що є, хтось вигукнув — нема. А дехто, ніби на це тільки й чекав, випалив заялозенного, але дуже популярного тоді дотепу про жінку, що не підходить ні під восьмеро коней, ні під сорок чоловіків (усі їздили тоді в “теплушках”). Проте біля дверей всі з радістю кинулися їй допомагати і під гучний регіт і безсоромні коментарії втягли її в вагон.

Далі довелося відстоювати вагон від натиску п'яної компанії. Потім всадили нам якихось військових. Почалася боротьба за місця. Переміщалися з місця на місце, сварилися, спорудили посеред вагону аж під стелю купу з барахла якісь перекупки. Одним словом, вражінь, як у калейдоскопі, і я про це тоді забув.

Але тепер, під ритмічний стук коліс, серед одноманітного приглушеного гомону, коли гуркіт потягу притамовував гостроту звуків, а тримітіння вагону стирало чіткість рухів і рис, — із жмутку вражін у поле свідомости почало пробиватися одно: дівчина.

Факт! Але чому?..

Я ніколи не міг поскаржитись на прихильне ставлення до мене жінок. Саме — жінок. Знайомих дівчат, товаришок у мене було багато. Більше того — майже всі вони дуже мені симпатизували, навіть любили мене. Але ця симпатія, ця їхня любов до мене складалася з таких елементів, що ні в якому разі не свідчили про мою приналежність до іншого полу. Приятель, друг, товариш, — ось ті означення, що в рямця їх замикалась ця симпатія. А спосіб їхнього поводження зо мною часто межував із безцеремонністю.

І це не тому, що я був позбавлений їхньої уваги, чи навіть поцілунків. Ні! — Зовсім навпаки: я їх може більше знав, ніж сам маестро від кохання старий гульвіса Дон-Жуан. [\[ст. 8/9\]](#)

Та одна маленька, але скорбна деталь: усі ці поцілунки належали не мені. Тоб-то, фізично, натурально одержував їх я. Так само й формально, юридично право власности було за мною. Але по суті я міг вважати їх за свої тільки в такій мірі, в якій звичайна собі подушка самотнього ліжка в годину опівночі може взяти за свої ті гіркі сльози і ті гарячі поцілунки, що на них таке щедре буває бентежне серце дівчини в хвилину нездійснених жадань.

Одним словом, я зовсім був ні в чому неповинний. І якщо одержував належне, то тільки завдяки мудрому закону природи: наші друзі є наш засіб притамувати наші болі.

Спочатку все це мене нервувало. Потім — іритувало. А далі — стало байдуже.

Правда, була й серед них одна. Вона ніколи ні разу до мене навіть не доторкнулася. А коли іноді й траплялося це випадково, невзначай, — вона, зашарівшись, ніяково перепрошала, чомусь спускала вії долу й не знала, де подіти руки. Я дивувався, морочив собі голову, що б то могло значити, але блиск очей навколо був такий сліпучий, а клей поцілунків так бентежив кров, що я загалом не звертав уваги.

Це була наша тиха, супокійна Кірка, натхненна жриця конспірації, невтомний рухливий нерв партійної організації. Але про неї далі...

Так от: дівчина.

Безпорадним пеньком тирчав я серед людського натовпу у вагоні, і низка таких і тисячі подібних думок промайнули за якусь хвилину мені в голові. Безглуздий вираз мого обличчя тоді був мабуть такий очевидний, що навіть сусіда мій із другого боку, якийсь сивий дідок із нудотно-улесливим лицем, виявляв мені своє щире співчуття. [\[ст. 9/10\]](#)

Але ж — дівчина. Чому?

Гіркий і солодкий досвід минулого одразу відповідає мені тепер, що це дурне і марне запитання: легше тисячу раз пізнати, ніж один раз відповісти. А що пізнання тут не має нічого спільного з відповіддю на докучливі питання людського життя і кохання, про це незаперечно волає наш кожен пережитий день і кожна переспана нами ніч. Бо — всі ми пізнавали й пізнаєм багатократно, але ж ніхто ще не здолав хоч раз осилити цього маленького одвічного: чому?

Я тоді був іншої про це думки. Але... я й тоді зробив так, як роблю й тепер. У порохнявій півтемряві вже напівсонного вагону я шорстким оком почав намацувати об'єкт

своїх нежданих міркувань.

Це була звичайна собі дівчина. Вона сиділа навпроти мене у кутку. На колінах їй була зворушливо маленька валізка, що під її покришкою чомусь угадувалася пара-друга білизни, рушник, мило, зубна щітка й порошок, а також обов'язково пудрениця і губна помада.

Дивно, що я одразу ж піймав її погляд на собі. Це її збентежило, і вона заплутала ніяково очима по вагону. Я з легким тьохканням всередині зручно використав цей момент і прочитав на її обличчі досить таки приємні риси.

У грудях мені вже почала підкочуватись догори якась терпка гуля, по спині, як від легкого весняного вітерцю, пробігла дрібна ряботинь, аж раптом вона вп'ялася в мене своїм навмисне сердитим поглядом. Я не витримав і забігав очима. Вона вперто дивилася на мене. Почуваючи, що червонію, я, проте, зважився прийняти виклик і відповів їй тим самим. Вона якось смішно зворушливо насупила брови. Я не здавав. Але що довше я втинався в неї своїми очима, то все більше почував, що ніяковію. Якись рожеві плями застили мій зір. Передо мною все зли- [ст. 10/11] лося в химерну безформенну масу фарб і ліній. На вії мені тримтіла сльоза.

Я мусив спустити погляд і розгублено почав витирати свого носа. А коли за хвилину знов зважився глянути на неї, то зустрів таку глузливу, призирилу усмішку в кутиках губ, що в мені десь тупо засмоктав біль якоїсь невиразної образи. До того ж, щоб, очевидно, остаточно мене доконати, вона раптом спокійно, недбайливо і безжурно зовсім одвернулася од мене. Ясно: гру програно.

Ще декілька моїх настирливих спроб не дали жадних наслідків. Гру було безперечно програно і то — остаточно. Можна було тепер спокійно вкладатися спати.

І як то завжди буває, зазнавши поразки в одному, я почав надолужати в другому. Що за дурниця, справді: в таку хвилину і якась там зовсім мені невідома і, очевидно, порожненька собі дівчина. Що вона мені і що я їй? Адже передо мною такі важливі справи. А потім: як ще там із іншими? Може когось уже злапали? Та й чи я сам зараз вийшов уже з небезпеки? А чи не стежить ось тут уже хто за мною? Це ж буде скандал — уся справа рухне. Та й сам я не маю жадної охоти попадатися в лабеті.

Мене немов якась стороння сила струснула за плечі. Уїдлива й гостра цівка остраху пронизала серце. Аж захололо десь у кутику, в потилиці. Я тривожно зиркнув на дівчину, але вона, очевидно, зовсім забула за мене і байдуже прислухалася до якоїсь розмови. Тепла хвиля заспокоєння розлилась мені по тілі. Що за дурниця! — Самому вигадати і вигаданого ж злякатися. К чорту химерні витівки! Завтра й позавтра ще стільки турбот. Треба спати.

Прокинувся я ніби від якогось унутрішнього голосу що крикнув мені: встань! Перше, що впало мені в вічі, це [ст. 11/12] срібне лискувате марево сяйва у вагоні. Очевидно, місяць, крізь розчинені двері, видзвонював свою симфонію на повні груди. Панувала сугуба тиша, підкреслена сонним диханням вагону. Не поворухнувшись, я вгадав, що ми давно вже стоїмо на якійсь самотній станції.

Аж раптом я заляк. На вершок од мене — лицем у лице — лежала голова дівчини,

її, тієї самої.

Спочатку я не повірив. З якої речі? Вона ж була у протилежному кутку?

Але то був факт. На своїй щоці я навіть почував легенький вітерець від її подиху. Навколо панувала тиша, і дівчина, очевидно, спала. Дивно і не зрозуміло! Вихор невиразних тривожних здогадів промайнув мені в голові. Знову віджило уїдливе химерне передчуття.

Але робити не було чого, і я удав, що сплю.

Я зімкнув вії, але не зовсім. Я лишив маленькі щілинки, що крізь них почав спостерігати.

Так. Ще раз — вона. Лежала побіч мене. Простерта, ніби пориваючись до мене. Лице їй видовжилось, немов застигле на піврусі. Хвилястим вигином здіймалися вільно груди.

Що привело її сюди? Невже звичайна випадковість? Але цього не можна припустити. Вона ж (я бачив) у тому кутку вмостила спати. Тоді лишається, що тільки з власної волі. Але ж для чого? Що треба їй тут біля мене? Мене? Тоді навіщо так з погордою вона мене прогнала? А може то спосіб, звичайний жіночий спосіб, і я винен тут лиш тим, що я його не знаю?..

Фу, чорт! — Так можна і себе самого зачислити до власних ворогів. Ясно — дурниця. Так що ж?

Ну, звичайно, нічого іншого не може бути: я тут під доглядом шпига. Тільки ж навіщо так одверто, буквально під самим носом? [ст. 12/13]

Це мене знову збило з пантелику. Знов почали кружляти найфантастичніші, безглузді здогади. Неймовірна думка про те, що я можу тут упасти жертвою за колись кимсь зганьблену жіночу честь, чомусь особливо мене непокоїла.

Нарешті, це мені вже набридло. Я спробував як найтверезіше зважити всі факти і якось одразу зробив непохитний висновок: вона тут зараз біля мене, щоб викрасти в мене “докази”. Це ж так очевидно, так зрозуміло.

Від такого вирішення мені одразу стало легко і спокійно. А від думки про “докази” я навіть уїдливо про себе підхіхкнув. Я добре знав, чому. Ну, що за дурість! Усі “докази” (ці явки, шифри і паролі) справді були при мені. Але ж заховано їх було в такому місці, де тільки сам, один я міг до них дістатися. Це місце було — моя власна голова.

Захоплений цим почуттям безпечності для свого конспіративного скарбу, я якось уже викинув із голови самий (безумовно неприємний) факт шпигунської за мною стежі. А стежа ця без сумніву була і найголовніший доказ її лежав тепер ось тут на вершок од мене.

Поглядом призиравства я скося озирнув простерту постать. Поза була та сама, незмінна, жадного руху.

Але чому ми так довго стоїмо? Вагон немов закам’янів. Навколо тихо все, замовкло, як принишклий змовник. Чи рушимо колись ми?

Я вже хотів підвестися і глянути навколо, аж раптом прикипів до місця: її вії ледве помітно затримтіли.

Я власне швидше відчув це, ніж побачив. Але сумніву не було, бо я занадто уважно стежив і занадто близько відчував її біля себе, щоб міг помилитися.

Отже, не спить. Вона за мною стежить. Гарзд! Чудесно! [ст. 13/14]

Я вирішив зробити експеримент: викрити її і осоромити.

Заспокоївшись, як тільки це було тоді можливо, і зачекавши хвилину-другу, я ніби уві сні, присунувся лицем до неї. Мій розрахунок був: наблизитися до неї вщерть — лицем у лице — і захопити так вигідніший для спостережень пункт. Цілком підставно я міркував тоді, що їй так буде важко або й зовсім неможливо далі симулювати сон.

Виявилося, що мав я цілковиту рацію. Тепер я ясно відчував, яких зусиль доводиться вживати їй, щоб удавати сон. Легенький струмок її подиху давав ледве помітні, але виразні перебої. Вії їй були неспокійні, а повіки час од часу жмурилися. І взагалі вся вона лежала в такому тримтливому напруженні, що воно без дотику передавалося мені.

Ситуація виразно мене захоплювала. Власне, уже захопила. Ця уперта, прихована й мовчазна боротьба уже розпалила в мені хижий інстинкт до жертви. В мені росло й всього мене заповняло те буйне з солодким присмаком передчуття, що в ньому, очевидно, зміст життя свого вбачав мій ветхий предок, потайно стежачи за звірем із печери. Я сам не міг уже одірватися од нього. Ба, навіть коли б гострим чимсь, як голка, уп'явся мені в тіло хто, я і тоді б не ворухнувся, закликаючи у дужому, як саме життя, почуванні. Бо сповнений я був одним: я стежив.

Але що ж тепер лишалося робити їй? Вона так само не могла не знати, що я на неї полюю. Це вже тепер занадто очевидно. Бо ж тримтіння вій її піймати я міг, лишень піймавшись сам.

Ну, ясно — один тепер у неї порятунк: немов крізь сон, зітхнути і одвернутися од мене. [\[ст. 14/15\]](#)

Така перспектива не могла мене аж ніяк задовольнити. Тоді все скінчено і хижий звір утік. А те, що спала біля мене, то це ж не доказ, — лишень натяк. Значить треба негайно ж, раптом щось робити.

Покликати? Уїдливо спитати: “чому ви так близесенько кріз вії дивитесь на мене?”.

Звичайно. Так. Єдиний вихід.

Я зовсім уже розплющив очі і прибрав відповідної міни, щоб винести свій суворий вирок.

Та... несподівано осікся.

Вона ворухнулася всім тілом і ще дужче обернулася до мене, торкаючись мене щокою.

Ах, чорт! яке нахабство!.. Ні, тільки подумати: вона не то що не тікає, а ще й робить мені виклик. Та вона просто глузує з мене. Вона зважається одверто стати до боротьби, довести мені, як якомусь дурникові, що то все тільки мої вигадки, що нічого нема, що вона спить і тільки звичайна випадковість подорожування в переповненому вагоні поклати її так близько біля мене... Ну, це вже занадто! Для всього є межа. Я покладаю її й для тебе, моя люба. Ого-го! Не на того наскочила. Будь певна, і не таких бачили...

Я вже зовсім одверто дивився їй у лице. Від огиди й ненависти очі мені наливались кров'ю. Я годен був уже просто кинутись на неї, стиснути за горло і задушити, як гадину. Але я стримав себе. Ну, що за рація бруднити руки кожною гнидою, що ссе народню кров? Не в цьому ж вихід...

Очевидно, є два виходи: або сказати їй, щоб забиралась геть, або ж, ніби нічого не трапилось, самому непомітно зникнути. Усі дані штовхали мене на останнє. Мабуть треба таки тікати, бо все це якось неспроста. [ст. 15/16]

Та ледве я встиг про це подумати, як теплий лоскотний плин розлився мені в тілі: я виразно відчув на своїй нозі її тримтливо-боязьке коліно.

Від несподіванки я розгубився. Десь промайнула, немов чужа, якась заблукана уява про жіночі чари і про те, що все дозволено. А клейкий сік солодкою отрутою уже точився в жили і наливав мене тяжкою млостю. Безпомічно десь тіпався уривок думки про втрату волі, про підвладність.

Як крик про порятунок, — схопив я поглядом її лице. І зацікавився. Кожен фібр його на мене дихав стриманою хіттю. Навіть лискувате саяво місяця не мало сили стерти мінливих плям його одвертої жаги. А зімкнені все ще її тепер виразно говорили уже зовсім не про сон.

І дивно: як часом з'їдений наш біль, — одразу ж згасла у мені ненависть і ворожнеча. Гаряча хвиля ніжності порснула мені в груди і тихо розпливлась по жилах. Мов сам не свій, сіпнувся я й холодною росою її безвладних вуст залив свою нестямну спрагу...

Пригадую тільки: в якусь останню божевільно-млосну хвилину недоречно десь кольнула думка про втечу. Але безглузда радісна свідомість того, що тікати тепер уже пізно, буйно покрила собою все. Я вже бездумно плив по волі хвиль, що їх безугавно гнав всевладний керманіч сущого. І безтурботно спивав п'яні рубіни з губ, що ніколи не знали штучної фарби.

Очевидно, в її валізі зовсім не було губної помади.

І я легковажно помилився.

Приїхали ми на станцію ще, коли сонце не сходило. Виявилось, що потяг далі не йде. Власне, може й піде, тільки не зараз. А поки-що доводилося забиратися з вагону. [ст. 16/17]

Застиглий, камінний вираз облич військових був цілком байдужий до жалісних протестів і грізних нарікань схвильованих пасажирів.

Справді таки, за квитки всі платили готівкою. А тепер, невідомо чому, всі мусять висідати на остогидлий перон якоїсь проклятої станції і чекати, невідомо скільки. Де ж тут правда?

Вона, очевидно, заклопотана чимсь іншим, зовсім не озивалася на ці скарги. Декому ввижалося, що вона просто стиха злісно кепкує з них. Це іритувало. А то ж, та й справді: чому ото така ірродова непорушність на всьому? І немає людині розради. У-у-у! сволочі, — продали Росію...

Тих романтичних часів цей афоризм про Росію був, можна сказати, сцілющим бальзамом від усіх людських недуг. Навіть відомі в історії української літератури баба Палажка та баба Параска, відходячи від трафарету Нечуя-Левицького, звичайно ним кінчали тоді свої сварки. Отож можна собі уявити, якого масового вжитку набув він при нашій оцій неприємній оказії. Що-правда, вголос його, здається, ніхто не чув. Але ж хіба

не сказано: мовчанням своїм я кричу?..

Та, проте, огинаючись, висідали всі.

Леп брудного перону і в'їдлива вогкість передсвіту зовсім псували настрої. У млявій уяві чомусь зринали краєвиди сонця, моря і теплих країн. Хотілося марити.

А в дійсності: ішла людина по перону, розминалася, невдоволено чухалася, простуджено бухкала від кашлю і плювала. Плювала на аршин, на два просто себе. Плювала вбік і, обернувшись, назад себе. Плювала скупчено й уважно, безжурно і несамохіть, через відкритий рот і в щилину крізь зуби. Плювала часто й похапцем, ніби на конкурс, і діловито, не кваплячись, немов виконуючи поважне, державної ваги, завдання. [ст. 17/18]

Мені так само було усе це неприємно. А надто, що кожна загаяна година могла зірвати наші плани. Але після пережитої ночі, у вухах мені дзвеніли якісь бадьорі дзвіночки і на світ дивився я взагалі не сумно.

Було дивно тільки, що я її ніде не бачив. Я таки, справді, після того міцно заснув. Нас сполохала тоді передрозсвітна шамотня у вагоні. А її остання крапля поцілунку, як нескінчене бажання, солодким присмаком лишилася на моїх знесилених устах. З нею я й поринув у глибокий сон, загойданий золотою мрією.

Згадується ще моє бентежне каяття. На самоті. Про себе. (Ми ж з нею не сказали ані слова!).

Ну, як я міг таке подумати про неї, про ці такі щирі, такі прекрасні очі? Про цей такий віданий, такий близький і рідний мені погляд?!

Це ж просто... ну, я не знаю що. Треба бути, справді, самому негідником, щоб таке подумати.

Та я їй про це розповім. Усе, не криючись. Ось тільки пройдуть тумани, розвіється морок ночі, виплигнуть з-за обрію золоті лясенята і побіжать, блимкаючи, листям і травою. Тоді ми втечемо од усіх у поле, в степ. Усе далі, далі. Там можна вільно говорити, можна кричати.

Вона стане під жовтий промінь на зеленому схилі, і я впаду їй до ніг. Я обниму її коліна, я припаду до них лицем. Я буду її благати, буду цілувати. Цілувати і благати. Я скажу, як міг про неї я подумати. Ні! — як думав. Усе, без жадної утайки. Я буду клясти себе, як останнього мерзотника, нікчому. Я буду плакати, ридати. І, як вищої нагороди, буду благати для себе тільки одного: щоб вона простила, не пам'ятала лихом, навіть забула, але тільки простила. Так! Тепер уже між нами не може бути нічого спільного. Кінець! Проклята доля так [ст. 18/19] необачно нас звела, щоб навіки розлучити. Кінець, кінець і... неприкаяні, глухі, задушливі ридання.

І тоді згасне їй в очах дитячий вогник великої радості. І густі смуги синьої печалі гадюками сповзуть їй на повіки. На вії скотиться сумна безповоротності сльоза. Різьбленим мармуром одчаю й туги вона закам'яніє у тихих дзвонах осінніх павутин...

... Та не знає меж для прощення серце коханої. Гострий біль утрати розіб'є мур розстання і бурхлива повинь гарячих сліз проллється на голову покутника. Вона тихо торкнеться моїх похилих рамен і скаже: — Встань! бо любов моя дужча за мене. І, коли треба, вийми серце моє з грудей моїх; і я, розтерзана, умру з голубою піснею на вустах про золоту любов мою до тебе, о, мій коханий!..

І я тоді схоплю на руки її, знеможену великим серцем першого кохання, (обов'язково: — першого!) і... — понесу...

Але її відсутність тепер починала, справді, мене непокоїти. Спочатку, коли прокинувся, ледве розбурканий, я думав, що вона раніше разом з усіма вилізла з вагону. Але тепер я таки ніде її не бачив. І перекупка, і сивий дід, і всі цілком мені байдужі подорожні були тут. Не було тільки найголовнішого — її.

Я швендяв неприкаяно по всіх закутках до нудоти забрудненого вокзалу. Чатував навіть у самих непристойних для цього місцях. Обходив разів десять навколо станції, її не було.

Іноді, уздрівши невиразну постать між дерев, що густо росли тут навколо станції, я обертався на чуйного ловецького собаку. Ноги мені прикипали до землі, у вухах дзвеніло, я весь тримтів. Я пильно вдивлявся туди, вимальовуючи в своїй хоробливо напруженій уяві її постать, її обличчя. Я вже уявляв пираз його, цього такого [ст. 19/20] мені тепер дорогого, такого рідного обличчя, що з ним вона, свіжа й бадьора, ось зараз вийде мені назустріч; в нестямнім пориві простягне до мене руки і, знеможена від радості, скаже: — Ах, як я довго тебе чекала...

Але наближалася постать і я, мимрячи під ніс прокляття, чвалав далі...

Нарешті, я мусив згодитися, що мої пошуки марні. Очевидно, вона або їхала до цієї тільки станції, або ж висіла ще раніше. Отже: прощайте, золоті лисенята, прощай, різьблений мармур, і ти прощай, моє вимріяне на перегоні між двох станцій золоте кохання!..

Я тільки тепер зрозумів, що все це зо мною трапилося на протязі декількох годин. Що за чорт! Я навіть не бачив її при денному світлі, не знав її ім'я, не чув від неї жадного слова, можливо навіть, не міг би серед навтопу вже її й пізнати...

Але ж чому мені так певно вірилось, що я її несучу в собі уже з віків?

О-о, я таки, справді, був послідовним мрійником!..

Непохитним стовпом стояв я заворожений посеред перону. Не знаю, чи довго. Очуняв від якогось голосу, що проскрипів мені над вухом. Це був сивий дідок із нашого вагону. Він не то питав, не то говорив мені, що потягу не буде. Я неохоче щось промимрив йому у відповідь. Але він не одходив. Він почав якусь балаканину про те, що тепер взагалі чогось певного тяжко дізнатись. І тому, хто його знає, чи не краще, не чекаючи, йти пішки. Адже нам тут до Відомої станції верст сорок. А там неодмінно вже потяги йдуть. Отже, пішки надвечір ми будемо там.

Я ледве розумів, що він говорить, але з увічливості підтакував. Це його, очевидно, підбивало на дальші теревені, і я роздратовано почував, що цьому не буде [ст. 20/21] кінця. Та він, мабуть, не помічав цього і вів розмову далі.

Розуміється, він обережно, здалеку запитав, куди я їду. І дуже зрадів, коли дізнався, що я мандрую за харчами. Ох це ж просто жах один для нас, міських людей, цей час. Просто хоч з голоду помирай. Він сам теж не раз уже їздив. І все, бог милував, щасливо. А тепер от просто вже знемігся і їде, між нами кажучи, на довгий час до свого брата, благочинного, на хутори. Хоче хоч трохи відпочинути від голоду й злиднів. Та й час такий, непевний, можна всього чекати. От і потяги не ходять. Того й жди, що буде якась зміна. Краще вже десь у тихому закутку пересидіти, поки пройде.

Я од болю ще свіжих ран майже зовсім не звертав на нього уваги. Але останні його слова мене зацікавили. Я зиркнув і якось одразу вздрів на його дрібному малп'ячому обличчі хитру машкару обивательщини. Ах, як я її добре знав, власне не знав, а відчував цю мерзенну обивательську душу!

Це ж вона в'їдливо підхікіувала у підворотнях того дня, коли вже стало ясно, що ми підемо. Але, хіхікаючи по закутках, як вона запобігливо зазірала ж тоді нам у вічі і запопадливо лаяла перед нами тих, кому вже сьогодні готувалася цілувати завтра п'яти.

— У-у, гадина!..

Мені це вирвалося несподівано. Я аж злякався, озирнувшись вбік. Але близько нікого не було. Стояв тільки він, цей остогидлий дідок і співчутливо зиркав на мене.

Я вже хотів мовчки піти од нього, але одразу згадав, що треба ж щось робити. Не за тим же, справді, я сюди оце прибув, щоб безпорадно стовбичити на цьому безглуздому пероні. Треба поспішати. Потяг не йде? Що ж без потягу. Може вдаритися просто навпростець? Тільки [\[ст. 21/22\]](#) як? Пішки? — Але ж це днів п'ять діла. Я ж мушу бути за два дні. Максимум. Підводою? — Так само вчасно не заїдеш. Та чи й повезе хто? Підозріло. Хіба од села — до села? — Ще довше...

Але ж він щось там мимрить? Ах, да! — До Відомої, а там потягом. Ну, звичайно. Найпростіше. А вони, ці обивателі, мають нюх. Справді. Між них затесатися як свій, і зовсім буде все непомітно. Він же, дідок цей, як на замовлення, для цього зроблений. Під мікроскоп його досліжуй, — жадної людської риси не знайдеш: безнадійна обивательська харя.

Єсть!..

— Так до Відомої, кажете? — раптом ошчасливив я його веселим запитанням. Він аж затримтів од радості, засмикався, весь заяснів і почав похапцем у надцятий раз доводити слушність нашого подорожування пішки. Я трохи нечемно перервав його, рішуче заявивши, що треба одразу рушати. Він смикнувся, одбіг, сказавши “зараз”, але раптом повернувся і почав вибачливо щось бурмотати про якийсь клунок і скриньку. Я ні чорта не розумів, що він хоче, аж, нарешті, виявилось, що мова йде про мою допомогу. Бо він, бачте, аж ніяк не здолає сам нести їх, — уже старий. Коли був молодший — ого! — тоді інша річ. А тепер... Одним словом, він прохав мене нести або клунок, або скриньку. Я при собі мав тільки порожній мішок для проблематичних харчів, але ж сорок верст таскати якусь зовсім мені непотрібну скриньку, чи безглуздий клунок — перспектива, не скажу, щоб вона видалася мені за приємну. Та якось уже незручно було одмовляти цьому бідоласі, що так ретельно ходив за мною і турбувався про мене. До того ж натура в мене лагідна і, як на допомогу людським потребам, — охоча. Я, потупцювавшись трохи, згодився. І ми пішли. [\[ст. 22/23\]](#)

На дворі зовсім розвиднилося і з-за обрію з хвилини на хвилину можна було чекати сонця. До речі, небо було зовсім безхмарне і день обіцяв бути погожий.

Зійшовши з перону, ми ступили на росяну траву, що одразу завогчила мені в ногах. Але рубець досить таки натоптаной скриньки на плечі вже давався в знаки і я подумав, що день сьогодні буде мені жаркий.

Одразу ж виявилось, що ми не самотні. Ще перед нами час од часу зривалися купи таких самих, як ми безпорадних мандрівників і наздоганяли свій час трафаретним, як світ,

способом. Ми теж сполохали з місця цілу зграю подорожніх, що нерішуче чогось увесь час чекала і чомусь одразу ж, як по команді, пішла за нами. Вся стежка понад залізничною колією була всіяна навантаженими похилими постатями, що в стьожку, одна за одною уперто перебирали ногами.

Мій дідок спочатку намагався мене розважати розмовами. Але скоро засапався, та й я байдуже слухав, — і він замовк.

Ледве одійшли кроків на сто від станції, аж виплигнуло сонце. В уяві мені промайнули золоті лисенята. Вони таки, справді, тепер випорснули разом із сонцем, але були бліді і не такі цікаві, як тоді, коли я в мріях збирався розіп'ясти себе на хресті вигаданого кохання. Різьблений мармур і голуба пісня десь ледве згадувалися, як вичитані колись і вже напівзабуті образи. Я глибоко зітхнув, здивувався сам собі і чомусь приснув з очей пригоршнею сміху в басаманне обличчя небесної опуки.

Але мій дідок швидко почав приставати. Нас обганяли. Це мені не подобалося, а особливо те, що всі, хто нас обгонив, потім якось раптом віддалялися і зникали. Ми лишалися самі на веселій стежці, що гадючкою вилася попід залізничним насипом. Вона своїми несподіваними зво- [ст. 23/24] ротами й вередливими обходами непомітно вбирала наші кроки і йти було легко. У голові ритмічно намотувалася думка про хитру людську породу. Ач, як вона поплутала стежку. Яка б нудьга була йти по простій, як струна, дорозі. На десятому кроці захотілося б уже відпочивати. А то: сюди — туди, під горку — з горки, вправо — вліво... Треба тільки ввесь час дивитися собі під ноги — кожен крок тоді приносить щось одмітного, цікавого... Раз-раз, раз-раз... От тільки досада, що он ті вже кроків на двадцять далі. Вони напевне швидше дійдуть і вже безумовно займуть кращі місця. А коли ми прийдемо і ще тільки розпитуватимемо, — що, де і як, — вони вже будуть блаженно там відпочивати. Ач, нахаби! Треба не піддатися...

З нутра зринало запальне чуття жадоби до вкрадених чужими ногами кроків і верст. Зростала охота до змагання за обмежену кількість одміреного природою людського часу і за сорокаверстну смугу кинutoї нею під ноги нам стежки. Було ясно, що людина завжди і на все пожадлива. І то не з почуття тільки голоду чи спраги, а так, з якоїсь охоти чи що — їй усе мало і на все заздрісно. Не може людина терпіти біля себе конкурентів. Всюди і завжди. І мусить або погодитися з ними на одверте змагання, або поперебивати з невинним виразом на лиці їм потай ноги. Все це, здається, зветься “виявляти себе”. Добре не знаю. Але знаю тільки, що я був не з останніх нащадків Адама і терпіти не міг, коли нас хтось обгонив.

Я вже годен був удатися до хитрощів і цікавою розмовою затримати, здається, третю партію пішоходів, що безсоромно ось намагалася нас обігнати. Але тут трапилася несподівана пригода. Саме в ту хвилину, коли мій обузливий дідок, здається, в сотий раз уже вихваляв мої [ст. 24/25] молоді прудкі ноги і з нестримною упертістю хилив справу виразно на відпочинок, — саме в цю хвилину мені з-за пригорбка, позаду нас, майнула в очі якась знайома пляма.

Розуміється, нічого ще було неясно. Навіть до того неясно, що не можна було сказати з певністю, що це — кінський хвіст, крило птаха, чи промінь сонця, що химерно відбився у краплі поту мені на вії? Пляма на мить з'явилася і одразу ж зникла. Але я виразно відчув, що в мені стався переверот. Ноги мені розмагніtilись, спина спітніла і

мене одверто потягло на відпочинок.

Ми таки сіли відпочивати. Дідок був невимовно з того вдоволений і, простершись на траві, почав плести якісь дурниці. Я байдуже його слухав, утопивши свої запальні очі в дуже цікавий мені бік.

Вона, ця третя партія, що так мене іритувала, безжально, ледве зиркнувши, пройшла повз нас і швидко зникла десь за поворотом. Я тільки глибоко зітхнув і ми лишилися самотньо в суспільстві двох стін лісу й безглуздо німої колії залізниці.

Була тиша, принаймні, незвичка тиша од відсутности машини і людей. Що-правда, не було й вітру, і тільки застигли шати здивованих, як дикуни, дерев час од часу чуйно перешіптувалися поміж собою, очевидно, з нашого приводу. Але ми, як справжні сини людського роду, що завжди знає тільки себе, не звертали на це жадної уваги, і кожен із нас про себе наминав свої думки. Він, дідок, — пятакав, а я — мовчки.

Але вже хвилин за п'ять почувся нам десь гомін. Не інакше, як із того боку. Та скрізь нікого не було ще видно. Аж ось — раз і вдруге — між дерев майнули постаті. Ясно: іде партія. [\[ст. 25/26\]](#)

Я весь наїжився, а потім випростався. Зробив навіть ледве помітний веселий вигляд. Хоч було це тяжко, бо почував у собі якесь напружене тримтіння.

Партія явно наближалася і в кінці я раптом уздрів її. Я запримітив, власне, тільки валізку, але цього було досить. Хто ж міг ще, справді, мати таку зворушливо крихітну валізку? Хто смів її мати? Ого! — тільки вона. Це ж ясно. А потім — який вільний, пружнавий хід ноги. І взагалі все в тій останній постаті таке, що може належати тільки їй. Інстинкт мене не обдував. Це була вона. Я приготувався. Мені здавалося, що я вже відчуваю на собі її залюблений коханий погляд. Бідна, вона так мабуть хвилювалася, шукаючи мене. І тепер яка вона рада, ах, як вона рада. Де тільки вона пропадала?..

Я навіть спустив вії, щоб не осліпнути од щастя, зустрівшись із нею поглядом. Хай підійде зовсім близько і тоді так трішечки, краєчком тільки ока черкнути всю її й одразу ж потонути в ній...

Божевільно лоскотна хвилина наближалася. От пройшло вже двоє, четверо. Зараз вона. Треба тільки змінити свій дурацький вигляд, бо я, здається, червонію. Зовсім, як хлопчисько. Ну, гаразд. Ну, добре. От зараз.

Гульк! — вона...

Але що це таке? Звідки? Чому? Хто там вістря втиснув мені в серце ззаду, гостре, як зрада, і холодне, як смерть?.. Вона пройшла повз мене, навіть і не зиркнувши в мій бік. Це було несподівано, безглуздо і врешті... комічно... [\[ст. 26/27\]](#)

II

Товариш Мандибула мав дуже оригінальні звички. Він ходив у сірячині, їв тільки з казанка, а спав на голих дошках.

Ніхто тому не дивувався, бо всі знали, що Мандибула був для товаришів басейном принципіальности, а для незнайомих — фонтаном несподіваности.

Я його тоді не знав. Не знав тому, що він був центральною запальною фігурою, а я

собі — звичайний провінціальний пішак. До центру ж я попав тільки за місяць перед нашим провалом і багатьох тоді ще не знав.

Пізнав я його тільки згодом, через довгий час, коли вже, люто зраджений, я...

Але не слід забігати вперед.

Так от: товариш Мандибула мав дуже оригінальні звички.

Оселився він на Бай-горі, у двоповерховій халупі з трьох кімнат: у двох на горі жив якийсь робітник-залізничник із купою дітей, а внизу — він. Місцевість тут була пустельна, вже майже за містом. І найбільший контингент населення її становили мерці, що за облупленим муром, серед густого бур'яну і давно нечесаних дерев, уже віки опочивали в своїх холодних склепах.

Та це сусідство аж ніяк не впливало на товариша Мандибулу. Воно не зменшувало ні його революційного [ст. 27/28] запалу, ні його несамовитої відданості запіллю. Навпаки, він і мертвих примусив служити революції, зробивши в їхніх склепах численні схованки для зброї, партійних документів, грошей. Розповідають навіть випадок, коли мертвий урятував йому життя. Але в інтересах ще незакінченої революційної боротьби цю історію можна буде розповісти тільки після міжнародньої соціалістичної революції.

А поки...

Поки-що товариш Мандибула якось одного осіннього дня був незвично стурбований. І — головне — причиною цього незвичайного стану були не партійні справи чи стежа, а зовсім, можна сказати, дурниця. І що найприкріше, так це те, що й для нього самого все це не було несподіванкою. Уся річ у тому, що він сам на це пішов, зовсім не чекаючи таких прикрих наслідків.

А що йому було тепер прикро, про це недвозначно свідчив його розгублений, близоокий погляд і вся його безпорадна, до одчайдушності німа, залякла посеред кімнати постать.

Та краще по черзі.

Коли трапився провал, усі якось одразу згадали, що Мандибула живе на “шлюбний” паспорт, але зовсім самотній. Розуміється, з тверезого запільного погляду, це була річ неприпустима завжди і всюди. Але за таких скрутних обставин це був уже просто злочин.

Тому всі раптом згадали про це і зняли гвалт. Хто радив йому змінити паспорта і приміщення, хто конче вимагав від нього одружитись. Розуміється, не справді, а номінально, на показ.

Але, якщо людство в своєму поступі завдячує, головним чином, розвиткові фізіологічних факторів кохання, то Мандибула був що до цього аж ніяк не повинний. Він [ст. 28/29] становив тут дивний виняток, і навряд, чи можна було знайти екземпляр живої істоти стільки далекої й чужої такого рода становищу, як кохання, одружіння, — ніж наш товариш Мандибула.

Він не тільки не плекав ніколи в собі про це мрії чи чогось такого, до цього подібного, а й виразно, органічно не приймав і не розумів цього. Товариш Мандибула був послідовний аскет революції, що внутрішньо вважав за злочин віддати себе хоч крихту чомусь іншому, крім своєї запільної роботи.

Саме через це він завжди уникав суспільства жінок, особливо, коли воно мало

особистий, не зв'язаний із роботою характер. Він терпіти не міг різних розмов на, так звану, жіночу, полову тему, і завжди плювався і тікав, коли йому хто скаржився або просто розповідав про свої чи чужі на цьому ґрунті справи.

Високий, сухорлявий, зі своїм завжди напруженим, скупченим у собі поглядом, він дійсно б міг дати достотне уявлення про славетного лицаря Дон-Кіхота з Ламанчу, коли б не це його незрозуміле дивацтво. Бо ж, як відомо, лицар сумного образу мав двох дам серця: Дульцинею й лицарство; а наш товариш Мандибула всім серцем, усіма фібрами своєї трохи незграбної, але дужої істоти належав одній лишень дамі — революції.

Була, правда, одна з наших товаришок, що мала високу честь часто й по довгу провадити з ним на самоті бесіди. Це вже трохи відома нам Кірка. Але цей надзвичайний факт завдячував лишень тому радісному явищеві, що вона відогравала в нас ролю незамінного організатора і — хоч-не-хоч — примушувала товариша Мандибулу мати з нею особисті наради.

Уявляю: до якої міри вона з ним тоді відмінялася, робилася іншою, ніж звичайно, і вже напевне іншою, ніж [\[ст. 29/30\]](#) тоді, коли їй ненароком траплялося торкнутися мене і, засоромившись, тримтливо спускати свої вії долу. Бо ж ясно, що тільки затуманивши своє чоло пасмами зморшок, поклавши сухі лінії ділового настрою в кутиках уст і геть з серцем утопивши в степових озерах своїх очей пустотливих ховрашків своєї молодости, — тільки в такому вигляді, виціжуючи не слова, а формули крізь зуби, вона могла бути гідною співбесідницею цього привеликого дивака.

О, люба, незнана й непізнана Кірко! Я ніколи не збагну того дивовижного факту, як могла ти в безмежних преріях свого жіночого серця пасти табуни організаторського генія. У всякому разі, тільки тобі одній належала висока честь уміння і велика слава здібности кермувати тим диким, як смерч, і норовистим, як молодий поет, організмом, що звався товариш Мандибула.

Та чи ж він сам догадувався про це?..

Можливо. Але товариш Мандибула мав ще одну не оригінальну взагалі, але дивну для нього рису. Всі втиснені йому в голову думки він брав за свої і відповідав за них, як автор. Це зовсім не позбавляло його власного підходу, власних поглядів, що були часто дуже оригінальні і — що найголовніше — уперті. Але це свідчило про дуже розвинене в ньому почуття відповідальности. Коли товариш Мандибула з чимсь згоджувався, то це значило, що він зобов'язувався. І не лишень зобов'язувався, а й годен був захищати зубами своїх міцних щелепів і кулаками своїх півторааршинних м'язистих рук.

Але й уся ж річ у тому, що спочатку треба було його переконати.

І тут одверто треба сказати, що втиснути в голчане вушко євангельського велблюда, справді, було значно легшою справою, ніж переконати товариша Мандибулу. [\[ст. 30/31\]](#)

Ну, взяти б хоч цей його фіктивний шлюб! Здавалося б, що може бути розумнішого, доцільнішого, звичайнішого, як погодитися з тим очевидним фактом, що жити йому на шлюбний паспорт небезпечно.

Але ж треба було його бачити тоді, коли йому про це сказали.

Спочатку він просто когось вилаяв ідіотом і байдуже втопив свій близоокий погляд за вікно, вважаючи, очевидно, що то нерозважний дурацький жарт. Далі він розгублено,

якось по-дитячому занепокоївся. А коли переконався, що з ним не жартують, — страшенно розгнівався. Невиразне, якесь дикунське підозріння хижою іскрою спалахнуло йому під саморобними окулярами. Він хвилину напружено мовчав, і лице, очі й вуха йому наливалися кров'ю. Потім не сказав, а приснув чимсь просто з горла і, грюкнувши дверима, виплигнув із кімнати.

Отже, процедуру переконування після цього можна було вважати за скінчену.

Але що ж робити?

Змінити пашпорта було неможливо, бо під час провалу “сіло” наше пашпортне бюро з усіма більш-менш пристойними документами. А гратися в такий час у одверто-підозрілу “липу” — так само було негоже.

Що-правда, усіх трохи таки дивувала ця упертість Мандибули. Бо і раніш не раз до нього на ночівлю попадали наші безпритульні партійні дівчата. І хоч радості від того, з огляду на непривітний вигляд господаря, для них було й небагато, але ж ніколи ще так нахабно він не замикав перед їхнім носом дверей своєї кімнати.

Словом, справа набувала загрозливого характеру і ніхто не бачив з того виходу.

Насправді ж усе це було, порівнюючи, просто. Вся біда тільки в тому, що Мандибула не любив говорити [ст. 31/32] і ніколи ні з ким не говорив про свої особисті справи. А коли б це було не так, то б він сказав: “Слухай ти, друже, чорте, дияволе! Жити чи спати в одній кімнаті з жінкою якийсь день-другий — це одна справа. А коли більш-менш постійно — зовсім інша. Живу я в одній кімнаті, а як же мені бути тоді з моїми звичками? — По-перше, я сплю голий, не вкриваючись. По-друге, вранці, в чім мати родила, роблю гімнастику і обливаюсь холодною водою. По-третє, працюю дома теж, як ветхий Адам, одягаючи людське лахміття, лишень виходячи з хати. А... по-десяте, і взагалі все це може шкідливо вплинути на мій характер...”

Приблизно все це б він міг і мусив сказати. Але ж і лихо все в тому, що Мандибула був унікум і принципіально про це ніколи ні з ким не говорив.

Що найдивнішого тут, так це те, що про ці його звички знали майже всі. Навіть іноді трохи жартували з того, приписуючи його величезну (особливо в руках) силу його спартанському життю. Більше того: усі говорили, що він колись за скрутних обставин вступив до цирку борцем і ледве втік од слави, що йому вперто пропонував один настирливий антрепренер. Отже, про це знали чи чули майже всі. А проте...

Проте, людині із голови часто тікають найзвичайнісінькі речі.

Випали із голови думки про це і всім, коли повстала справа з пашпортом Мандибули. Власне, може й не випали, але ніхто не зв'язував їх із новим його становищем. Одно було само по собі, а друге — так само самісіньке.

І от раз...

Але: [ст. 32/33]

... Ноче, ноche! Ти не тільки одвічна зраднице, що за штампом усіх поетів і романистів тягнеш у розпалі коханця під кручі у вир. Ти просто собі звичайна роззява, що часто прогавлюєш найкоштовніші перли людських змагань і боротьби.

Бо хто ж, як не ти, безжурно проспав той хресний шлях, що на ньому в останньому бої зіткнулися помисли, бажання і звички товариша Мандибули.

І, якщо правду казати, то сам товариш Мандибула почував себе після цього не

зовсім добре. Власне, не так, щоб і дуже зле. Але ж подумайте сами: коли в людини млявість рухів відбувається під акомпанімент якогось чортювання в голові, то в якого ж лікаря не забракне нахабства поставити діагноз: “добре”?

Розуміється, товариша Мандибулу було зроблено не з трухлявого дерева, що розпадається од першого дотику необережної руки. Але ж хіба полум'я не обертає на попіл не то що дерево, — залізо?..

Кремезна, суцільна, з одного шматка видовбана, натура Мандибули не витримала високої температури, що одного дня запанувала в його кімнаті, і дала розколину.

Власне, нічого ще особливо загрозливого не трапилося. Але був факт, що, по-перше, — йому не спалося, по-друге, — не йлося, а по-третє, — замість звичної гами струнко вишикуваних думок і настроїв, — в середині йому бовталися уривки таких почувань, що не мали аж ніякого відношення до випробуваної досвідом його справи і освяченої традицією його мети.

І всьому виною було тільки те, що вона до нього переїхала.

Вона, це — Кірка. Бо ж ясно, що тільки одну її він міг впустити до себе і тільки перед одною нею міг по- [ст. 33/34] ступитися не лишень своїми звичками, а й характером. Вже на третій день тоді він захитався. Потім — мовчки совав ніяково свої саморобні окуляри по носі, а далі — здав. І не тільки здав, а й повірив, що сталося це за його доброю охотою й бажанням.

І от тепер...

Але хай краще не цвірчать цвіркуни у шпарах. Хай не колють очі злотисті стріли, що танцюють химерний танок у чорній пащі ночі. І ти, одноманітна, як комариний “дзі-інь”, музико, покинь цідити свою безглузду мелодію крізь решето до божевілля напружених нервів у вусі.

Згиньте й ви, до болю реальні примари, що ледве чутним солодким присмаком вієте тепер он звідти, з-під вікна, де спить вона...

Уже тиждень, як Мандибула не має спокою. Уже тиждень він борсається в незримих тенетах, що так несподівано переплутали всі дні і ночі його життя.

А Кірка тим часом абсолютно нічого не помічає.

Кружляє, котиться метушливий розхристаний день запільного життя і в ньому, як капітан на варті, — вона.

Чого їй треба? Що вона шукає? — Спитайте!

Іноді несподівано, серед клопоту й штурхання, як крапля осінньої мжички на розпалене чоло, упаде їй на думкою скуте обличчя, тінь якоїсь маленької радості і одразу ж зникне в кутиках ледве примружених вій. Немов нічого й не було. Це так. Тільки здалося. Ну, що за дурість!

— Товаришу, не можна ж бути таким фантазером...

І котяться дні. І кожен день має свої справи, і кожна справа має свій особливий, характерний неповторний відблиск у очах Кірки, де розплескалися степові озера і в них потонули пустотливі ховрашки її бадьорої молодости... [ст. 34/35]

Мандибула ж, у найзвичайнісінькому життєвому розумінні цього слова, страждав.

І що тут його лякало, так це не втрата рівноваги в роботі, не доля його справи, що завзятий, якийсь нутрянний його інтерес до неї тепер раптом чомусь охляв і затьмарився.

Ні! — Він найбільше тепер непокоївся паморочною перспективою нездійснення своєї так несподівано розкутої... ну... пристрасти чи що...

І треба ж було йому тоді запропонувати їй свої такі недоречні (тепер уже ясно) послуги. Дурниця ж. Буквально — дурниця. А які несподівані наслідки! І хто б міг подумати, що звичайна собі опуклість жіночої литки може розтопити кригу в серці аскета?

А проте...

Вона повернулася тоді ввечері, затьопана брудом розкислих вулиць і засмикана сотнею партійних дрібниць. Знеможена впала на ліжко, скривившись від болю мультяшного ботика і безпорадно запорпалася в шнурках.

Промайнули німі хвилини, виразніші своїм змістом, за найкрасномовніші слова. А ботик безпомічно тріпався в сердитих шурханнях безсиливих рук.

І він тоді не витримав. Зірвався і запропонував допомогу. Вона винувато, ніяково згодилася.

Це вирішило все...

... О, литко, литко! Дівоча жіноча, — виставлена тепер на показ кожному випадковому дурникові на вулицях сучасного міста, як із тебе поглузувала остання людська мода! Це ж по тобі тепер снують байдужі очі тисячного натовпу, позбавлені моторошної інтимності твоїх принад, і ти, — так несподівано усупільнена, — стала бездарною прозою!..

Тому, коли говорити одверто, я рішуче проти твого розкріпачення і виразно за вибагливу мінливість ліній вередливих зборів твоєї сукні. [\[ст. 35/36\]](#)

Що ж до Мандибули, — тепер — не знаю.

А тоді...

Ковзнула — раз і вдруге — знервована рука. Вислизнула раптом задубіла ніжка і на момент безпомічно повисла, оголена до коліна.

Та цього було досить.

Брязнули притьмом у середині давно кимсь забуті струни. Порснули у вуха, у вічі, в ніс не краплі, а відра шпаркої крові, і колючі жарини вп'ялися гостро десь в тім'я.

Мандибула, мов опечений, сіпнувся вбік, застиг, а потім раптом розгніваний, мотнувся кругом і похмуро пішов до столу...

Отже, тепер зрозуміло, чому через тиждень після цього одного осіннього дня товариш Мандибула був незвично стурбований.

Він із хвилини на хвилину чекав приходу Кірки і його заклала посеред кімнати постать говорила тільки про це. Адже ясно, що пора кінчати. Пора розрядити цей, до болю у скронях заряджений, акумулятор. Пора скинути, розстрошити і розвіяти геть ці незримі химерні опудала, що в день і вночі тиснуть на плечі, здавлюють груди, перетинають подих. Пора виляти заціпені жадобою не фонтани, а гейзери безглузвих мрій і жижкого одчаю.

Нарешті, пора просто по-людському в'яснити ситуацію. Ах, ця ситуація! Вона завжди родиться тоді, коли в голову вдарить кров, а тіло заб'ється в солодкому трансі.

Чи ж чекав коли цього Мандибула з собою? Чи припускав хоч найменший натяк на це?..

Та у природи все відбувається нормально. І не вина її, коли хто, — хоч і з героїчним викликом, — наважиться зганьбити її непорушні закони. [ст. 36/37]

Бо — горе вам, великі й малі, бідні й багаті, і тобі горе, аскете, хоч ти й надів на себе ковпак революціонера! Немає ні для кого з вас у природи жадного винятку. І постукавши в двері, уперше, як добрий друг, вона вдруге приходить до вас, як лютий ворог.

Розуміється, в сучасній літературі ця істина вже стала затертим штампом, і кожен — хоч трохи з кебетою — претендент на письменника намагається обійти її десятою дорогою.

Але ж і лихо все в тому, що Мандибула ні сучасної, ні передсучасної літератури не читав. І тому зовсім не зле йому нагадати тепер про це.

А по-друге, коли б він і читав, то хіба ж йому спала б у голову така звичайна думка, як можливість подібного стану для нього самого?..

Адже всі заступники й охоронці читача від шкідливих впливів літератури, справді, виконують, хоч і почесну, але невдячну роботу.

Бо жоден читач ще на світі не доходив до такого стану, щоб втілити в собі вчитаних героїв. А коли такий факт єдиний раз і трапився, то, як відомо, він спричинився до дуже сумної слави лицаря з Ламанчу.

Отже, Мандибула в кращому разі на таке б припущення посміявся (і це було б другим його мінусом проти симпатичного Кіхоти). А в гіршому — просто б зайвий раз вилаяв когось ідіотом.

Та зараз йому було зовсім не до цих абстрактних міркувань.

... Бувають дні, що пролітають хвилинами, бувають хвилини — за вічність.

І крок іноді тягнеться, як марудна вулиця, а іноді впаде, як горобець на гілку.

Через сіни до порога тільки п'ять кроків. А яку безліч хвилин одстукали вони йому у вусі... [ст. 37/38]

Вона таки ввійшла і, як завжди, зітхнувши, сказала своє звичайне — “Фу”!

Мандибула тріпнувся і напружено зиркнув з-під окулярів.

Ясно ж, що треба одразу почати. Треба — просто і без жадних зволікань. Адже власне й говорити нема чого. Ну, от гарячка якась. Ну, не може ні про що інше думати, нічого робити. Причиною цього — вона. Так от: — як бути?

Але вона вже розповідає щось? Турбується відсутністю звісток про нашу “експедицію”. Нічого від Мема, ні словечка від Озона?..

Ах, да! — Ну — да ж — що ж це справді з ними? І що за дурацька манера блукати там десь і лишати всіх без інформації! Просто свинство...

Але... все одно ж це не так уже пекуче. Розуміється, треба мабуть по їх послати когось, а зараз (не те, не те) розв'язати це. Вузол. Найголовніше, найпекучіше. Те, що стоїть перед очима, шугає в голові, затуманює все.

Та й що, справді! — Нічого ж особливого: просто і ясно. Отже, хай вона тільки скаже і тоді — ніякої трясучки, жадних там сантиментів, маринадів...

Мандибула навіть струснув плечима, випростався, захопивши в груди ціле цебро повітря.

Але раптом, як дитина, заморгав очима, нервово затормосив гудзика на грудях і

застиг. Затоплений у якусь недосяжну глибіню, десь мимо нього, світився погляд Кірки. Спокійний і ясний, але далекий і зовсім чужий.

У кімнаті задзвеніла павза.

Кірка спустила вії.

Мандибула зривчасто тріпнув головою...

... О, миле дитинство, чарівна строкатість юнацьких днів! Тільки раз переходить через ваш — бадьорий і сумний, відважний і боязький — шлях та бентежна істота, що [ст. 38/39] зве себе людиною. Але ж чи є на світі хоч одна засушена мумія, що, випадково згадавши про вас, не одвихнулася б убік од найчерговіших своїх справ, і, поплямкавши вдоволено губами, не прошамкала б свого простого, але багатозначного “ех”?..

Ну, ось: здається ж усі вже вагання скінчилися. Збігли невідомо ким призначені, але якимсь шостим змислом спіймані неминучі попередні місяці і дні. Авспиції — найсприятливіші. Перевірка деталей — усіх цих поглядів-жестів, двозначних чи недоказних слів — так само складає виразно активний баланс. Усе добре. Гаразд. Значить далі відволікати не можна. — І топчуть зарозумілими кроками прудкі ноги симпатичного нахаби “останню” путь його “останнього” побачення...

Але... уже через пару слів, там, на “останньому” (а якже!) побаченні, ущипне раптом якась зайшла не думка, а подих сумніву, і одразу ж залопотять крилами злякані півні в голові. І тоді, хто знає (якщо не врятує якийсь випадковий доторк, рух або слово), чи не затіпається раптом у сльозах одчаю завжди сумна і наївно-зворушлива береза, і чи не розкрає сьогодні вічний одинак, невдаха-місяць самотньою розпукою комусь звагітніле серце?...

Мандибула сів, потім став, не знаючи, що робити.

Те, що за п'ять хвилин тому здавалося йому таким простим, таким звичайним, тепер одразу ж ускладнилося і заважливіло. Навіть сам він відчув себе ніби вищим, поважнішим, а все навколо набуло якогось особливого значіння.

Двері, вікна, стіни були вже не просто собі двері і вікна, що живуть у свідомості людей, як абстрактні поняття, а стали виразно конкретними з усіма їхніми [ст. 39/40] плямами і цяточками, кутиками і шпарами, вирізьблюючись рельєфними смугами світла й тіні.

Сама ж Кірка (що на неї він не міг ніяк глянути) видавалася тепер чимсь великим, суворим і неприступним, що зовсім не мало нічого спільного з дорогою буденною товаришкою його партійних справ. Вона, як грізне втілення його долі, маячила десь там проти нього, і в голові йому шугала тільки химерна думка, що зараз він має вимолити собі в неї крихту щастя. І не просто вимолити, а — з криком, з благанням, втопивши своє запальне чоло в її запашні коліна і оросивши їх нестримною зливою своїх вдячних сліз...

Але до цього Мандибула аж ніяк не počував себе здатним. Він тільки здивувався сам собі і такому несподіваному повороту справи і безпомічно затупцювався на місці.

Кірка раптом вивела його з цього безпорадного стану. Вона, ніби отямившись, прожогом скочила з пролежаної канапи і, чомусь тихо всміхнувшись, подалася в куток.

Спалахнули язики, шарпнули миготливі тіні і затуркотів по кутках густий дріб

радісного примуса.

Мандибула зрозумів, що на дворі вже вечір.

Це аж ніяк не могло його заспокоїти. Навпаки, шпурнуло в груди кім'ях досади.

Справді: стільки прохвилюватися у ваганнях, рішати, вирішити і все це для того, щоб потім осоловіло простовбичивши години, здрейфити, як останній боягуз, і все лишити знову по-старому.

Але ж він не може вже далі носити на плечах чавунної голови! Не може всі дні і ночі — оддавати цьому вампірові, що — крапля за краплею — точить йому нерви, мозок кров. Не може більше зносити цього неприкаяного швеньдьяння з кутка в куток, цього тупого болю, цього знесилля, порожнечі, гніту. [ст. 40/41]

Нарешті ж, він має якісь справи. Має своє велике діло, що ним горить... ні, горів... Але ж мусить горіти. Мусить!..

Так звідки ж, навіщо, чому все це йорзання, топання, корчі? — Усе це дурне, безглузде, але невщухливе смоктання, висмоктуваная все одного й того самого, нудного, липкого, уїдливого?..

Ну, що це?.. Що це, справді, таке?..

Мандибула зірвався, щоб відразу заговорити і розрубати все. Але Кірка, запитливо позираючи на його нервові вештання по кімнаті, лагодилася обідати (чи вечеряти) біля столу і покликала його.

Він нічого не зміг сказати. Ясно стало тільки, що зараз незручно...

Мандибула сів мовчки на стільця, але на лобі йому темною смугою лягла уперта зморшка.

О, він уже спокійний! Він уже знає, що тепер ніщо його з цього спокою не виб'є. Та й доки ж це справді! Хіба він не може взяти себе в руки? Одверто і тверезо зважити все, прийти до висновку і просто і ясно викласти? То ж тільки слиняві легкодухи чи безнадійні міщухи можуть плутатися в трьох соснах і безпорадно тіпатися в лабетах дурацьких забобонів і нерішучости.

Ех, чудаки! Їм ніколи не зазнати неймовірного щастя — почути себе паном самого себе. Цілком. Зуздром. До останнього подиху, до останнього сумніву, що, як дрібний злодій, десь там намагається нечутно залізти до кешені.

Але ж, коли говорити по-щирості, то хіба дарма він найвідважніший, найспокійніший терорист у цілій організації? Ого! Попробували б ви, голубчики, на очах у тисячного натовпу недбайливо і спокійно, тільки з одним наганом у кешені, підійти, байдуже протиснутися і потім, — [ст. 41/42] холодно зваживши момент і все, — підвести руку й вистрелити. Та ще — раз і вдруге. І щоб жаден мускул у руці не сіпнувся, щоб не кліпнула вія...

Що-правда, тоді в останню мить йому подали знак одкласти. Але ж хіба до самої цієї останньої хвилини не так усе було? Хіба він, ідучи, не почував, як легко і впевнено ступали йому кроки; як чітко і розмірено билосся серце; як лагідно, спокійно і навіть весело він зустрічав кожен випадковий погляд, кожне радісне і сумне, заклопотане і безжурне обличчя? Це ж він тоді був! Це ж він ішов. І це ж йому тоді плив у груди той бадьорий холодок, що давав йому таку поставу, такий вигляд, такий вираз...

Хе! А тепер йому треба сказати тільки якихся пару слів. Про таке звичайне, таке

людське. Та ще кому? — Кірці! — Оцій симпатичній товарищі, оцьому другові, що з нею він стільки переговорив, стільки перегорів найінтимнішими моментами їхнього спільного, великого, — більшого над життя — діла?

Та це ж просто безглуздя якесь. Це таки не більше, як ну, смішно... Ось хай вона вже кінчить. Бо справді ж, так воно трохи не пасує...

Мандибула кречнув і весело сійнув поглядом по кімнаті. Він тільки зараз усвідомив, що Кірка весь час йому щось розповідає...

Ну, що ж — хай! Він тепер може спокійно все слухати, аж ніяк не ремствуючи. Це навіть краще, бо він зможе тоді, в звичайній товариській бесіді, непомітно перевести розмову (так, якимсь випадковим запитанням) на потрібну тему. А потім узяти і одразу сказати.

Так, так. Ну-да ж. Без провокатора в їхньому проваллі ніяк не могло обійтися. В цьому він із нею цілком згоден. І, розуміється, це мусить бути якийсь свій, зовсім свій [ст. 42/43] тип. Бо, по-перше, тільки дуже вузьке коло вивіrenих товаришів знало про друкарню. А по-друге, коли б натрапили на це випадково, то вони б не одержали потім тієї записки від якогось “невідомого друга”. Адже в ній ясно і недвозначно було сказано, що він уже за тиждень перед тим де-кілька раз попереджав їх про загрозу, але, як виявилось, чомусь ці попередження до них не дійшли. Отже, тут щось не так. Навіть зовсім не гаразд. Провокатор є. Обов’язково. Бо як же інакше?

— Але от, хто?..

— Да, хто?..

Мандибула майже пошепки повторив за нею останні слова і яскраво відчув, що йому це зовсім байдуже. І не тільки це, а й усе, що вона тут торочить. Власне не те, що б так уже й байдуже. Ні! Навпаки, у глибині там десь йому ворухиться прозора свідомість великої загрози. Але вона ніби десь збоку його. Вона зовсім його не чіпає, не тривожить. Вона безбарвна, абстрактна, суха. Більше того: вона зовсім безсила покрити чи навіть хоч на момент одірвати його од тієї справжньої близької йому, дорогої тривоги, що весь час тенькає йому в скронях і, як павук на павутині, снує липкий везерунок почувань...

Але зараз він зовсім не має часу зупинитися на цьому і дошукуватися причин. Треба не прогавити моменту. Треба причепитися до чогось і скерувати розмову в потрібний бік.

Ага, провокатор. Чудесно. А хіба мало таких випадків? Навіть історично відомих, грандіозних своєю несподіваністю і розмахом. І яке прокляття, що найвірніший друг, найдорожча, можна сказати, людина і раптом тобі ось!.. Це ж буває. Ну, хіба ні? Не може?.. Або — кохана. Що ви скажете? [ст. 43/44]

Тільки справді, справді. Кохає і зраджує. Не як кохана, а як товариш. Га? Як ви гадаєте?..

Кірка, промимривши побіжно якісь непотрібні слова про хворобу, ненормальність, — почала перебирати всіх товаришів, вимучуючи з себе здогади про наш провал.

Це розсердило Мандибулу. Ще б пак! Вона зовсім не чутлива. Трохи таки поверхова. Бо ж саме на цьому прикладі і викривається вся трагедія, уся глибіння справи. А вона все своє...

Ну, гаразд. Він має досить терпіння. Він таки примусить її заговорити...

Кірка все знов і знову — в сотий раз уже — перебирала вголос усі подробиці подій до, підчас і після провалу. Вона уважно обсмоктувала найдріб'язковішу рису в характері чи в поведінці кожного з товаришів. Вона витягла цілий лантух усякого лахміття, — усіх цих взаємовідносин, настроїв, неврівноважености, — і, як остання старчиха, що тримить над кожною ганчіркою, обережно мацала їх, пильно оглядала на всі боки, повертала на світло й на тінь і, врешті, дбайливо одкладала вбік, щоб потім, через деякий час, знову повернутися до них і знову з такими самими наслідками.

Мандибула декілька раз пробував затримати її увагу на якомусь, як йому здавалося, вигідному для нього моменті. Та вона не звертала на це ніякої уваги і лишень на одну мить перетинала подих, щоб потім продовжувати своє далі. Або ж кидала йому у відповідь пару-другу порожніх слів. І тільки раз якось, після одного його зауваження, вона запнувшись більше, ніж звичайно, зупинила на ньому свій затуманений погляд і пильно (Мандибулі здалося — тривожно) подивилася йому у вічі. Але потім усе знову покотилося, як звичайно, — нудним шляхом заведеної на один лад катеринки... [ст. 44/45]

І от, що далі у вухах йому бриніла ця одноманітна мелодія, то все більше він утрачав так героїчно і так несподівано ним самим стверджену рівновагу.

Він уже збився з тону, збився з настрою. Він знов, як і до своїх розважних і (до речі кажучи) цілком підставних філософувань, млинком тепер крутився по кімнаті, ошпарений окропом гострих уїдливих почувань. Уже не лишилося й сліду від його надуманої розсудливости і вигаданого терпіння. Вони, як штучні хатки в дитячій грі, повалилися од першого дотику необережної руки і посіяли йому в душі тільки вихор невдоволення і бурю досади. У тім'я йому тисла тепер уже одна розпачлива думка: плюнути на всі ці викрутаси, урвати її розмірене патякання й, суворо підступивши до неї вщерть, із палом, з одчаєм кинути їй в обличчя все...

Кірка, розуміється, не могла не помітити цієї гарячкової метушні. Урвавши на півслові свою аргументацію за потребу змінити деякі “явки” і перевірити деякі “факти”, вона мовчки заблимала очима на його рухливу постать.

Мандибула відчув це. Притьмом обернувся до неї і несподівано трагічно видобув із себе хрипле, пересохле:

— Кірка!..

Але на більше він раптом охляв. Він злякався власного свого голосу, що видався йому чужим і штучним.

Кірка, тривожно поширивши очі, напружено подивилася на нього. Нарешті, не витримала і тихо спитала:

— Що таке?

— Бачте... — почав він зниженим голосом і заціпився.

... Ну, який же дурень може так робити, як він? Ну, де це видано, щоб про такі речі так галасувати? Та ще перед людиною, що може ні сном, ні духом нічого не відає. Авже ж не відає. І думки не припускає. Бо ж він [ст. 45/46] сам про те тільки й дбав увесь час, щоб вона нічого не помітила. Ах, йолоп! Ну, йолоп же, ідіот...

Мандибула цією лайкою сподівався хоч трохи притушити в собі той вогонь, що раптом клубком звився йому десь під серцем. У ньому він раптом відчув і досаду на неї, і ненависть до себе, і якийсь жаль, і якусь образу, а над усе — люту розпуку нерішучости і

абсолютний одчай безпорадности й немочи.

Але на її запитання він тільки буркнув невиразне “нічо” і знов — ще несамовитіше — почав картати ногами розсохлу підлогу.

Та Кірка вже не могла повернутися до перерваної розмови. Десь у кутику її розплесканих озер неспокійно тріпнулася вія. Вона похмуро, стяжнілим поглядом подивилася на нього, а потім розгублено втопила його в стіну.

Повисла волохата павза. А незримі нитки самотніх думок, як павутиння, тривожно заколихалися в кімнаті...

Нарешті, Кірка перша зірвала запону мовчання.

— Що з вами? — спитала вона так, ніби сама злякалася своєї одваги.

Мандибула здвигнув плечима, нічого не відповівши.

Але вона не могла вже так цього лишити. Вона навіть підвелася з місця, допитливим поглядом вдивляючись у нього.

Він, проте, не відповідав. Він усе топав по кімнаті і що далі, усе яскравіше, із жахом відчував якесь спазматичне тиснення в горлі. З нутра йому поволі зринала химерна свідомість того, що в ньому щось не витримає, щось прорветься. Од цього його опановував ще більший жах, а в горлі уже виразно ворушилася якась терпка гуля.

Він усе б тепер віддав, щоб вона тільки не сікалась до нього з запитаннями. Щоб не чіпала його. Бо ще одно [ст. 46/47] слово — і він пропав. Він тоді мусить відповісти. Але що він скаже? Він уже знав, що розтули він рота і з горла йому присне щось палке, жагуче, щось безповоротне. Тоді — сором, образа, глум. Тоді вже не буде за що вчепитися. Можливо, — не буде чим жити. Все рухне, провалиться...

А Кірка, вже виразно збентежена, стояла перед ним.

— Ви хворі?..

Він на момент зупинився. Потім пробіг по підлозі перед нею очима, щоб не зустрітися з нею поглядом, і раптом шарпнувся в куток, припавши на свої аскетичні дошки.

Кірка хвилину розгублено дивилася. А далі рішучим кроком підійшла до нього.

— У вас температура?..

Мандибула нерухомо лежав, уткнувши голову в долоні.

Вона тоді мовчки простягла руку, щоб поспробувати йому чоло. Та ледве торкнулася, аж він прожогом одвихнувся вбік і втопив у неї свій помутнілий божевільний погляд. Вона на момент завагалася, а потім спокійно взяла лівою рукою йому пульса, а праву поклала на лоба.

Мандибула, як опечений дрібно затримтів.

Кірка скупчено почала рахувати пульса...

Аж раптом по руці їй покотилася тепла крапля. Друга, третя. Вона зиркнула на нього і заніміла.

Зціплені уста йому тряслися, а з примружених очей патьоками стікали сльози.

— Що таке? В чім річ? Що ви?

Мандибула немов на це тільки й чекав. Він із стогоном притиснув її руку до своїх мокрих очей, припав до неї і голосно невтримно заривав...

Десь розітнулися, мов навіжені, дзвони. Ударили в бубни. Заверещали флейти. [ст.

47/48]

Як з кремня викрешені іскри, розсипались злотисті зломи променів і попливли, танцюючи, круги...

Мандибула тіпався в корчах одсирілої напружености і з пожадою глитав сперті віддихи нестями.

Він почував уже якесь полегшення. Можливо більше: крихту щастя. Але недоречна думка про одважного терориста ще гіркою іронією чомусь уперто ятрила його там десь на дні.

Та він не смів дозволити їй так нахабно тепер знущатися з себе. О, ні! І він крутнув свій кран од бочки німоти й мовчання. І раптом полилась нестримна і бурхлива злива.

Мандибула заговорив. Заговорив так, як ніколи і, можливо, ніхто ще не говорив. Це були не слова, а фізичні втілення людського болю, мук, страждання. Вони не просто собі вилітали йому з вуст, а струнками лавами шикувалися перед його очима скрізь по всій кімнаті. Ці лави сходилися, розходилися, натисками одна на одну, змагалися і в шаленому бої падали, вставали і знов падали. А над усім вітала бентежна надія, несамоविта радість, тужливий одчай...

Кірка завжди знала Мандибулу за кепського промовця і спочатку здивувалася. Але далі, — не маючи сили протистояти гіпнозові його ораторських вправ, — виразно зацікавилася. А потім, кинувши несподіване “мрійник”, мовчки почала слухати.

А Мандибула не вгавав. Він уже до пня розкрояв собі душу. Викрив перед нею найзахованіші кутки своїх сумнівів. Сто раз прокляв свої хитання і тисячу раз здивувався своїй нерішучості.

Нарешті, він мусив сказати найголовніше. І він сказав. Власне спитав її.

Кірка од несподіванки (або ж чому?) зашарілася вся, потім збілділа. Вона ступила крок од його ліжка (руку [ст. 48/49] їй він давно випустив і за промовою забув) і, зітхнувши, наважилася відповісти:

— Бачте, ви — мені товариш. Я... ну, люблю вас. Але... Вона хотіла сказати: “кохаю іншого”, та раптом почервоніла, змішалася і витиснула:

— ... але я вас не...

... У двері злегка постукали.

— В таку годину... Ну, ясно ж — тільки не наші...

Мандибула несподівано, як од плачу налякана дитина, похапцем обтер засохлі вже патьоки сліз.

Кірці поміж брів сіпнулася уперта зморшка невдоволення й досади.

У двері заторгали дужче.

Вона тоді раптом підбігла до дверей і якось навмисне голосно крикнула: “да!” Потім одщепнула заціпку.

Двері розчинилися. Але на порозі стояла Мавка.

Вона на момент зупинила на них свій поважний, трохи урочистий погляд. Потім замкнула двері і мовчки дбайливо вмостила свою валізку біля порога.

Далі, не кваплячись, сіла тут же біля дверей на канапу і, ще раз обвівши їх поглядом, стиха урочисто рекла:

— Озона арештували!..

Кліпнули якось придуркувато віі Мандибули. Тріпнувся великий палець Кіркіної правиці, що нею вона тримала гудзика на сукні.

Але вона її поволі, спокійно спустила вниз. [ст. 49/50]

III

Кумедне кохання, туга за ним, морок образи і іскра підозріння, — ось ті чотири нещастя, що раптом спіткали мене тоді на спочивку біля залізничної колії.

Але ж чи могли вони в мені не посіяти того химерного стану, що вимірювся корнем квадратним з величини, яка не мала жадного відношення до математики?!.

Та й справді! Спочатку я зовсім не знав, що мені робити.

Я вагався: іти за нею (ні! — навіть бігти), або ж викинуть (тоб-то, забути)...

Але:

будучи змалку нікчемним математиком (як і кепським художником), я розв'язав тоді це алгебричне завдання звичайним своїм способом: я махнув на нього рукою, сплюнув набік, погомонів з дідком про погоду й про дорогу, і ми пішли.

Чи довго-коротко ми йшли і чи багато високомудрих зауважень сказали ми обидва, — не знаю.

Власне, не пригадую. Бо все це тоді “проймануло, як сон”. Вірніше, — як два сні. Один — “сон рябої кобили”, що примушував мого дідка з кожним кілометром усе частіш зідхати, охать і кректати. А другий — мій.

Що до останнього, то й зараз іще, згадавши інколи про нього, я не можу ніяк позбутися вражінь: німого [ст. 50/51] болю у плечі і ще німішого (заціпленого, стиха) прокляття на адресу мого, так щасливо посланого мені пригодою супутника.

Та проте, не це цікаво.

Цікаво те, що ми таки зійшли на ту Голготу, що носила, хоч і дуже популярне, але й не менш трафаретне (бо ж хіба популярне не завжди трафаретне?) ім'я Відомої станції.

Розуміється, як кожен з нас і чекав зарані, ніяким потягом, ніде, за висловом дідка, “і не смерділо”. Власне, потягів було багато, та всім їм було привласнено високосакраментальної назви “ешалонів”.

Це в перекладі на мову тодішніх, так званих, шпаків значило: “до бога зависоко, а до ешалону — дзуськи”.

Тому ми дуже й не гнівалися, а купили насіння і пішли за вокзал на зелену траву.

Там лежав зарослий бородою грубезний дядя. Він наглядав за худобою, що паслася тут поблизу, і, флегматично цвіркаючи крізь зуби, димів великим цигаром.

Ми побоялися його чіпати, і він був з того цілком вдоволений. А щоб, очевидно, ще більше переконати нас у своїй незалежності, він підвів повагом од землі свою брунатну голову і покликав хлопчика літ семи, що копирсався тут біля нього в рівчаку.

Хлопчик з охотою згодився за недопалка з його рота загнати зайшлу в шкоду худобу і почухати йому за це розіпрілі п'яти.

Ми з цікавістю спостерігали цей на диво яскравий зразок людської доброти і самозречення і мовчки дякували долю за те, що в нашій країні не перевелися ще гуманні

люди.

Але скоро (як цього й слід було чекати) виявилося, що гірка невдячність ще цвіла в серцях наших симпатичних земляків: хлопчик смикнув двічі до пальця зотлілого недопалка, показав язика, зробив “харю” і втік.

Тяжко було дивитися після цього на розгублену постать доброзичливого добродія, що, розстилаючи, мов дорогоцінний оксамит, свої брудні онучі по траві, вже так ретельно ладнався був задовольнити свою невинну забаганку.

Тому я, щоб хоч трохи стерти неприємне вражіння, почав штурхати дідка, підмовляючи його вмотитися в ешалоні.

Як виявилося потім, мав я цілковиту рацію. Начальник ешалону так розгубився перед дворянським “званієм” і чином “полковника старого часу” (о, це таке магічне слово!), що не тільки згодився взяти мого дідка, а ще й мене, віддавши нам обом з охотою “під козирьок” і дзенькнувши привітливо острогами.

Я був з того дуже втішений. Мій дідок мабуть не менше.

Та на втіху нам не лишалося багато часу, бо ешалон мав їхати негайно. Тому ми, підморгнувши мовчки один одному, похапцем стягли на буфери — вже відомі нам із попереднього скриньку й клунок і доволі зручно там умостилися.

Не варт, розуміється, надокучати переказом таких дрібниць, як те, наприклад, що “негайний” наш від’їзд тягся добрих десять годин із хвилинами; що за цей короткий час пішов дощик, а потім вигодинилося; що ми тричі “тим часом” “під’їдали” і разів сім “поки що” “закусювали”; що день розтав у поцілунках фіялкового вечора, а вечір зомлів і скис (в досить таки незграбних) обіймах ночі; що... і взагалі, — ну, кому ж це цікаво?

Важливе було те, що ми знов поїдемо. І ми таки поїхали. [ст. 52/53]

Правда, не доїжджаючи до семафора, у нас засмерділа букса, а на приступцях останнього вагону повис ліхтар од “стрілки”, що ми її незручно якось зачепили. Але врешті все обійшлося, проте, добре.

І коли б не нахабний вибух із гармати, що несподівано розітнувся за нами, щойно ми рушили з місця, а також не полохливий тріск кулеметів, що зняли раптом неймовірний галас у нас майже над самим вухом, — то можна було б сказати, що ми виїхали таки вчасно.

Що-правда, не треба було мати великого завзяття й одваги, щоб після цього лишитися на станції ще хоч на півгодини. Бо, як переконано нас запевняв той же начальник ешалону, — усе це “якась собі звичайна банда та й тільки”.

Але, признатися, нас (мене й дідка) ця банда дуже мало обходила. А гра у відвагу, здається, ніколи не була ні моїм, ні його улюбленим спортом.

Тому з нас було тепер цілком досить того, що під нами внизу бадьоро вистукували радісні колеса, а в нас самих у середині під цю сантиментальну музику захлиналися, якщо не солов’ї, то, принаймні, ті пищики з акації, що ними так охоче бавляться маленькі діти навесні.

Ми (я й дідок), як дві зозулі в чужому гнізді, штурхались один об одного, тримаючись за плечі. Бо вагон наш, невідомо чому, несамовито весь час хилитався зліва направо і навпаки.

Але швидко виявилося, що це зовсім не залежало від нашого вагону. Причиною

цього було тільки те, що наш потяг з навіженою хуткістю котився вниз під гору.

Хоч сидіти нам було і не зовсім зручно, але кожен із нас про себе думав, що це не таке вже велике нещастя, якщо ми маємо так швидко приїхати на місце. [ст. 53/54]

Та ці сподіванки раптом нас обдурили. Уже через кілька хвилин наш потяг почав притишувати свій біг. Далі поповз, ледве обертаючи колеса. І, нарешті, став. Почмихав, поторгався незручно і занімів.

Ми, розуміється, поспішили скористатися з цього приємного факту.

І коли він знов, набравшись мужности, погрозово загув і, розпачливо напнувшись, із рипом і вереском почав висмикувати нас на гору, — ми з дідком, уже ясніючи від задоволення, заклопотано вмошувалися на широких просторах вагонного даху.

Тут було значно приємніше. Замість спертої між двох вагонів чорної прірви, що весь час загрожувала скинути нас із буферів і проглинати в своїй оширеній пащі, — назустріч нам тепер линула розложиста засмучена далечінь, одсвічена пругом широкого обрію. Та й вибухи гармат тепер виразно стугоніли нам у вухах. І од цього наші груди сповнялися якоюсь невинною радістю: чи то тому, що гармати так безцеремонно плювали в придуркувате лице задубілої ночі, а чи нам приємно стало од свідомости того, що нас тепер уже там не було.

Проте, нахабна п'явка втоми, врешті, таки присмокталася до наших знеможених тіл і ми пірнули в сон...

Прокинувшись, я переконався, що досить таки цупко тримаюся рукою за залізний димар, хоч ноги мої й звисали в повітрі.

Але (о, диво!) дідка мого зо мною не було...

Надворі ще не світало, а потяг котився доволі пристойним темпом.

Я походив по даху, визирнув на передні й задні буфери, зідхнув, умостився біля димаря і почав “думати”. [ст. 54/55]

“Думати” — це в мене було спеціальною роботою, що я на неї завжди броніював відповідну кількість часу.

Тепер, розуміється, і без броні я міг віддавати себе досхочу цій улюбленій праці.

Так, от:

... Що таке революція? Як так трапляється, що революція з'являється і куди вона йде? Невже революції ніколи не перемагають?

А потім: що таке Кірка? Чи вона Кірка, чи вона не Кірка?

Може вона ніколи ще й не цілувалася, а може...

Ну, це вже дурниця!

Але невже там, “дома” обійшлося все гаразд? І зовсім усе так, як було...

А тут... Ну, хоч і ця б от дівчина... В чім річ? Я ж...

Е-е, к чорту! к чорту!..

Отже: революція...

За всіма підручниками історії, революції починаються тоді, коли старий лад кінчається. Цієї істини, здається, ніхто ще не зважився заперечувати. Я теж твердо мав її за аксіому. Але мене весь час терзав один маленький сумнів: на підставі чого можна

довідатися, що одно вже скінчилося і має початися друге.

Питання це, не скажу, щоб воно було дуже глибоке. Але згодьтеся, що без вирішення його тяжко людині знати, що їй робити: чи то пора вже братися за революцію, а чи може ще почекати.

Можливо декому на це просто смішно. Але ж сміх ніколи ще не був резонною відповіддю на резонні питання. І хто знає, чи не є він і взагалі тільки підсвідомим виразником безсилля свідомості?

У всякому разі, для мене тут було більше трагічного, ніж комічного. Я цілком серйозно це питання робив наріжним каменем всієї своєї життєдіяльності. [ст. 55/56]

Бо ж уявіть собі: коли об'єктивно (підкреслюю: об'єктивно) уже настав час для революції, то значить вона зробиться. І треба тільки почекати, щоб потім узяти в ній участь.

А коли об'єктивно (таки — об'єктивно) цей час іще не приспів, то ясно ж, що нема чого зарані смикатися.

Отже, як?..

Три роки в свій час я змарнував на розв'язання цього заклітого питання. І тепер, ритмічно похитуючись на дахові вагону, я з приємністю згадував, що я його тоді таки подолав.

Розуміється, метода, що з неї я тоді скористався, була найдавнішою з усіх метод, що їх лишили вдячним нащадкам симпатичні предки. Це — метода, так званої, розрубальної аналізи, її було вжито в давній час при розв'язанні відомого Гордієвого вузла.

Ясно ж, що я так само не міг погребувати нею і, вживши її, одразу ж здобув чудових наслідків.

По-перше, виявилось, що революцій не слід чекати, а їх треба робити.

А по-друге: робити їх можуть і повинні тільки ті, хто, за євангельськими словами, “залишить батька, матір і дружину свою, роздасть майно своє” і так далі.

Що-правда, що до останнього (майна) швидко почав мене гризти непокій. Бо ненажерлива капіталістична система (як і в усьому) на революцію так само вимагала зовсім не ефемерних, а цілком матеріальних засобів. Конкретно це дошкуляло хоча б уже тим, що треба було їсти. Але, мавши з усього свого майна пару якихся заношених штиблетів та одні подерті штанці, я довго не вагався з цим і швидко знайшов для себе внутрішній спокій, а для своїх ворогів одпустив довжелезну кудлю. Очевидно, на острах і в ознаку відмінності. [ст. 56/57]

Ну, так.

Але це тоді. А тепер мене турбували трохи інші справи.

Потяг човгав уже, як застаріла хвороба, і я не квапився. Я, як дбайливий господар, що, нарешті, здобув значну порцію вільного часу, хотів використати її для підведення деякого балансу. Тому, злігши на другий бік і запаливши цигарку, я поволі почав розкладати свої рахунки.

Я думав:

... Млосний притухлий дух ладану і марево свічок на весняному протягу. П'ятнадцятилітнє бентежне серце і суворий невблаганний “Владико живота”. Хіба ж не

тоді вперше зациміло надкрайне тривогою сумління? І не тоді ж хіба зірвався тихо з вуст болючий крик про міру сущого?..

Але великий і могутній полоснув ножем набряклу жилу перших пролісків свідомости, і вони, підтяті, попливли рікою крови з Добра і Зла. І замкнувся світ у боротьбі двох сил. І Великий Гріх важкою п'ятою ступив на всі дні і ночі молодого життя.

Це було тоді, коли земля дихає паром, а бруньки вже точать липкий сік кохання. Це було тоді...

Але, о, диво: сповнений вщерть першою радістю першого пізнання світу, я (бо це п'ятнадцятилітнє серце належало мені) оганьбив його тоді ж своїм першим гріхом. Якась Надька чи Шурка (адже ти один, господи, ведеш їм на небі за наше коротке життя імена!) тієї ж ночі запопадливо цілувала мене десь на соломі.

Це було тяжко... Але це було солодко. І невідомо було тільки одно: де ж тут гріх?

Проте, світ лишився стояти непорушно на своїх двох ворожих горбках: добра і зла... [ст. 57/58]

І ще:

Було гомінке, прокурене й захрипле віче. Це вже значно пізніше. Це тоді, коли розхристана шинеля й пожмаканий студентський картуз нахабно кричали у вічі всім: “Ми все знаємо і можемо з'ясувати все”. І він тоді був на вічі. Він — мій ідол, учитель і друг. Він говорив. Восоко, з трибуни. А сонце полосувало розіпрілі спини гарячими смугами і, захиляючись, допивало останні сльози зими.

Я слухав. Слухав так, як слухав тільки малечою казку матері, потім, по старше, — “свою” героїню в театрі, а тепер слухаю в нічній самотності невдалу музику своїх минулих літ.

Він говорив чітко, говорив красиво, говорив запально. І ввесь світ у його промові, як двічі по два — чотири, гостро, рельєфно, одрубно, без жадного півтону вставляв перед моїми, засвіченими його експресією, очима, поділений надвоє:

“Є світ правди і є світ брехні. Є світ істини й справедливості і є світ облуди й ошуканства”. Коли перший подолає другого, тоді, вульгарно кажучи, “усе діло буде в шляпі”.

Мене раптом кольнула якась давня забута думка. Але мій ідол не дав мені передихнути. Він майстерним аналізом світу правди-істини і світу правди-справедливості остаточно проглинув мою довірливу увагу. І я знітився й розтав у метафізичному сьайві могутньої богині сучасности, великої, з великої літери: Справедливості...

Звичайно, успіх був надзвичайний. Далеко більший за кількість оплесків і зворушливо вдячних поглядів. І я був з того втішений і гордий.

А потім...

Потім якась уже доросла Надька чи Шурка (тільки ти, Справедливосте, знаєш, за якою з них я тоді поби- [ст. 58/59] вався й страждав!) так залюблено зазирала йому у вічі, а він так інтимно і так нахабно тиснув їй нишком у кутку руку.

Я стояв збоку і я бачив.

Це було тяжко... Але це було зовсім не солодко. І невідомо було тільки одно: де ж тут справедливість?..

Проте, світ лишився непорушно стояти на своїх двох стовпах: правди і брехні...

Я тріпнувся від цих захряслих у минулому наївних спогадів і змінив зацікавлену руку на димарі. Потяг скажено торохтів високим насипом через заспане село. Навздогін йому байдуже гавкали спросоння собаки й старанно співали досвітні півні.

Пововтузившись трохи на не зовсім зручному для відповідальних міркувань дахові, я знов узявся волочити в розбужених спогадах далі свій шлях. Я почав шарити по всіх закутках своїх обіспаних і обжитих двадцяти восьми з гаком літ тих яскравих моментів, що за ними кожна людина веде хронологію свого особистого життя. Звичайно, у кожного це відбувається на свій лад, а власне — залежно від уподобань, звичок, обставин, оточення і так далі. Одні в такому разі звичайно починають так: “це було тоді, як умер, царство йому небесне, кум Панас...”. Другі за відповідний пункт беруть якесь видатне загально-державного значіння явище, ну, от, скажім, коронацію, чи приїзд губернатора. Треті — любов гірку чи любов солодку. Четверті, п’яті так само мають якісь видатні дати.

Я ж, як не загострював тепер свою пам’ять, нічого, крім мого ідола і його непорочної правди-справедливості, в останню дату своєї хронології не міг вписати.

Власне, це був жах. Бо ж прожити в нашу мінливу, зрадливу й нестійку епоху якихся добрих десятків літ, [ст. 59/60] живлячись день крізь день стравою одного й того самого світогляду, для цього, справді, треба було бути або безнадійним дурнем, або ж занадто чесною людиною. За дурня я себе ніколи не вважав (та навряд чи коли і вважав). Що ж до чесноти, то я про неї зовсім не дбав.

Проте, як не неприємно, але це був факт. Я таки ні разу не зрадив своїй богині з того часу, коли вперше на мене зійшла її благодать. Я був їй вірний, за старовинним прислів’ям, “як вірний пес”, і був їй відданий, за моїм уже прислів’ям, “як найзрадливіша жінка”. (До речі найпоширеніший тип).

Хіба, що раз. Єдиний тільки раз. Це було тоді, коли ніщо не нагадувало весни, а в промерзлих засіках скрипів сердитий мороз. Натовп був поважний і похмурий. Говорили всі пошепки. Звичайно, від імени правди-істини і правди-справедливості виступав уже я сам.

Шкодувати красномовності взагалі не є в моїх звичках, зрозуміло, що я не поспушився на неї й тоді. Я вклав у неї весь запал свого фанатизму і підсмажив її на вогні своїх перших юнацьких успіхів і перемог. Я кляв і погрожував. Викривав і благав.

Але ж яке було моє здивування, коли, замість молитовних поглядів і високих слів, у відповідь я почув тільки мізерну балаканину про дрібні життєві інтереси і маленькі особисті болі і образи.

Я був вражений. Я був розгніваний. Але я захитався.

І тоді вперше підповзла мені під серце мудра гадюка зради, і я з острахом відчув доторк її отруйного жала.

Справді ж бо: що є після цього людський світ? І в якій запряжці він скаче вперед?

Правда?.. Справедливість?...

А чим гірше тоді за них те Добро “Господа і Владики живота мого”, що від нього так стискалося й нило колись [ст. 60/61] серце п’ятнадцятилітнього хлопця?.. І чи не є це і взагалі тільки одмінна назва того ж самого “вищого єстества”, а сам я блукаю у хащах теологічних вигадок?

Але ж це жах! Бо де ж тоді міра суцього? І що є істина?..

Розуміється (як уже й вище сказано), я зовсім не був подібний до того гайнівського дурня, що запитував про істину у німих зір і безсловесних морських хвиль. Тому я хутко здолав себе і права Справедливості було стверджено рішуче і непорушно. Але, признатися по правді, з того часу лишилася в мені десь маленька западина, що, як пошкоджена катаром слизова оболонка в носі, при кожній зміні температури почала даватися в знаки. Спочатку я не звертав на це особливої уваги, цупко тримаючись за всю суму десятиліттям виношених догм. Але, що далі, я став помічати, що справа може набутися хронічного характеру. Ледве не кожен день я несподівано ловив себе на ганебному вчинку копірвання в своєму теоретичному бараклі. І то — в зовсім недвозначному напрямку перевіряння з підозрілим духом ревізії, хоч і під невинною машкарою зміцнення своїх позицій.

Розуміється, це взагалі не віщувало нічого доброго. А зокрема, це було просто неприємно мені особисто. Бо, річ у тому, що під час цих міркувань я майже завжди заставляв себе з похилою головою і напіврозтуленим закам'янілим ротом. А кому ж приємно бачити себе в такому вигляді? Отже, сердився і я.

Та, проте, запобігти цьому був зовсім безсилий.

Так само і сьогодні. Умошуючись на дахові вагону і розкладаючи свої рахунки, я знав, що врешті дійду до цього. Я боявся цього, я цього не хотів. Але ж хіба людина владна над примхами власної свідомості? І хіба вона може, як і сонцю, сказати їй: “не світи”?.. [\[ст. 61/62\]](#)

Безвольний син свого минулого, я ганебно здав. І лютий кат сумління знов почав мордувати моє бідне спітніле серце.

— Ну, тоді гаразд! — сказав я собі. — Будемо говорити просто й конкретно:

— Революція іде?

— Іде.

— В ім'я справедливості?

— Так.

— А кому вона служить?

— Ясно: народові.

— Якому народові?

— Ну, взагалі... народові. Пригнобленому народові.

— А що є пригноблений народ?

— Той, що страждає. Кого утискують.

— Гаразд. Значить він, утискуваний і пригноблений, і є об'єктивний її носій? Революції?

— Взагалі, так.

— А до чого ж тут я і всі мені подібні, що могли б успіхом так само утискувати і пригноблювати?

— А про це ж, як відомо, є ціла філософія. Об'єктивний розвиток філософських ідей витворює цілу фалангу незалежних слуг істини, правди й справедливості.

— Та-ак. Очевидно, тут все гаразд. Але знов же таки про пригноблених. Якщо вони є об'єктивні носії ідеї справедливості, втіленої в революції, то, значить, вони і є її творці? Вони і роблять чи мусять зробити революцію?

— Так. А ми їм допомагаємо.

— Чудесно. Тоді чи не скажете ви мені, дорогий допомагачу революції, кого ви конкретно вважаєте за пригноблений народ? [ст. 62/63]

— Будь ласка. З охотою. Це, розуміється, є найзнедоленіші в нашому суспільстві категорії: в першу чергу — селянство, а потім — робітники.

— Ага. Тоді ви може мені скажете, в якому значінні ви вживаєте слово “знедолені”? Бо, бачте, хоч, на вашу думку, знедоленими є і селяни, і робітники, але ж, сподіваюся, ви згодні, що принципіальний, сказати б, характер їхньої знедолености неоднаковий.

— Я розумію, про віщо ви говорите. Звичайно, робітництво в своїй громадській позиції, в своїх виступах не зв'язано так, як зв'язана більшість селянства. Ви маєте на увазі, що селянин має свою хату, свій клопоть землі, своє, хоч будь-яке господарство, а робітник нічого свого, крім своєї робочої сили, що він її може тільки продати, не має. Але ж, шановний товаришу! — Життєвий рівень, рівень потреб, а власне, рівень можливостей задовольнити ці потреби у селянина значно нижчий, ніж у робітника. Поневолення його більше. Утисків і безправ'я він зазнає більшого. А потім ви ж знаєте, що селянина, хоч і нікчемним своєю спроможністю, але власником зробили теж примусово; що в ньому живий дух громадської власности, принаймні, на землю. А дайте йому можливість здійснити цей дух тут на землі, — чи ж є у вас підстава гадати, що він буде тоді противитися запровадженню його і скрізь, у всьому житті? Саме з селянина є природний...

— Досить. Мені ясно. Тоді ще одно маленьке запитання: значить, за вашими словами, селянин, чи, по-вашому, більшість селянства об'єктивно є революційніший елемент або кращий революційний матеріал, ніж робітництво?..

— Ну-да ж. Бо треба зрозуміти...

— Я вас розумію. Так от...

— Ні, ви вислухайте, що... [ст. 63/64]

— Ах, я це знаю. Мені цікаво...

— Ні, ви вислухайте...

— Чекайте. Я хочу вам зробити ще одно останнє запитання...

— Ну, яке?..

— Скажіть мені, будь ласка, от ви зараз їдете затримувати загін щось із двох тисяч душ, що повертається додому, зневірений у правоті патріотичної армії, і що складається майже виключно із селян. Чому ви їх затримуєте? Чому ви їх боїтесь пустити додому, до хат?..

— Що?!

— Я хочу сказати, чи не гадаєте ви, що ваш селянин дужий тільки соціалізмом власної хати і за тином свого городу плює на все на світі в тому числі й на вас?!

— Бачте, високомудрий скептику, ви попадаєте в найболючішу, сказати б, рану. Але...

Але несподівана зупинка поїзду раптом обірвала цей цікавий урок політграмоти і мені довелося розтулити очі. (Всі важливі питання насамоті я обмірковую тільки зімкнувши вії).

Потяг стояв на обшарпаній станції, що дбайливо вмивалася росєю. Горобці, як і люди, і люди, як горобці, метушилися перед довгожданим потягом, кожен в надії своєї поживи.

Та швидко для всіх стало ясно, що на поживу якщо й можна сподіватися, то хіба тільки горобцям. Що ж до людей, то їм перманентно на цій станції не везло. Бо хоч потягів тут проходило що-дня й немало, але всі вони були військові. Наш так само був тільки скорбною карикатурою на потяг, бо звався, як відомо, ешалон. До того ж, щоб, очевидно, ще дужче надолужити людське нещастя, він, за кепською звичкою тих часів (для мене це вже вдруге), далі не йшов. І навпаки: він тут зовсім розван- [ст. 64/65] тажувався і порожняком вертався назад до Відомої станції, щоб там забрати, — як цвірінчала охляла й невмита юрба, — силу-силенну поранених цю ніч у жорстокому бою.

Правда, добра людська душа скрізь дає себе знати. Не зрадила вона собі і тут, бо на втіху всім зневіреним і знервованим було твердо і ясно пообіцяно: по-перше, цей ешалон сьогодні ж надвечір буде назад тут, а по-друге, до нього тоді причеплять аж цілих дві одкритих платформи для всіх охочих подорожувати далі.

Це, розуміється, було великим досягненням і всіх одразу втихомирило.

Один я лишень зовсім тепер не знав, що мені робити. Та до всього ще й ця дурацька історія з дідком, що зник із даху невідомо чому і де. Правда, скринька і клунок лишалися зо мною і це подавало якусь туманну надію на гараздовий кінець. А в тім, чорт же його знає, що врешті з ним могло трапитися! Ще доведеться за нього відповідати. Тоді чи не краще зараз же заявити про все?

Але я вагався. Справді ж, кому охота йти на зовсім необов'язкові розмови з дуже цікавим начальством. Та ще в такій делікатній справі. Ні, краще вже почекати.

Тим часом сонце вибивалося вгору і настрої мені котився вниз. Ставало очевидним, що з таким легковажним подорожуванням я навряд чи побачу військовий загін. Тому, щоб хоч трохи втихомирити своє збентежене сумління, я пішов на базар поінформуватися про тутешній біжучий момент.

Тут, на місцевій біржі, все було так, як і триста років назад. Воли, як воли — у ярмах і з возами, і поважні діди у збористих свитах. Поінформованість теж була зразкова: події, що трапилися минулої ночі на всіх великих шляхах і непролазних дорогах так радіусом верст на тридцять навколо станції, були вже всім відомі і їх докладно об- [ст. 65/66] говорювали в окремих фракціях біля горшків, під ятками і на дубках.

Мене здивувала цілковита відсутність тут представників влади. Я поцікавився. Виявилося, що влада тут була дуже ледача і далі залізничої колії свого впливу не поширювала. Це, очевидно, подобалося, бо, загримований кострубатою бородою і пощипаними вусами під сорокалітнього, мужик років двадцяти п'яти говорив про це з особливим вдовolenням блиском у очах. Мені теж од цього мимохіть зітхнулося легше. Але за хвилину я мусив згодитися, що це не зовсім добре, бо “нема вже сил від цих проклятих бандитів”. Кого він мав на увазі під цим популярним ім'ям, я так добре і не второпав, хоч зробив вигляд, що цілком його розумію.

Та, проте, скільки я не допитувався про цікавий мені загін, нічого докладно довідатися не міг. Що навколо було дуже неспокійно, що хтось там “проходив” і навіть залізничу колію розібрав “на тім тижні у п'ятницю”, — про це чули й говорили майже всі.

А от хто саме, звідки й чому, — ніхто, здається, навіть і не цікавився. І тільки одна спасенна душа, розчулена моїми настирливими допитуваннями і підбадьорена щедрими п'ятаками за слойоники, зглянулася на мене і дала мені, хоч і невтішну, але конкретну відповідь: “якісь там халамидники”!

Це було, принаймні, від душі і я заспокоївся.

Трохи досадно було тільки, що наші хлопці, очевидно, зовсім не дбали про своє добре ім'я і ту високу мету, що заради неї вони робили свій славетний похід.

Проте мені найбільше надокучало питання: як пошвидше до них дістатися. Знов виповзло подвоєння: їхати кіньми чи чекати на потяг. Що-правда, кіньми можна їхати зараз, але ж потяг, вийшовши звідси ввечері, на місці буде значно швидше. Отже, доведеться знов чекати... [ст. 66/67]

Як не нудно тягся нетерплячий день, але прийшов кінець і йому. А з кінцем днядесь за поворотом розітнувся бадьорий гук паровозу.

Потяг улетів на станцію з форсом, немов справжній кур'єрський. На превелике здивовання і несподівану радість, на приступцях уже першого вагону я одразу побачив свого дідка. Виявилося, що все розв'язувалося зовсім просто. Тоді, уночі на якійсь зупинці він зліз із даху хоч і в не дуже важливих, але цілком необхідних особистих справах. Раптом потяг рушив і він не встиг. Тепер, отже, він прибув, сівши знову на той самий потяг удруге.

Розуміється, цей оригінальний переїзд до того самого місця двічі тим самим потягом дав нам чимало матеріалу для сміху. Справді ж бо: коли ще в житті людини може трапитися така виключна нагода?..

Я аж захлинався від реготу, уявляючи собі всі подробиці цієї надзвичайної картини. Дідок же був ніби трохи з того ніяковий.

Та раптом я відчув, що все лице мені взялося корчами. Я аж присів од здивовання. Але — ні! — Я таки зовсім не збожеволів і це зовсім не галюцинації. Це була таки вона, та сама дівчина, що зараз тільки вилізла з вагону і дбайливо обтрушувала на пероні свою пожмакану спідничину...

Ясно, що в цьому був якийсь дурацький фатум, або...

Тяжко вимовити загнаній у суточки людині те єдине найстрашніше слово, що раптом свіркне їй у думці. Моїм першим рухом було тільки — тікати.

Та, очевидно, я вже спізнився, бо дівчина, хоч і почервонівши, але демонстративно йшла на нас. І не встиг я ще отямитися від цього нового натиску, як вона, звертаючись кудись повз нас, тихо спитала:

— Скажіть, будь ласка, чи ви не їдете до Аніва?.. [ст. 67/68]

Я кліпнув від несподіванки очима і не зміг нічого відповісти. Дідок же, очевидно, щось відчуваючи інтуїтивно, подивився на неї скося і сказав:

— Ні.

Потім роздумливо звів брови і спитав:

— А вам навіщо?

— Бачте, я поспішаю, в мене мати при смерті, а цей потяг сьогодні не піде.

А сама зирк у мій бік очима.

Що за напасть?! Звідки вона мене обходить?

А що обходить — тепер уже ясно, бо я ж таки їду до Аніва. Це мені зовсім уже не подобалося.

Але й робити дурниці теж негоже. Бо власне ж іще жадних виразних доказів нема. Та й вона сама можливо ще тільки нюхає, гаразд не знаючи, в чім річ. Отже, — тверезість і обережність.

Одним словом, я взяв себе в руки і рішив захищатися. А найкращим способом захисту в скрутну хвилину, як відомо, є тільки контр-напад. Тому я, удавши трохи нахабну фізію, прокашлявся і звернувся просто до неї:

— А звідки це вам, панночко, відомо, що потяг сьогодні далі не піде?

— Ось зараз у вагоні сказали. А мені треба швидко бути дома... — І знов: зирк-зирк у мій бік.

Мені навіть здалося, що вона “дома” сказала з якимсь трохи одмінним ледве помітним притиском. Я глянув на дідка. Він чомусь заблимав очима і подивився собі під ноги. Що за чорт! Чому ж він про це не сказав мені одразу? Він же тільки що приїхав.

— Як же так? — спитав я його розважливо.

Він знизав плечима, подивився здивовано навколо себе, а потім якимсь незручним похапцем:

— Треба взнати. Я зараз! — І побіг. [ст. 68/69]

Та ледве він одійшов, дівчина підступила до мене крок і, виразно дивлячись мені просто у вічі, швидко заговорила:

— Слухайте, вам же, мабуть, до Аніва. Поїдемо. Однаково ж із Миронівки туди доведеться так само їхати кіньми. А звідси ми можемо виїхати зараз. Тоді як потяг на Миронівку буде тільки завтра вранці...

Хм! — це мене вже обурювало.

— Та звідки ви взяли, що мені треба їхати до Аніва? — перервав я її так, ніби вона мені була якоюсь набридлою влітку мухою.

— А хіба ви не їдете до Аніва? — відповіла вона трохи глузливо, і хитрі бісики раптом затанцювали їй в зіницях.

— Авжеж ні! — муркнув я суворо.

Вона розгубилася. Вона зрозуміла, що після цього говорити далі було нічого. Але вона не одходила. В ній щось вагалося.

Я байдуже дивився вбік, не випускаючи її з-під уваги. Зробив навіть нетерплячий рух, мовляв, “яка досада”.

Та далі так стояти було незручно і вона зважилася. Вона витиснула з себе якесь одчайдушне зітхання і, на смерть засоромлена, ворухнула губами:

— Вибачте, але я хотіла з вами поговорити... Це зовсім приватна справа...

— Прошу! — сказав я з підкресленою чемністю, устами до всього однакового опудала.

Вона раптом заметушилася і попрохала одійти далі од людей убік.

Я байдуже згодився, хоч у середині мені щось урвалося.

— Вибачте, — почала вона ще раз, коли ми стали під залізничною огорою: — Між нами, там у вагоні, тоді... Але не думайте, що я така жінщина... [ст. 69/70]

— Ну, що ви! — перервав я, зітхнувши.

— Ні, я не про те, — продовжувала вона далі. — Я хотіла вам сказати, що це було не так собі. Власне, от що: я дуже перемучилася. Мені так тяжко було, що я тоді втекла, а потім не могла вам у вічі глянути. Там, на стежці... Але...

— Але, слухайте. Це ж так... ну, звичайно... — сказав я, щоб хоч щось сказати, зовсім спантеличений цими несподіваними словами.

Вона скорбно глянула на мене. Обом нам стало ніяково. Нарешті, вона звела брови:

— Знаєте що! — кинула вона раптом. — Мені так прикро, що я вас збентежила... потурбувала. Але я... трохи заплуталася. Потім... я гадала, що вам так само це неоднаково. Тому я й спитала вас про Анів. А мені туди обов'язково треба...

Я стояв перед нею, вже зовсім розвісивши вуха. В уяві мені відживали ще такі недавні бентежні хвилини. І од того у груди точилася якась млосна теплінь. Мені вже хотілося пригорнути її, пожаліти. Віддати їй найзахованіше слово своїх власних мук. Скинути з душі цей морок нещирості й підозріння. Все розвіяти, все сказати!..

Але ж хіба слабкість є гарантія проти небезпеки? Хіба я маю і взагалі в якійсь мірі право підпорядковувати доручену мені справу непевності своїх особистих випадкових зустрічей?.. “Легковажний ти, брат, хлопче” — моргнув я на власну адресу про себе і боляче вкусив себе за губу.

Що-прапда, заохочувала ця щирість тону і взагалі вся її одверта поведінка. До того ж невиразну надію подавало, очевидно, зовсім без приховання, невзначай кинуте слово про те, що вона заплуталася. Але ж: як заплуталася? З чим заплуталася? Чому?.. [ст. 70/71]

Усе це здіймало вихор мені в голові під час, коли вона говорила. Проте я твердо вирішив триматися розумно.

— Я теж з сердечним бажанням хотів би з вами поговорити, — почав я, ледве вона запнула. — І це дуже добре, що й ви не від того. От тільки, як нам це зробити? Я, бачте, їду за продуктами. Купувати для домкому. Ось моє й посвідчення! — І я тикнув їй його в саме лице.

Вона відсахнулася, вражена, і витріщила на мене свої застигли очі. Мені стало од цього зовсім незручно.

— Що таке? — майже скрикнула вона.

— Посвідчення! — сказав я тихо.

Вона хвилину дивилася на мене задачливо, потім скривилася гірко, тріпнулася, немов скидаючи з себе бруд, і з натиском болізно прошепотіла:

— Навіщо це?.. Я ж не в претензії... — і одвихнулася вбік.

От тобі й раз! Я, здається, її образив. Що за морока! Вона мене зовсім не так зрозуміла.

— Вибачте, — уже захвилювався я. — Ви чомусь усе думаєте, що я їду до Аніва. А я хочу довести, що ви помиляєтесь. От я й показую це посвідчення. Чому ж ви образились?..

Вона стояла до мене трошки боком, мовчки, втопивши засмучений погляд у землю. На вії їй навіть тримтіла сльоза.

— Перепрошаю. Вибачте. Але я зовсім не мав на увазі... — продовжував я винувано.

— Ні. Що ви? — ледве прояснівши, мляво сказала вона. Потім непомітно змахнула

сльозу, схилила набік голову і якимсь глибоким, зворушливим голосом, що ним можуть говорити в певні хвилини тільки жінки, тихо спитала:

— А хіба в Анівi ви не можете купити продуктів?..

“Ах, ти ж, моя сердешна!” — скрикнув я про себе, сам не свій. “Та чому ж не можемо?! Ну, звичайно, можемо! [ст. 71/72] Цілу гору можемо купити цих остогидлих, зовсім мені непотрібних продуктів. Але ж... о, сто прокльонів і тисячу чортів! Хто ти така?.. Ворог чи друг? Лютий кат чи заблукане невинне ягня?”...

Проте треба було вирішати. І який не дивний був увесь цей збіг обставин, але я мусив собі признатися, що її поведінка знімає з неї найупередженіші підозріння.

Я ще трохи повагався, розпитуючи її про неї і про мету її подорожі, але нічого непевного не помітив.

Отже, я згодився.

Вона (я відчув це) нестямно затримтіла від радості. Але приховала це під напівбайдужою ввічливістю.

Дідкові ж це зовсім не сподобалося. Що-правда, я його розумів. Бо потяг таки йшов тільки завтра вранці. Але ж однаково нам потім було не по дорозі: він — у... право, до брата свого благочинного, а я — вліво, за харчами. Так чому ж тоді він так упадає?..

А він таки вишукував найрезонніші докази і будував цілу Вавилонську башту перешкод і загроз проти нашого подорожування проти ночі.

Але ж яка башта могла встояти під натиском тих семидесяти язиків, що (всупереч біблійському оповіданню), раптом загомоніли нам тоді на одній солодкій мові кохання?!

Звичайно, вона впала, і — ми поїхали.

Тоб-то, власне вирішили їхати, бо треба було ще знайти візника. Але, коли вже про це було сказано твердо й остаточно, мій дідок раптом розчулився і запропонував свої послуги. Виявилося, що в нього є тут один чоловічок, бо “другий хтось проти ночі в такий непевний час не поїде”.

Розуміється, ми з охотою згодилися. А коли вже, як заручені на весіллі, ми сиділи з дівчиною на самому вершечку цілої копиці сіна на гарбі, — [ст. 72/73] мій дідок вискочив десь із темряви і, тикаючи візникові у руки якогось листа, наказував йому зупинитися в Анівi в одного свого знайомого. Мені він так само радив звернутися до цього його анівського приятеля, обіцяючи, що той за сходну ціну дістане потрібні продукти.

Я дякував, прощався і знов дякував.

Врешті таки розвора рипнула, і гарба покотилася...

...Новизна подорожування, дух прілої землі і раптове втихомирення після метушні з від'їздом спочатку зімкнули нам вуста приємним спокоєм мовчання. Візник наш так само не виявляв охоти до розмов і тільки, зрідка поцьвохкуючи батіжком, іноді порушував загальну тишу своїм звиклим хазяйським “но!”.

Але вже незабаром одноманітність лягла на нас втомою і нам захотілося руху й голосу. Разом із тим у кожному з нас (у мені й дівчині) вистиг час самотнього намотування думок і ми подивилися одно одному у вічі...

...Не здолаю тепер обняти руками охлялих спогадів усю жагу і нестямність

пережитої тоді на гарбі зацілюваної ночі. До того ж, і справді: мертвий є згук і нікчемне слово там, де свято людське справляє шалена пісня крові!

Та я й не зважуюсь на це. Я хочу тепер констатувати тільки факт і привселюдно заявити: мірою снаги нашої вимірюється щастя наше і хто віддав себе йому хоч раз, той не в силі не віддатися йому і вдруге...

Одним словом, втихомирений голос крові відживив їй потім бажання спокути. Я ніяк не чекав стільки зворушливої ніжності до себе. Вона сама німіла й танула в її припливах і зовсім знесилювала до бездум'я, до забуття й мене.

Власне, мені трохи було од того страшно. Якось не вірилось, що це я, що це є, що це взагалі може бути. [ст. 73/74] Де ж, пак, нам грішним! І звідки це все? Та ще так несподівано, так неймовірно. І, врешті ж, з якої речі? Немов вона мене колись знала. Немов виношувала мене роками в своїх дівочих уперше розквітлих грудях. Потім ловила між людей чи на вулиці випадковий мій погляд. З затишеною цікавістю слухала й розпитувала про мене. Мучилась і з зітханням хрустіла пальцями. А вночі вкривала не поцілунками, а чистими краплинами першої весняної грози свої мрії про “любого, коханого, єдиного”...

Розуміється, це — фантазія. Але ж, прошу, звідки це все?!

Я піймав зручну нагоду і прошепотів їй у лице:

— Можна подумати, що ми з тобою не знати коли знаємось...

Вона припала мені до щок, провела губами до вуха і протурчала жартуючи:

— Може знаємось, а може й ні...

Я хотів до цього причепитися. Хотів розвинути про таку можливість свої міркування.

Але мабуть від цієї спроби на неї війнуло занадто вже невідповідним до обставин раціоналістичним духом. Бо вона прожогом затулила мені рота долонею і випустила в мене цілий заряд пекучого дробу з поцілунків.

Хіба ж я міг після цього не позбутися не тільки якогось там раціоналізму, а й взагалі найменшої виразності в голові?!

... Чорна ніч билася пахучою вогкістю об колеса гомінливої гарби, і ми пливли по ній у цьому химерному суходольному кораблі.

Згодом, притишена і млосна, вона розважно спитала:

— А ти знаєш моє ім'я?..

Ах, чорт! Я ж таки не спитав.

— Ні. Справді!.. А як?..

Вона, ніби повіряючи якусь тайну, тихо назвала себе. [ст. 74/75]

Я взяв це маленьке слово і програв ним цілу гаму на губах. Вона вдячно до мене пригорнулася. А потім, ніби згадавши що, спитала (мені здалося, що їй незручно):

— А твоє?

Я сказав.

Вона обережно повторила його, помовчала і з підкресленням кинула:

— Це твоє справжнє ім'я?..

— Ну, що ти!.. — ворухнувся я.

Вона не відповідала. Я причаївся й чекав. Потім я про себе подякував ночі за її спасенну темряву. Бо я виразно відчув, що весь червонію:

Я їй збрехав!..

Павза мені здалася вічною...

Але згодом вона мовчки намацала мою руку і щиро й міцно стиснула її. Я не знав, за що? І мені було соромно. Але, проте, я відповів тим самим. А потім тихо погладив.

Так ми й лишилися лежати мовчки, аж поки до нас на сіно раптом не виліз суворий сторож здоров'я і доброго гумору — мудрий дідуга-сон...

... Очі ми розплющили вже на приїзді в Анів. Прокинулися майже одночасно. Вона трохи швидше за мене. Підвела голову, обдивилася навколо, обернулася до мене і пильно й глибоко глянула мені в лице. Я кліпнув в'ями і винувато їй всміхнувся. Вона раптом засвітилася вся і сійнула на мене іскрами лагідної радості з синіх очей.

А потім, — налита тихою любов'ю і ясним щастям, — так і лишилася сидіти, аж поки ми не в'їхали у двір приятеля мого дідка.

Тут сплигнувши з гарби, вона заплатила похапцем візникові гроші, шепнула, що швидко побачиться зо мною сказала адресу і зникла...

... А через півгодини мене було арештовано. [ст. 75/76]

IV

Перед виступом на робітничому мітингу відбулися збори партійного комітету.

В цей час уже з'їхалися майже всі “втікачі”, як зовсім недотепно з нас тоді кепкували (це, головним чином, обходило Мема, мене і Рома). Правда, Мем не прибув. Не було так само й Озона. Перший не міг кинути роботи з налагодженням зв'язку в одному великому робітничому районі, а другий невідомо де зник.

Розуміється, за Озоном усі сумували. На Мема ж була досада, бо його вважали саме за такого промовця, що, як ніхто, умів “пускать слёзу”. А такий тільки й був тепер упору!..

Збори комітету розпочав найавторитетніший наш товариш, що його ім'я, з міркувань конспірації, ніхто не міг знати й називати (Я й зараз ще до пуття не второпаю, хто це був). Ухвалили “порядок денний” і все “честь-честью”.

До речі, треба тут зауважити, що ці збори не мали аж нічого спільного з усіма тими “мистецькими перетвореннями” зборів запільних організацій, що їх тепер “подають”, так безсоромно перекутивши, — наш теперішній театр і сучасна наша художня література.

Про цю облуду свідчить хоча б уже те, що збори ці відбувалися тоді зовсім не в темному якомусь таємничому [ст. 76/77] погребі, а в звичайній собі світлій кімнаті. Далі: ніхто не робив великих очей і не шпурляв піною з рота трагічних прокльонів на адресу гнобителів. Так само не було і жадних маскарадних костюмів “гноблених” чи “революціонерів”, а всі одягнені були в звичайні собі людські убрання.

Що-правда, із цього загального гармонійного тону випадав тільки товариш Мандибула, що прийшов, як звичайно, в своїй бутафорській сірячині і з саморобними окулярами на носі. Але ж для нього, як відомо, ніякі закони були не писані.

Обговорювався насамперед біжучий момент. До цього пункту порядку денного стосувались усі питання, що спадали на думку промовцям тоді, коли вони говорили. А

говорили і сперечалися загалом дуже багато. Так багато, що декого од цього просто занудило (звичайно, свіжа людина, попавши сюди, зомліла б).

Врешті таки домовилися. І хоч нового нічого не сказали, але ухвалена резолюція всіх утихомирила.

Цікаво відзначити, що Кірка на цих зборах почувала себе якось пригноблено і майже весь час мовчала. Пожвавішала вона тільки тоді, коли піднесли справу з організацією замаху на нікчемне життя одного дурисвіта генерала. Вона тут прояснила вся і, одягши на себе якусь кумедну машкару жорстокости, запальне домогалася, щоб із цією справою поспішили. Усі згоджувалися з цим, хоч трохи й дивувалися, бо вона ніколи раніш не була такою безоглядною прихильницею терористичних актів. А Мандибула аж зняв свої окуляри, слухаючи її, бо він таки був цим просто вражений.

— Слухай, звідки це в неї? — тихо спитав його Ром.

— Од горя, — зітхнувши, відповів Мандибула.

— Озон?!..

— Ну-да!.. [ст. 77/78]

Одним словом, вирішивши розколикати масу на мітингу, а потім піддати їй жару і певности замахом на генерала, збори закрили і розійшлися.

Кірка повернулася додому раніш Мандибули. Дома вона застала Мавку, що, прибувши з подорожі, жила тепер разом із ними.

Це було великим полегшенням для Кірки, хоч Мандибула з того і був виразно невдоволений. Але він намагався заховувати це невдоволення і, мабуть, через те став ще мовчазніший і похмурий.

Дома Кірка почала вводити Мавку в курс останніх партійних ухвал, звичайно, тільки в межах, дозволених для такого новачка в запальній роботі, що ним була Мавка.

Вона слухала притишено, спідлоба позираючи на Кірку, і ні в погляді, ні рухами не виявляла жадного захоплення. Більше того: вона почувала, що й за бадьорими словами Кірки ховається тільки якась удавана радість. Вона здогадувалася про причини цього, але мовчала.

Нарешті, Кірка натякнула на можливість справжнього бойового діла і зиркнула на Мавку.

Та сиділа спокійно на канапі і зовсім не здивувалася.

Тоді Кірка, ніби згадуючи щось, почала розводити теорію про значіння терористичних актів у революційній боротьбі. За її словами, терористичний акт є не тільки найвищий героїчний спосіб соціального захисту, а й відважний засіб дезорганізації ворога. А потім що найголовніше — він є засіб зрушити зневірені у своїх силах маси.

— Ніщо так не впливає, не розбуджує, не підносить, не організовує маси, як одвертий акт політичного вбивства! — настроюючись на агітаційний тон, говорила Кірка. — Маса, що звикла покірливо зносити гніт і знущання; маса, розпорошена в своїй дріб'язковій боротьбі за щоденний [ст. 78/79] шматок хліба; маса, вихована всією сумою попередніх умов в дусі “од віку” встановленого поділу на можновладних і слуг, на начальників і підлеглих, ця маса не може повірити (тільки повірити!) в можливість іншого стану, не може розбуркатися (тільки розбуркатися!) од своєї інертності і безнадійності без якогось наочного, відчутного, конкретного прикладу, що підривав би на пні цю

непорушну силу, цю необмежену владу. А що ж може її розбуркати? Що може їй дати цю віру, як тільки не одвертий одважний акт знищення, фізичного знищення (це ж така наочна річ!) тих чи того, хто в її свідомості є найвище і в той самий час найконкретніше втілення цієї влади, цієї сили і гніту?.. Тільки акт політичного терору виводить масу із стану задубілості! Тільки він викреслює їй в голові першу іскру політичної свідомости, тільки він кидає в неї перший промінь надії!..

Кірка вже говорила, як на мітингу. Погляд її блукав не тільки поза Мавкою, а й десь поза межами кімнати. Голос бринів на повному реєстрі і од того їй високо здіймалися вгору груди.

Мавка продовжувала слухати так само спокійно, хоч на лобі їй час од часу з'являлися замислені зморшки. Вона щось обмірковувала чи дивувалася. Потім вона, впіймавши нагоду, тихо зауважила:

— Мені здається, що це не зовсім так.

— Що?! — зірвалася Кірка.

— Не зовсім це правдиво, — боязно проказала Мавка і сором'язливо почервоніла. (Вона ж була справжня новачка!)

— Чому? — спитала Кірка, роздумливо зупиняючись перед нею.

— Мені здається, що в цьому є якесь перебільшення. Ну-да! Хіба вбивство не призводить до ще більших утисків, до більших переслідувань? [ст. 79/80]

— Розуміється призводить. Авжеж. Але що з того? — гаряче підхопила Кірка. — Це ж і є загострення. Це є виклик. Це є зрушення інертності...

— Ах, “зрушення інертності”!.. — теж, уже запалюючись, у тон їй повторила Мавка. — Але що після цього зрушення? Ще більше придушення! А це ж веде до розбиття, до ще більшої втрати надії, до зневір'я і ще більшої інертності...

— Що ти говориш! Звідки ж це “веде”?..

— Ну, а як же! — знов перервала Мавка. — Той, хто спробував побороти інертність і на цьому обпікся, після того десятому закаже цього не робити.

— Ну-да, — шарячи очима по кутках, шукала вже відповіді Кірка. — Це справедливо. Але справедливо тільки відносно тих несталих, що пристають до нас із гарячою головою. Вони гаразд розумом не зважили всього, а потім од першої ж невдачі губляться, зневіряються, падають. Так ми ж говоримо не про це. Ми ж говоримо про масу, що сама поки-що не виступає, але нашим терористичним актом тільки підохочується до виступу. Власне, не то що підохочується, а прориває в собі, якщо так можна сказати, безпорадну запону одчаю й безнадійности на щось краще. Отже, це для маси, для її виховання потрібно...

Мавка не згоджувалася. Загубивши свою неофітську сором'язливість, вона розмахувала вже руками і вперто доводила, що терористичний акт, хоч і красивий, і мужній, і відважний вчинок, але він дає негативні наслідки і саме — для мас. Бо врешті ж він може призвести (та й призводить) до знищення і тих мінімальних умов, що їх вона, ця маса, має для свого виховання, для своєї організації. А потім же вона (тоб-то, вже Кірка) дивиться тільки в бік, хоч і численних, і могутніх своїм числом, [ст. 80/81] але найконсервативніших селянських мас, зовсім не помічаючи чи забуваючи робітництво.

— А це і є самий свіжий, самий надійний для революційної роботи матеріал. Та для

них, для можливості їхньої організації твій “акт” є просто... гроб, могила, смерть. Це ж ясно!..

Але Кірці це зовсім було “неясно”. Навпаки, їй ясно було саме протилежне, їй ясно було, що “такий-о підход”, як у Мавки, саме і є найгнилішою позицією для революціонера. Бо:

— Хіба ж ми не знаємо, що врешті криється за такою “філософією” і хто потирає од таких думок руки? Це ж і є чистісінької води реформізм! Це ж є підміна революційної роботи культурницьким і кооперативним кропательством. Це є одвертання уваги мас від справжньої революційної боротьби. Це є підміна її “матеріальним добробутом” і “легальним” політиканством. А врешті, це є обхід у тил революції, щоб піймати її на гачок тих обіцянок-цяцянок, що ніколи нічого іншого не приносили й не принесуть, як тільки “дурневі радість”...

Мавці зовсім не всміхалася перспектива такої “радості”, до того ж вона хотіла бути — завжди і всюди — тільки революціонером! Тому вона, трохи налякана, притихла. Кірка ж, як справжній агітатор, помітивши це, скористала і хоч і не з таким уже патосом, але ще з більшою переконливістю в голосі почала — історично, теоретично, економічно, філософічно (і ще як там?) — розвивати зачеплену тему і докопувати усі такі й подібні “гнилі ілюзії”, як вона назвала сумніви Мавки.

Мавці нічого вже не лишалося після цього, як тільки замовкнути.

І вона, ніби згадавши про своє безпорадне неофітське становище, ледве подавала голос незгоди. [ст. 81/82]

Власне, з неї було цілком уже досить цієї суперечки. Вона намагалася в зручну хвилину навіть припинити її якимсь загальним примиреним акордом.

Але ж — де там! Хіба можна було спинити Кірку тоді, коли вона входила в смак своїх повчальних аргументів перед жертвою власної несвідомості? А особливо тоді, коли ця жертва не зовсім була позбавлена надій на можливість зійти на “путь істини”?!

Отже, Мавка так само мусила переконатися, що її спроби тут цілком даремні.

Але їй од цього робилося трохи неприємно. Немов вона й справді була така вже наївна, що не розуміла самих звичайних речей.

Та Кірка (дивно: завжди така чутлива!) зовсім не відчувала цього в суперечках. Мавка мусила коритися і слухати.

Невідомо, чи був би цьому кінець, коли б не нагодився Мандибула. Його поява раптом урвала Кіркіну зливу, а Мавка полегшено зітхнула.

Мандибула після відомої вже нам розмови з Кіркою почував тепер себе в її присутності не зовсім зручно. Він майже уникав її, хоч і був із нею — на диво всім — дуже ввічливий і чемний.

Кірка йому платила тим самим, ніколи і натяком не нагадуючи про тодішній вибух його немочі.

Розуміється, ніхто, крім них, про це не знав. І тільки Мавка, запопавши їх тоді в таку незручну хвилину, можливо, вважала їхню поведінку де в чому не зовсім звичайною. Але вона не подавала й вигляду.

Мандибула, проте, це відчував. Тому якось неохоче, скося дивився і на неї. Щоправда, іноді йому припливала в груди ще сердита хвиля досади, бо ж він таки зовсім

тепер не мав можливості лишатися насамоті!.. Та [ст. 82/83] він переборював у собі напад цього хвилевого егоїзму і тримався загалом пристойно.

Так і тепер. Увійшовши, він спочатку немов шукав зачіпки, щоб знов швидше вийти. Він почув себе в їх присутності зв'язано, невільно. До того ж і свідомість перебування в своїй кімнаті не давала йому аж ніякої втіхи, бо він не міг тепер, як колись, оддатися улюбленій звичці і відпочити.

Але він, по-перше, уже з цим примирився. А по-друге, перед ним тепер стояли справи далеко важливіші за все інше.

— Зараз був у своєму склепі... — кинув Мандибула між іншим, ні до кого не звертаючись.

Кірка тільки звела на нього не то запитливий, не то співчутливий погляд. Мавка теж незручно ворухнулася. Запанувала глибока, як прірва, мовчанка, що її здавалося кожному тяжко перескочити.

Але Мандибула, насупившись додав:

— Перевіряв свою амуніцію...

— Ну, і як? — спитала навмисне зацікавлено Кірка.

— Нічого. Мені тільки здалося, що там хтось буває.

— Чому ви так думаєте? — уже тривожно спитала вона.

— Я там знайшов ось оце. — І він вийняв із кешені брудну носову хустку з вишитою (червоним у кутку) маленькою літерою “М”.

... Звичайно сама собою всяка літерна познака є тільки випадковість. Але Мавці од того стало неприємно. Ніби вона була в тому винна чи до того причетна. Вона навіть зіщулилася, сидячи на канапі, і притьмом підозріло глянула на Кірку й Мандибулу.

Але, розуміється, нікому з них не могла запасти в голову така химерна думка, і вони тільки мовчки [ст. 83/84] перегортали на всі боки хустку, розглядали її і дивувалися.

Мавка (почуваючи, що вона це робить тільки через те, щоб не спричинитись до підозріння) так само припала до неї і дивувалася.

— Що ж ви гадаєте? — нарешті, зітхнула Кірка.

— По-моєму, це випадковість. Бо ж усе там на місці — сказав розважливо Мандибула. А потім додав:

— Але, проте, доведеться перебиратися звідти.

Кірка нічого не відповіла. Вона втопила десь у стіну погляд і мовчала. А потім, ніби щось згадавши, поморщилася і пішла в куток мити руки.

Мандибула зібгав хустку в шматок газети і засунув її десь під своїм ліжком.

Мавка тільки стежила за всім цим, сидячи з ногами на канапі. Потім вона, звертаючись до Мандибули, спокійно сказала:

— Я можу вам допомогти перебратися. Він, не дивлячись на неї, здвигнув плечима і невиразно промимрив:

— Ні. Чого там...

Тему було вичерпано, і Мандибула знов не знав, що робити. Він походив по кімнаті, перегорнув якусь книжку на столі, почухав потилицю і, нарешті, заявив:

— Ну, треба ще навідатися на явку, — і почав одягатися.

Кірка спостережливо позирала на нього і ніби трохи чомусь вагалася. А потім, коли

він збирався уже виходити, кинула:

— Слухайте, ви ж майте мене на увазі!

— Що: з амуніцією? — відповів він, зупиняючись біля дверей.

— Ні. З тим. З ділом... [ст. 84/85]

Мандибула схилив голову і пильно подивився на неї поверх окулярів. Потім випростався і видихнув:

— А-а!.. Ну, то ще треба поговорити...

— Ні. Я цілком серйозно, — сухо сказала Кірка.

— Гарзд! — неохоче відповів Мандибула і вийшов.

У кімнаті одразу ж стало лекше. Мавка притягла із столу якусь книжку і лагодилася читати. Кірка прилягла на ліжку і замріялася.

За останній час вона, сама не помічаючи того, все більше оддавала себе цій непродуктивній праці. Що тут було причиною, — тяжко сказати. Ясно було тільки, що почалося це з нею з недавнього часу і всупереч усім тим обставинам, що в них тепер жило запілля.

Бо справді ж: скрізь по саме горло турбот! Скрізь провали, арешти, біганина, метушня. Усі хвилюються, змінюють пашпорти, переїзять на інші квартири (за винятком, правда, Мавки, що, прибувши з невдалої подорожі, чомусь сумувала, та Мандибули, що ніколи в запіллі на це не слабував). А вона, стоячи, як і завжди, непохитно на варті в свої робочі години, проте весь свій вільний час тепер присвячувала якійсь, ніколи їй раніш невластивій, мрійливості, похнюпленості, апатії.

Дехто на це тільки хитав головою і дивувався. Ще б пак! Коли вже Кірка почала здавати, то чого ж тоді можна чекати від інших?! Адже вона, цей запільний капітан з очима степових озер, саме вона була для всіх зразок і приклад!..

Негаразд! Зовсім недобре...

— Скільки вже минуло після Озонового арешту? — ніби пробуджуючись, тихо спитала Кірка.

— Два тижні скоро. А що? — одриваючись од книжки, тривожно відповіла Мавка.

— Так... [ст. 85/86]

Мавка завжди почувала себе чомусь винуватою перед Кіркою, коли та розпитувала в неї про Озона. Вона трохи тоді ніяковіла і бентежилася. Розуміється, в його арешті вона була зовсім невинна. Навпаки: вона тоді зробила все, щоб його зберегти.

А потім вона докладно, крок за кроком, переповіла після повороту все про їхню подорож із Озоном. Вона не минула жадної дрібниці, що трапилася тоді з ним чи з нею. Все виклала, все сказала, крім... Ну, звичайно, крім їхніх тоді інтимних пригод! Але ж хіба хто мав про це право знати? Або чи це і взагалі мало якесь значіння? І кому ж це, врешті, могло бути цікаве?!

Отже, об'єктивно зважуючи, вона мала рацію. Бо це таки було тільки її особистою справою. І нікому до цього, розуміється, не було ніякого діла.

Але ж...

Але, проте, вона не могла не помітити, що для Кірки Озонів арешт був чимсь більшим за неприємну запільну подію.

Через те, очевидно, вона й почувала тепер себе винною завжди, коли Кірка питала

її про Озона...

— Скажи, ти весь час не випускала його з-під уваги? — знов роздумливо спитала Кірка і подивилася на Мавку.

Та звела здивовано плечима, мовляв, “хіба ж вона їй про це не говорила?”

Але Кірка, помітивши це, продовжувала, пояснюючи:

— Бач, я хочу сказати, що у всій цій історії багато важать такі дрібниці, що може ти на них не звернула тоді уваги...

— Я розумію, — слухняно кинула Мавка.

— А арешт відбувся в таких обставинах, що його могли простежити раніш, ніж він прибув на місце... — тягла повчально Кірка.

— Так, — знов притишено підтакнула Мавка. [ст. 86/87]

— А раз так, — уже підвівшись на ліжкові сказала Кірка, — то, очевидно, ти могла чогось не добачити. А це і є... Ну, одним словом, тут можна знайти якусь нитку...

Мавці було од цього і боязно, і образливо, і неприємно. Хіба вона сама цього не знає? Хіба їй самій не боляче усе це? Може ще й в сто раз дужче, ніж Кірці?

Так навіщо ж тоді вона її мучить? Чому вона не може так, як вона, Мавка, заціпити свій біль у серці і мовчки, насамоті зализувати свою рану?..

Мавка нервово ворухнулася на канапі. Але раптом за горло її схопив пароксизм жалю. Вона схилилася і тихо заплакала.

Кірка кинулась до неї і почала її голубити і втішати.

— Ну, що ти! — говорила вона, припадаючи до неї лицем. — Я ж знаю, що тобі всі ці розпити неприємні. Але ж, зрозумій, що я проти тебе нічого не маю. Це ж наш обов’язок — знайти його. Хоч мертвого. Принаймні, — знати. Ти розумієш: знати! А то ж — як же так?..

— Ну, я розумію, — хлипала Мавка. — Але мені боляче. Немов я винна...

— Та ні! Що ти, справді?!

— А ти ж мене так завжди допитуєш...

— От дурненька! Ну, хто тебе допитує? Я ж хочу допомогти тобі себе перевірити. Я говорю з тобою про це тільки тому, що ти можеш згадати щось таке, чого ти раніш не помітила. Це ж так, природньо!..

— Ні. Я хіба що! Але навіщо трюїти біль? Ти ж сама, коли їздила потім туди, сказала, що він загинув напевне...

Мавка, вже підвела голову і крізь сльози шукала своїми синіми очима відповіді у Кірки. Та одвихнулася в бік і дивилася просто перед себе. Потім вона видихнула з зідханням:

— Розуміється, загинув... — і замовкла. [ст. 87/88]

Мавка, трохи соромлячись, витирала хусткою сльози, скося позираючи на Кірку.

Розбуджена спогадами павза тихо спустилась із стелі і повисла між ними.

В кімнаті стало зовсім тихо.

— Ну, так навіщо? — перша порушила тишу Мавка і вже сама тепер обняла Кірку за плечі.

— Що?! — тріпнулася Кірка.

— Навіщо про це говорити?

— Але ж ти справді дитина! — якимось зовсім несподівано весело звернулася до неї Кірка. — Ти подумай: що б то було, коли б ми не знали докладно, як саме, через що загинув той чи інший наш товариш?! А може через це саме ще хто має з нас загинути. І взагалі — все. Так же не можна. Ми мусимо знати. Мусимо!..

Сині, як загнана під вечірнє сонце самотня хмаринка на небі, Мавчині очі поширилися і злякано застигли. (Вона ж була ще така наївна в запальних справах!)

Кірка її тріпнула по щоці і поцілувала рвучко просто в губи. Мавка вся зашарілася од цього і, усміхнувшись, бадьоро скочила з канапи.

А потім:

Поклавши Кіркіну голову собі на коліна, вона, здається, вже втретє почала переповідати, крок за кроком, таку їй дорогу і таку, врешті, трагічну історію свого подорожування з Озоном. Кірка, затиснувши подих, власне, не слухала, а тільки напружено прислухалася до кожної риси, до кожної цяточки, що їх теплим голосом, як вправний художник, шар за шаром клала на велике полотно свого життя заринута в спогади Мавка.

Кірка переживала химерне щастя. (І хто б міг подумати, що воно має відношення тільки до її партійних запальних справ?!.) [\[ст. 88/89\]](#)

А Мавка все говорила і говорила, нічого не затаюючи. Бо за кожним її сказаним уголос словом, серце їй вистукувало тисячу інших, дорожчих, хоч і ніколи неказаних, слів.

Що-правда, Кірка про це не знала.

Але:

Замість неї, під вікном стояв уже сивий вечір і байдуже мотав собі все це на вус... [\[ст. 89/90\]](#)

V

Нарешті, невгамовний час проглинув і останні, сповнені високого піднесення і несподівано глибокого спаду, затуркані дні перед замахом. В останній раз виповзло підсліпувате сонце, щоб попрощатися з одчайдушними мрійниками чудернацької землі. В останній раз воно хотіло почастивати їх своєю кривою підстаркуватою посмішкою.

Так, принаймні, все це здавалося Кірці, коли вона прокинулася вранці напередодні замаху.

Од цього їй кольнуло холодком у скроні і обдало нервовою бадьорістю.

Вона підвелася на ліжку і обдивилася навколо: Мавка ще спала, а Мандибули не було.

Тоді вона обережно, щоб не розбудити Мавки, вислизнула з-під ковдри і босими ногами навшпиньках пройшла в куток. Там похапцем почала порпатися в якомусь чемодані і, нарешті, з цілим жужмом листів і якихся пожовклих фотографій вернулася до ліжка і знов залізла під ковдру.

Кірка вже читала. Читала давні, напівзабуті, припалі жорстоким порохом минулого листи свого життя.

І що далі вона втиналася в дорогі рядки цих полинялих літер, то все дужче цвіли їй червоні плями спогадів на щоках. Бо ж вона тут відчула подих своїх перших радощів, своїх перших неповторних зітхань! А од цього [ст. 90/91] їй раптом засвітилися очі (ці розплескані води степових і з них виплигнули пустотливі ховрашки її бадьорої молодости...

Ах, молодість! За хвилину вона стояла вже перед її зором і вдячною сльозою будила жаль до себе.

Кірка не могла цього знести і, заціпивши губу, ледве стримувала себе, щоб не заридати.

Але вона не заридала. Вона тільки ще дужче затиснула в собі той єдиний великий подих, що завжди нас душить на зломі життя. І він стух і щез, лишивши сріблясту смугу дрібних сліз і вигляд німого знесилля.

Кірка читала і тихо плакала...

А потім раптом прийшло буденне й безжально розвіяло всі чари. Десь під стіною ворухнулася Мавка і лагодилася вставати.

Кірка похапцем засунула все під подушку і, натягши на голову ковдру, удала, що спить.

Мавка нічого не помітила і спокійно одягалася. Вона завжди робила це неохоче і мляво, а сьогодні їй якось особливо все падало просто з рук. Вона почувала себе зовсім розбитою і ледве рухалася. Часто вона забувала за піднесену руку чи напіводягнену панчохоу і сиділа так, як на розірваному кіно-кадрі: з кумедною невідповідністю зануреного десь у підлогу погляду і застиглого руху.

Мавка ніяк не могла позбутися вражіннь учорашнього виступу на робітничих зборах. Усе якось там вийшло штучно й неприродно. Принаймні, їй так здавалося.

Були збори, як збори, — з підкресленою легальністю і обережними затуманеними натяками на вселюдський прогрес і організовану (“організовану” так само якось особливо підкреслювалося) участь у ньому трудящих мас, зокрема ж і особливо — робітництва. Говорили “практично” і “теоретично” дуже багато і досить таки нудно. [ст. 91/92] Але загалом настроїв в аудиторії був піднесено-розсудливий і урочисто-діловитий.

Була й Мавка там на ампуа того антуражу, що мав робити “своїм” промовцям публіку. (До речі, так званий, широкий загал навряд чи знає, що в масовій роботі кожної партії ці ампуа відіграють дуже важливу роль!) Вона стояла десь у самому кутку, далеко ззаду, серед подібних їй і напружено чекала виходу “своїх” промовців.

Нарешті, пролунало знайоме прізвище. Мавка захвилювалася і застигла в чеканні.

Промовець довго не з’являвся і аудиторія заворушилася.

Але раптом за спинами президії розчинилися двері і звідти вийшов у бороді і з вусами Ром.

Вже одна така поява з незвичного місця (всі промовці виходили на трибуну з публіки) зробила вражіння. Аудиторія стихла. В залі повіяло чи то небезпекою, а чи скандалом.

Ром (увесь — енергія і натиск!) рвучким кроком підійшов до трибуни і кинув дзвінке й запальне:

— Товариші!!!

Далі ясно було тільки одно: цей відважний і пристрасний промовець “підводив” усіх. Він говорив дуже віртуозно, дуже чуло і дуже переконливо. Але він зовсім не зважав на обставини місця й часу.

Він говорив так, ніби зараз кликав на вулицю, на барикади, на бій. А всі тільки й думали про те, щоб (боронь, боже) про них хто так не подумав.

Він чітко і гнівно називав речі справжніми іменами, а всі тільки й дбали про те, щоб усе було подано в пристойній пілюлі солодких невинних ліків.

Одним словом, настроїй промовця і аудиторії одразу ж гостро розійшовся. Заля сколихнулася, а дехто з неврівно- [ст. 92/93] важеної публіки почав уже сичати гадюче слово “провокація”...

Проте, Ром скінчив. І зник так само ефектно, як і вийшов.

Мавка разом із невеликою купкою збитих аж під стіну своїх однодумців бурхливо його підтримала. Але мовчазний, спертий настроїй залі відразу ж узяв гору. Вона знітилася й замовкла. Хоч, правду кажучи, і під час промови Рома почувала себе якось незручно і подвоєно.

Ця подвоєність ще збільшилася, коли наступний промовець почав “замазувати” Ромів вибрик. Він так його й назвав — “телячим вибриком тієї нашої молоді, що в неї, замість розуму, чинить серце, а в голові квітнуть троянди безоглядної мрійливості і безпардонної революційності”.

Мавці од цих слів стало образливо і неприємно. Вона ледве не вигукнула йому у відповідь, що це — “барахольщина!” (До речі, улюблений вираз у таких випадках Мандибули). Але стримала себе. Бо що ж вона тут була? — Тільки маленька піщинка у величезній купі очей і спин, що стояли тепер виразно за промовця і гіпнозом свого масового сприймання тиснули й на неї.

Після цього вона тільки ще більше розгубилася і заплуталася.

Але за цим виступив другий промовець, що трохи її розважив.

Він так само, як і попередній, засуджував цей конкретний випадок із Ромом. Він був ворог невчасної революційної акції і захищав потребу мирної легальної роботи. Але він застерігав і від другого, — від скупчення уваги тільки на легальності. Він кликав “підкуватися”, як він казав, “на всі чотири”. Бо “всьому є свій час і місце. І витруювання з душі мас революційних змагань [ст. 93/94] є не менший, а може й більший злочин, ніж безоглядний бунтарський протест проти легальності!”.

У його тоні Мавка почула, хоч і приховану, але рішучу волю до акції, до революційної боротьби. І од того їй трохи одлягло од серця (Мовляв, отже, й інші тут вважають Рома і всіх їх не за таке вже дурне теля!).

Та проте настроїй подвоєности і сумбурности не покинув її. З ним вона потім вийшла і на вулицю. І з ним же тепер прокинулася.

Врешті, вона таки одяглася. А коли вже збиралася виходити, щоб збігати за сніданком, з-під ковдри висунулася і голова Кірки.

Кірка була вже зовсім спокійна і, підігнавши Мавку — швидче вертатися, встала.

Незабаром прийшов і Мандибула. Він приніс своє нове убрання, щоб у ньому йти ввечері вже разом із Кіркою на помешкання, звідки вони завтра вранці мали виступити на полювання за генералом.

Мандибула зовсім якось змінився. Звичайна його похмурість зникла, а од вайлуватости лишилася тільки звичка чухати потилицю. Він увесь ніби помолодів, посвіжішав і, взагалі, мав якийсь святковий, урочистий вигляд.

Кірка це помітила і спитала його. (Вона ж зовсім була кисла, хоч бадьорилася).

Мандибула, потираючи руки і весело посміхаючись, розповів їй, що все вже налагоджено і що вони мають незабаром рушати.

Над вечір вони рушили.

Але вже перед самим виходом Кірка раптом заявила, що забула сказати щось Мавці. Мандибула зрозумів, що справа йде про якийсь секрет і хотів вийти перший, щоб потім почекати її надворі. Та Кірка залишила його в кімнаті, а Мавку потягла за двері в присінці. [ст. 94/95]

Там вони стали вдвох у піймї.

Мавка, прокинувшись сьогодні в кепському настрої, цілий день проваландалася якось тупо, механічно. Вона, як школярка, вислухувала останні розпорядження Кірки, брала від неї якісь зшитки, обіцяла однести їх куди слід, мовчазно згоджувалася з усім, що та їй говорила і взагалі трималася, як автомат. Здавалося, що вона давно вже колись похоронила в собі живу реакцію на все те, що тепер відбувалося, і, облишивши надії, покірливо примирилася.

Але, опинившись тепер в останній момент на самоті з Кіркою, вона одразу ж ніби зрозуміла все і дрібно затримтіла.

Кірка тримала її за руку і спочатку так само, не знаючи, як сказати, сперто дихала. Вона, як і Мавка, власне зараз тільки усвідомила, що може розлучається назавжди. І не з Мавкою тільки. А й з усім. З цією навіть піймєю, що ось вовтузиться (вона ж відчуває це), живе. А найголовніше — з тим... з ним, що може... може...

— Слухай, Маюточко моя... — гаряче прошепотіла вона, пригортаючи до себе Мавку.

— Що?! — поривчасто вихнула до неї та, схоплена за саме серце співчуттям і жалем.

— Я хотіла тебе прохати, щоб ти... щоб... — голос їй перетнувся болем і стражданням.

— Ну?! — з мукою витиснула з себе Мавка, шукаючи в піймї її очей і охопивши шию їй руками.

— Може я не вернуся... Може... — Кірка говорила, глитаючи вже сльози. — Може він ще є... Озон... і ти його побачиш... то скажи, що я...

— Що? Що?! — допомагала їй Мавка.

— Що я люблю. Любила його... — ридючи вже, протурчала вона Мавці у вухо. [ст. 95/96]

Мавка конвульсивно стиснула її голову руками і почала шпарко, несамовито цілувати її в очі, в щоки, в лоб, — крізь сльози примовляючи нестямно:

— Ну, що ти!.. Ну, да!.. звичайно!..

Кірка плакала. Мавка її втішала.

Але що більше вона віддавала їй ніжності і співчуття, то все дужче сама проймалася її горем і тугою. Вона вже дружно підхлипувала Кірці, механічно гладячи

рукою їй схилену на плече голову. А потім раптом прорвався їй біль і вона вголос рвучко розридалася, як дитина.

Тепер уже Кірка мусила втішати Мавку. Та це було значно тяжче. Бо з нею сталася справжня істерика.

Мавка безпомічно, з обвислими руками, в занімілій позі, стояла посеред присінців і з нутра розмірено витискала з себе зойки. Вона почувала, що це безглуздо, що це недобре, що це якимось нетактовно й егоїстично. Та вона була зовсім безсила себе здолати.

Довелося завести її до кімнати і покласти на канапі.

Але тут, — ще дужче вражена свідомістю своєї немочі і абсолютною своєю безпорадністю, — вона вже зовсім загубила владу над собою. Вона люто, з вигуками накинулася на Кірку й Мандибулу. Вона називала їх дурнями, мрійниками, безгрунтовними людьми. Вона істерично кричала, що все те, що вони тепер роблять, що вони мають робити, що це нікому непотрібне. Що це є безглуздий героїзм, дурацька саможертва!..

Кірка й Мандибула, не сперечалися і спокійно її втихомирювали.

Врешті, зірвавши лють, Мавка притихла. А потім занурила свою голову в куток канапи і заніміла. [\[ст. 96/97\]](#)

Кірка тоді обережно підвелася з канапи. Ледве торкаючись устами, поцілувала її мокро розпатлане волосся, і вони вийшли.

На дворі був дзвінкий, забористий вечір. Небо розгорнуло свої уквітчані зорями груди і в повітрі пахло морозцем. Кірка йшла мовчки поруч Мандибули, а потім згадала:

— Візьміть мене під руку. А то... незручно...

Мандибула незграбно сунув їй під лікоть руку і теж мовчки затопав “в ногу”.

Його трохи вивів із рівноваги випадок із Мавкою. Йому було і шкода її і досадно на неї.

Але, торкнувшись Кіркиного ліктя, він раптом відчув, що думки йому пішли якимось в інший бік. Можливо, причиною цього було ще й те, що після кімнати він тепер вільно дихав на повні груди.

Одним словом, Мандибула знов прояснів і випростався.

Кірка так само (на диво собі) легше зітхнула.

Але вона ще більше здивувалася, коли вже за кілька хвилин піймала себе на думці про Мандибулу. Власне, не про нього самого, а про те, що ось він іде “під руку” з нею і такий якийсь хороший їй і зовсім свій.

Вона з цікавістю повернула в його бік голову і обдивилася його. — Ха! та він же зовсім якийсь інший, — майнуло їй у голові. Потім вона згадала. Він таки, справді, не схожий був на себе: він ішов тепер, замість сірячини, у звичайному людському вбранні.

Цей несподіваний винахід озадачив її. Невже одяг може мати значіння в ставленні до людей?.. — Глупо! — відповіла про себе Кірка і, ніби змахуючи якусь думку, мотнула головою. [\[ст. 97/98\]](#)

Проте, легенька плівка легковажного хвилювання збуджувала її потім усю дорогу.

Перед “останнім житлом” (як назвав Мандибула їхнє помешкання, що з нього вони

завтра мусили розпочати полювання), треба було зайти до одного товариша і взяти зброю.

Мандибула нікому не довіряв своїх збройних запасів і тепер тільки, напередодні замаху, доручив своєму підручному взяти з них два револьвери. Він турбувався, що той не знайде на цвинтарі нової схованки, хоч він йому докладно, на папері розпланував усі ходи. (Після випадку з хусткою Мандибула сам переніс туди всю зброю).

Але, як він побоювався, так і сталося. Підручний винувато доніс йому, що він із годину там проморочився, а схованки не знайшов.

Це було свинство! — Бо тоді і другий його підручний міг її не знайти. (Мандибула лишав тепер свої запаси на їх двох). Але виявилось, що той там сьогодні вранці був і — “все гаразд”.

— Тоді, значить, і ти мусиш знайти, — буркнув невдоволено Мандибула і, взявши “план”, почав його перевіряти.

Та проти цього запротестувала вже Кірка. Вона заявила, що зараз не час для вправ і навчання (Мандибула не визнавав у роботі невиконаних доручень), а потім пізно, — тому хай краще він сам це зробить.

Мандибула невдоволено підвів голову. Але, ніби згадавши щось, одразу ж погодився. Він тільки наказав товаришеві завтра вдень обов’язково відшукати схованку, і вони пішли.

Цвинтар, що до нього вони тепер наближалися, як відомо, лежав поруч їхньої халупи. Отже, їм довелося вертатися назад. Але ні Кірка, ні Мандибула не почували [\[ст. 98/99\]](#) від того досади. Навпаки, їм обом якось приємно було так, поруч, спокійно міряти вулиці. І тільки коли проходили повз ворота свого двору, Кірці защеміла десь думка про Мавку. Але вона скорбно подивилася в той бік і мовчки пройшла.

Уночі до цвинтаря можна було потрапити не з вулиці, а з пустиря. Тому вони пройшли ще кварталів зо два і звернули ліворуч під якийсь старий напіврозібраний паркан. Біля нього, внизу був зарослий колючим бур’яном рівчак, що крізь нього вела на цвинтар стежка.

Мандибула обережно попереду почав спускатися вниз по стежці, тримаючи Кірку за руку. Потім вони видерлися на високий пригорок і, пролізши крізь дірку в паркані, опинилися на широкій утрамбованій алеї...

Було тихо, як буває тихо тільки на цвинтарі. З сизуватої мли скрізь по боках кам’яними примарами дивилися свідки минулого. Од того все навколо набувало суворости й урочистости.

Мандибула, забувши, що вони тепер не на людях, знов узяв тут Кірку під руку. Вона, теж цього не помічаючи, з охотою притисла ліктем його руку до себе і трохи на неї злягла.

Вони йшли не кваплячись, упевненим кроком, час од часу звертаючи з одної алеї на другу.

Мандибула весь якось наївився, пильно вдивляючись поперед себе. А Кірка, здавшись на його волю, мовчки топала поруч.

Їй трохи було з усього якось дивно, цікаво й тривожно. Вона почувала себе так, як у дитячі роки, коли страх пекучими краплинками десь падає на серце і немає сили його не слухатись, не чути.

Нарешті, вони зупинилися перед великою кам'яною домовиною. Вона належала, мабуть, предкам дуже [ст. 99/100] вельможної родини, бо зроблена була монументально, а на важких залізних дверях маячили вирізьблені герби.

Мандибула лишив Кірку стояти біля залізної обгородки, а сам попрямував до входу.

Кірка припинила і затишено спостерігала, як він обережно відхилив двері і проснувся крізь них у середину. Потім зник.

Вона не рухалася. Але далі їй почали вчуватися якісь згуки, — не то кроки, не то шемрання. Вона обдивилася навколо: ніде нічого. Тільки білі й сизуваті привиди глузливо схилялися над нею в своїх застиглих позах.

Кірка одняла руку од обгородки і підійшла до домовини. Мандибула не виходив і її раптом взяла тривога. Але вона одразу ж здолала її. Бо що ж, справді, могло з ним трапитися?.. Проте, лишилася цікавість: чому він так довго там возиться?.. Потім уявила його. І раптом згадала таким, як сьогодні, йдучи, запримітила. Усміхнулася про себе. Але од того стало якось лоскотно і ніжно. Здивувалася й змішалася.

Та Мандибула не з'являвся, і вона вже взялася за двері. Але вони раптом відхилилися і він вийшов.

Кірка зраділа і вихнула до нього. А потім, коли він уже прихилив двері, вона сама схопила його під руку і спитала, чому він так барився.

Мандибула пошепки пояснив їй, що треба було замаскувати місце схованки і обернувся йти.

Але Кірці раптом стало шкода, що вона тут була і нічого не бачила.

— Я теж хотіла б подивитися, — сказала вона нерішуче.

— А чому ж!.. — зупиняючись відповів він. А потім повів очима вгору й додав: — Тільки... ви ж знаєте, там... мертвяки...

— Ну, що ж! — знизала плечима Кірка. — Хіба що?.. [ст. 100/101]

— Та... може неприємно...

Кірка, розуміється, після цього, вже мусила подивитися. Бо, справді: інакше для її амбіції була б неприємна уразка. Вона навіть набралася якогось удавано-жартівливого тону і, зовсім незвично для себе кокетуючи, підбігла до дверей.

Мандибула ступив уперед, вона пішла за ним. Коли причинили за собою двері, він черкнув сірника і, взявши десь з-над одвірка свічку, засвітив.

Посеред домовини на мармурових поставах стояло дві оцинкованих труни. Проти них у стіну була вмурована широка біла мармурова лава. А по боках її ліпилися дві рожевих, теж мармурових, вази (колись там були квіти).

Мандибула підвів Кірку і, піднявши одну труну, показав під нею у виїмці свої скарби. Вони лежали там замотані в ряднину і зокола тяжко було помітити, що труна не зовсім приставала. Те саме було і під другою.

Кірка з цікавістю спостережала все це і раптом почула себе одразу якось затишно й безпечно. Вона озирнулася навколо, а потім кинула погляд на труну і нерішуче спитала:

— А там?..

Мандибула хотів одвести її увагу од цього і неохоче промимрив: —

— Звичайно, що...

Але Кірка обов'язково хотіла глянути, і він мусив підняти віко.

Звідти глибокими дірками очних западин порожньо подивився на них звичайний собі сухий кістяк. — “Нічого особливого”, — піймала себе на думці Кірка і знов відчула, що їй затишно й безжурно. У другу труну вона заглянула вже сама. [ст. 101/102]

Тут кістяк був подірчавлений і сизий. Але Кірці й од цього не стало ні неприємно, ні гидко. Вона обережно спустила віко і тільки якось притишено одійшла.

Свічка тьмаво танула в руках Мандибули і по кутках ворушилися легенькі тіні. Кірці, справді, все тут здавалося зовсім не подібним до якогось там жахливого гробовища, а швидше нагадувало симпатичний собі, сумирний куток.

Їй навіть заманулося тут посидіти трохи і одпочити.

Вона подивилася на Мандибулу, але в його постаті не відчувалося до цього охоти.

Проте, вона сказала:

— Ви знаєте, я так сьогодні втомилася.

Мандибула глянув на неї спідлоба і не знав, що відповісти.

— Може відпочинемо трохи? — спитала вона вибачливо, ступаючи під нього.

Він не заперечував і вони сіли поруч на лаву.

... Деякий час вони сиділи нерухомо, занурені мовчки — кожен у своє.

Тиша житла мертвих пробігала їм десь у горі над головами так само, як і тиша живих.

Але раптом Кірка глянула просто себе і вразливо сіпнулася.

Мандибула помітив це і ворухнувся до неї.

— Знаєте, мені це нагадало похорони, — кивнула вона на свічку, що Мандибула поставив її на труні. — Навіть аж ладаном запахло...

Той криво посміхнувся у відповідь.

— Може це недурно, — протягла вона через деякий час, жартуючи.

— Ну, вже й недурно... — одказав він їй у тон.

— А що ж!.. уже серйозно подивилася вона йому в лице. — Хіба завтра цього не може бути? [ст. 102/103]

Мандибула заіскрив їй весело з очей у відповідь і хитро спитав:

— То може завтра не йти?..

Вона повела навколо поглядом. Подумала. А потім якось зовсім несподівано вільно поклала свої обидві руки йому на руку і, нагнувшись, із натиском трагікомічне продекламувала:

— Іти, іти, іти!.. — і розсміялася. Але рук не одняла.

Мандибула мимохіть притиснув їй рукою пальці й задержав їх.

Ворухнулася якась незручна мить. Кірці навіть ударила краска в лице, а Мандибула розгублено глянув на неї.

Та ясно було одно: їхні руки їм зрадили.

Тоді Мандибула підсунувся притьмом до неї і, взявши її під лікоть, глибоко зазирнув їй у вічі.

Кірка їх не одвела. Вона тільки, затишено ввібравши в себе його погляд, повільно й солодко зімкнула вії. [ст. 103/104]

VI

Любий Меме!

Як бачиш, пише тобі несподівана Мавка. Нічого. Ти не дивуйся. Це ж так... ну, одним словом, в моєму дусі.

Проте, ти ж уже розумієш, що це — “не даром”.

Так, так, — блакитноокий Мемчику! Ти не помилився: я пишу тобі таки дуже й дуже “даром”.

До речі, заздалегідь змахуй твою радісну сльозу: я зовсім не збираюся тут у чомусь перед тобою каятися. По-перше, не діждеш. А по-друге, якщо й діждеш, то буде це не тому і не так, як ти б хотів, чи уявляєш собі.

Коротше кажучи, я лишаюся відносно тебе на своїй давній непримиримій позиції. А пишу тобі зараз тільки тому, тому...

Ах, мій сердешний хлопчику! — Коли б ти знав, як мені зараз сумно. Як мені зараз до тошноти самотньо...

Ну, от! А хіба ж тобі не приємно одержати пару-другу пустомельних слів од твоєї “кумедної дівчинки з серцем дорослого хлопця”?..

А потім, ти ж завше мені говорив: “Мавко, Мавко, ти ні Марія, ні Марта. Ти — тільки нещасний покруч”.

Отже, тепер я визнаю: я так зараз “покручена”, що ти маєш цілковиту рацію.

Але я бачу, що в твоїх розгублених і лагідних оченятах, замість радости, пасеться вже жалібна сльоза співчуття й докору. [\[ст. 104/105\]](#)

Нічого, мій хлопчику. Заспокойся. Дай мені твою гарячу голову. Затули її руками, поклади мені в пелену і я розкажу тобі...

Ха! Що ж мені тобі розказати?..

Та ти не хвилюйся. Я тебе поцілую. Тихо, тихесенько поцілую. У м’якеньку, шовковисту голову. У твій хороший, одвертий, чистий лоб. Нарешті, я візьму в свої уста твої здивовані вії і вип’ю з них усю твою тривогу, всі твої болі...

Тихо, тихо, так сиди, пригорнувшись, мій хлопчику...

А я?!

Я виплачусь тим часом трохи... За тебе. Щоб тобі не так було тяжко.

Ну, от: тепер я можу вже й говорити з тобою. Я можу тобі розказати.

До речі, ти іноді мені торочив, що я маю... ну, не здібності, а... нахил “до художнього слова”.

Отже, слухай, моє малюсіньке хлоп’я.

— Жив собі дід та баба... Ти не дивуйся. Це так треба... Ну, і звичайно, була в них курочка ряба.

Курочка, як і сдід, знесла яєчко. Не просте, а золоте. Дід бив-бив, не розбив. Баба била-била, не розбила. Аж ось бігла лисичка. Зачепила хвостом і... замість того, щоб розбити, вона його схопила і понесла з собою в ліс.

Розуміється, лисичці заманулося вивести з того яйця лисеня. (Ти ж знаєш, що всі тварини подібні до людей: на золото їх завжди заздрістю чорт мучить). Так от: лисичка

була не від того, щоб мати і собі дитинча із чистого золота.

Ну, сіла вона на яйце і почала чекати.

Та пройшов і день, і другий, і сімь день, а яйце не розлуплювалося. [ст. 105/106]

— Що за диво! — сказала собі лисичка. — А ну, піду лишень до ворожбита, чи він мені не скаже, де тут секрет.

Пішла.

А ворожбит жив на краю землі, у великій чорній дірі, під горою.

Довго йшла лисичка, аж на сімнадцятий день побачила, як ворожбит у синьому морі червоне сонце купає.

Зраділа лисичка, підбігла до нього та й каже: — так і так. Чому з цього яйця ніяк лисеня не вилуплюється?

Ворожбит глянув на неї скося, одіслав сонце набік і почав яйце роздивлятися.

— Гм, — сказав він потім, подумавши. — Та це ж яйце не справжнього золота...

— Що?! — так і обмерла вся лисичка.

— Не щире це, — каже, — золото.

— А яке ж?! ледве не зомліла лисичка.

— Американське... — кинув ворожбит погордливо й зареготався.

“От так штука” — подумала про себе лисичка.

— А що ж тепер робити? — питає.

— А то, — відповідає їй ворожбит, — що з цього яйця тільки людина й вилупиться. І буде вона дівчина з синіми очима і русою косою. А коли виросте, то ніколи не знатиме свого справжнього місця, бо дві душі буде в тії дівчини. Одна душа золотого спокою і синього щастя, а друга душа — чорної колотнечі і червоної пристрасти. Так вона й буде між тими двома душами хилитися ввесь свій вік. І все в неї буде не щире, не справжнє, як і в оцього золота американського: з окола блищить і сяє, як дух святий над головою божої матері, а в середині, розлупи, — так там звичайна собі тільки... матерія.

— Матерія, — прошепотіла зовсім спантеличена лисичка. [ст. 106/107]

— Авже ж, — вдоволено пробасив у бороду ворожбит. А потім додав: — Тяжка доля тії дівчини, а ще тяжча доля тих, хто з нею зв'яжеться. Всі вони за нею ганятимуться, та ніколи не піймають. Бо вона блимне з росою по траві й на листячку, повабить, повабить і щезне. І так од сходу й до заходу, коли я пускаю оце сонце землі світити, а потім купаю його в синьому морі.

“От устряла в історію”, — подумала про себе лисичка. — “Треба тікати од гріха далі”, — та й шась у кущі.

— Е-е, це вже нечесно, — сказав ворожбит, хапаючи її за хвоста. — Я з тобою по-доброму, а ти мені воза підвозиш!..

— А хіба що? — питає лисичка ніяково.

— А то, що мені зовсім неохота цю халепу на себе брати. Бо коли кінчатся всі строки, вона однаково родиться. Отож ти достала, ти й відповідай.

Лисичка аж присіла на задні лапи від такого клопоту.

Але, з природи не дурна, вона подумала, подумала, умила язиком свій хвіст і лапи, а потім схопила яйце і побігла.

У двічі швидше вона пробігла свій шлях назад, до лісу, бо боялася, щоб дівчина їй не родилася дорогою. А коли прибігла, то, не завертаючи додому, подалася просто до діда й баби і нишком підкинула їм те яйце.

Дід радий, баба рада, а курочка кудкудаче.

А коли вийшли всі строки, тоді народилася...

... Та ти вже зовсім спиш, мій тихий хлопчику! Я й справді так нудно розповідаю.

Ну, одним словом, народилася я...

Чи ти може недовіжливо посміхаєшся з цього?..

Ох, Меме, Меме! Твоє ім'я згучить мені, як рідне слово "мамо". Але й любов твоя в мені, як батьківська печаль. [ст. 107/108]

І хіба ж я тебе не люблю? Хіба я не мучусь, не страждаю за тобою?

Ти ж знаєш, що це так. Ти знаєш, що жадна мить мого життя не пролітає без думки про тебе. Жадний рух мого нерву не відбувається без болю за тебе.

Але...

Ти такий мені любий, такий хороший, такий прекрасний.

Та ти ж і такий тихий, тихий. Спокійний, спокійний. Такий лагідний, близький і рідний.

Ну, і як же мені тебе не любити? Як мені за тобою не боліти?

Звичайно, люблю. Звичайно, болію.

Але ж... ти чуєш!.. Чи чуєш ти, що я говорю? Чуєш, як говорю я тобі?..

Ти ж мій, блакитний хлопчику. Ти такий простий, такий невинний.

Усе в тобі таке щире, таке ясне і прозоре. Ти весь, як фарфор, як синій хрусталь.

А я ж дівчина з синіми очима і русою косою...

І мені так манеться твого золотого спокою і твого тихого синього щастя...

Ах, щастя! — Воно сіється мені голубим промінням із твоїх очей і пестить мене шовковистим волоссям твоєї золотої голови.

Мені добре. Мені хороше. Мені радісно і затишно, мій рідний, маленький Меме.

Але:

Любий, коханий Мемчику!

Чи ти знаєш це? Чи ти розумієш? Чи можеш збагнути?

Мені холодно.

Ні! Ти не підводь своїх стрільчастих вій. Не одмикай своїх сумних стривожених очей.

Чекай! Я не так сказала. Я не те хотіла сказати. [ст. 108/109]

Мені не холодно. Зовсім не холодно. Навпаки, мені тепло. Легко й тепло. Тепло та й... тільки...

Але я бачу: ти одсахнувся од мене. Ти підвівся на ноги. Ти мене тиснеш німим поглядом жалібного докору.

Меме! Твій докір мені, як запекла сльоза одчаю в серці.

Та невже ти не можеш щиро, по правді вислухати свою Мавку? Невже твоя любов така безсила, що гнеться од першого подуву легкого вітру?..

— Ха! Я знаю вже: вона ніжна, ніжна. Як пелюстки виплеканої в оранжереї

рослини. Вона вкрита й захищена од людей. Вона — тільки для краси, для ока.

Але ж, о, серце моє, Меме! Це ж зовсім, зовсім не любов. Це не людська любов. У всякому разі.

Це, може, милування. Це, може тільки тьмяний відсвіт якогось куцого, обкраяного чуття. Або ж геометрична проекція чи алгебрична абстракція того дужого, людського, земного, що ним сповнене все живе.

Але ж...

Але це не любов...

Та ти всміхаєшся вже лагідно. Тобі смішно з кумедного борсання твоєї покрученої Мавки?..

Ну, нічого. Сядь, мій хлопчику. Заспокойся. Я тобі доскажу...

Ну, от:

Мені не холодно. Зовсім не холодно. Мені тепло.

Але в мені клубочеться волохатий звір. У серце мені б'ється чорна волохата колотнеча. Вона каламутить мені розум. Вона тримтить мені в колінах. Вона наливає мене липкою млюстю.

Чуєш, Меме?! Це — пристрасть. Червона пристрасть. Це той міцний вогонь, що пече і пропікає наскрізь. Од нього страшно й боляче. Од нього дико й моторошно. [\[ст. 109/110\]](#)

Але і страх, і біль його такий солодкий, як тільки солодкий день народження і перший день кохання. Бо... хіба я знаю чому? Хіба ми знаємо?

Про це, може, знає тільки та аморфна руда, що, пройшовши хрещення горна, виходить звідти, — струнка й дзвінка, — уже, як сталь.

Ти сумніваєшся? Ти не віриш?..

Тоді послухай. Це було зо мною. Було. Раз. І я осягла після того. Тільки після того я й осягла всю затишну сумирність золотого спокою і тиху радість синього щастя.

Там, після того, вони на місці. Вони, справді, бувають. Є. Цей спокій і це щастя.

Але я спочатку. Ти ж знаєш це. Я тобі говорила.

Пригадуєш, як мляво встилався наш шлях жовтим листом, коли ти вперше поцілував мене. Я, обпечена, уся вихнулася до тебе. Та ти тільки ніжно-ніжно погладив мене по голові і на щоку тобі скотилася сльоза.

Потім ми багато ходили і ти говорив і говорив. А я, як манекен, покійно скрізь ішла з тобою поруч. І, признаюся тепер тобі, мені тоді було трохи ніяково.

Далі ти мене знов цілував і голубив. І я тобі відповідала тим самим. І мені це було приємно. Приємно, як хруск жовтого листя під ногами. Як крапельки дощу на розмарніле чоло.

Але...

Але усе це було якось... мляво. Якось... Ну, не бездушно (бо вся ж душа твоя — така ніжна й така прекрасна — світилася тоді тобі в очах!), а якось безсердечно. Чи ще краще — безтемпераментно...

І я тоді не витримала. Пустотливий біс плеснув мені гарячою хвилею в груди і я тобі розказала.

Ти пригадуєш? Мені тепер здається, що я навіть була тоді трохи цинічна. [\[ст.](#)

[110/111\]](#)

Проте, виною тут було тільки те, що я в сухе листя твого осіннього спокою хотіла кинути іскру любови. Справжньої, бентежної, паморочної любови.

Ти вже мабуть забув. Ти дивуєшся, звідки я тоді про неї знала?

Ах, звідти ж! — з того випадку.

Але я сказала тоді тобі не все. Я не сказала найголовнішого.

Уяви собі:

Ми з ним ходили до однієї школи і сиділи поруч на шкільній лаві. Він був сором'язливий, чистенький хлопчик.

Не знаю, чому, але мене завжди проймав якийсь лоскотний холодок, коли він невзначай торкався мене чи питав що в мене і наші відносини зовсім не нагадували нічого дитячого. Вони були такі серйозні й такі коректні.

Нам було: йому тільки десять, а мені тільки вісім років.

А потім він занедужав. Звихнув ногу і пролежав щось біля двох місяців.

І от хвороба раптом прорвала нам сповнені дитячим коханням серця!

Що-дня, після школи я передавала йому інтимні листи свого зворушливого кохання. І що-ранку одержувала від нього такі самі.

Це було справжнє, доросле кохання. З муками й присягою. З ревностями й обітницями “до гробу”. І від дорослого воно відрізнялося хіба тільки тим, що за кожним його словом тримтіло маленьке дитяче серце. А найбільшим його проявом були невинні подарунки вирізаних з картону малюнків.

Проте, дивне в цьому було те, що я ні разу не зважилася тоді зайти до нього, навідати і сказати йому про це віч-на-віч. Я мучилася, збиралася, навіть приходила. [\[ст.](#)

[111/112\]](#)

Але... потім тікала. Він, мабуть, зробив би так само. Бо (і це найдивніше) коли, видужавши, він знов прийшов до школи, ми... тільки глянули одно одному в очі і почервоніли. А потім якимись дитячими навмисними справами одвели нашу любов десь на запасну колію минулого.

І все знов потекло, як і раніше: по-дитячому серйозно і якимось кумедно коректно.

Лишилися тільки листи, ці перші проліски розбудженого життям кохання, що ось і зараз лежать вони передо мною і будять, будять далекі спогади дитинства.

Дорогий мій Мемчику! Я плачу од цих спогадів. І плачу од того, що його тепер уже нема.

Але ти не знаєш, хто він? — Чекай докажу...

Ну, а далі пішла мені чотирнадцята весна.

Пригадую тільки гарячий шепіт і прілий дух соломи.

Одним словом, сталося те, що кожному з нас здається (і це, справді, так!) найголовнішим у його житті.

Швидко після того його там не стало. Він десь виїхав і зник.

Та не зникла у мені шалена любов до нього!

Спочатку я прийняла це якимось просто і звичайно. Мені навіть легше стало. Ніби згинув найголовніший свідок мого сорому. (А якже! Це ж був для мене тоді, найперше — сором!). І тільки легенький жаль і маленькі краплі суму іноді ворушили мій тихий

юнацький спокій.

Але, що більше прозолоть втиналася в мої юнацькі роки, то все дужче розтлівала у мені жарина невдоволення й жадання. Я вже почала жити в химерному світі уяв і мрій про нього. Тільки про нього. Я вже нікуди ні на крок не відпускала його від себе.

Я не давала йому ні хвилини спокою. І навіть... лягаючи спати, я була не самотня. [\[ст. 112/113\]](#)

Так, так, мій Мемчику! Я його клала біля себе. Я його пригортала вишуканими обіймами розмороної фантазії і сама завмирала, танула в його вигаданих стисканнях. А потім, — німа й заціплена, — знесилена і млосна, — я так і засинала з його ім'ям на устах...

Та ти щось шепочеш? Ти говориш, що це патологія? Хвороба?

Ти прав, мій хлопчику! Це була справжня патологія і я була справді хвора на нього.

Але найжахливіше тут те, що я хворіла на нього аж...

Скільки б ти думав?..

Аж цілих десять років!..

Так! Десять років. Десять років примарного життя, облудного кохання.

Що-правда, згодом гострота в мені притупилася, а виразність стерлася. І я почала бачити і відчувати й інших людей. А потім і тебе, — золоте моє серце, — мій рідний Мемчику.

Але ж...

(І знов "але")

Але:

Ця притуплена гострота і стерта виразність згодом оддали своє місце в моїй душі бентежному жаданню невсипущих пошуків його.

Його — конкретного. Його — живого. Реального, як сонце. І прекрасного, як перший день його пізнання.

І я пішла у мандри. Не подумай, що я справді, як неприкаяна, почала мандрувати. Ні! Я знала тільки, що він же десь є. Що він же мусить бути. Що він живе. І дихає. І почуває. А може, може... Ну да ж, напевне: любить...

І я пішла за ним. Пішла — по нього.

І він привів мене... Потім, згодом... [\[ст. 113/114\]](#)

До кого б ти думав?..

До тебе! До тебе, найчуліша цяточка мого сумління, мій вразливий хлопчику, Меме!..

Тоб то, це було, розуміється, зовсім незалежно від нього. А власне, як раз навпаки: це було наперекір і проти нього.

Але і тут. Тоді. Ти пригадуєш, коли ми були вперше?..

Та ти не жахайся мене! Не одпихай твою понівечену Мавку. Хіба ж я не знаю, як тобі образливо? Хіба я не чую, як увесь ти стікаєш голубою кров'ю?..

Меме, Меме! Я ж тебе люблю. Я тебе кохаю. За тебе, як і за нього, я все і всю себе віддам!..

Але ж я пишу тобі. Ти мусиш знати. Мусиш, Меме!..

Ну, пригорнись до мене дужче. Ну, затули свої вуха руками. Не чуй. Не слухай.

Але я скажу...

Так от. Тоді. Коли ми були з тобою... я не була тоді... з тобою, Меме...

Ти не плач, не плач...

Ну, слухай далі...

А потім раптом я його знайшла.

І що тут саме несподіване і саме заплутане, так це те... Це те, мій Меме, що ти мені його тоді знайшов.

Так, так! Ти багато тоді і потім мені розповідав. Про своїх товаришів і про нього. Я ж цього не знала. Згодом ти припоручив мене Кірці. “На виховання і удосконалення цього синьоокого неофіта”, як ти сказав. Я почувала себе тоді досить безпомічно і мала вигляд, мабуть, комічний.

А далі...

Далі я його раптом побачила і впізнала.

Це був Озон! Це був твій найкращий, найближчий товариш, Меме. [\[ст. 114/115\]](#)

Про це я довідалася від Кірки. Уже потім. Значно пізніше. Коли вона послала мене на моє перше “діло”.

Але найжахливіше те, що він мене не взнав. Не взнав навіть тоді, коли я... коли ми, зотлівши в полум’ї з дитинства виношеної муки, раптом засвітилися синім світлом втихомирення й спокою.

Я не могла йому признатися. Не мала права. Тоді.

А тепер.

А тепер його уже нема. Ти знаєш. Він загинув.

Ну, і ось...

Але ти, мабуть, відчуваєш уже, що я зовсім пишу не те, що думала.

І ніяка колотнеча мене зараз уже не турбує. Мені тільки дуже сумно. І я неймовірно втомилася. Мені вже нічого не треба. Нічого, нічого, любий мій Меме...

Т в о я М а в к а.

Р. S. Перечитала сьогодні цього вчорашнього листа і бачу, що він “ні до чого”. Він нічого до пуття тобі не пояснить, нічого не скаже.

Але, признатися тобі, дорогий Меме, у мене немає зараз сил написати тобі другого. Я зовсім вибилася з колії. Учора зо мною скоїлося таке, що, здається, ніколи ще зо мною не було.

Я репетувала, мабуть, з годину, як справжня істеричка. І мені так неприємно тепер за себе. Особливо перед Кіркою.

Вона ж ні в чому невинна. А причиною тільки те, що в нас тут пішла колотнеча. Уже не “чорна”, — чи яка там — а справжня, наша.

Кірка разом з Мандибулою пішла на замах. Ти розумієш, звичайно, що вона це робить тільки з одчаю. Вона ж так глибоко зараз переживає втрату Озона. Хоч і нікому не признається. [\[ст. 115/116\]](#)

Я ж загалом зовсім з глузду з’їхала. Та це ти, мабуть, гаразд відчуєш і з цього листа.

Ну, і, розумієш, усе на цьому ґрунті.

В останню хвилину перед нашою розлукою вона мені призналася, що любить

Озона. І прохала передати йому про це, якщо... якщо він не загинув.

Ти бачиш, що вона не мириться з його утратою. І в той же час на замах дивиться, як на спосіб поквитатися зі своїм життям.

Коли вона мені про це сказала, я зовсім себе загубила. Мені й так усе це тяжко, а тут іще ця її божевільна реакція...

Одним словом, усе перевернулося в мене догори ногами.

В такому стані, трохи отямившись, я тобі і цього листа написала.

Що-правда, до цього побічно спричинилися ще й інші події. А, власне, — мої особисті настрої.

Що ти мені не говори, а я ніяк не можу досягнути доцільності терористичного акту. І взагалі всього цього якогось спрощеного трактування революційної роботи.

Звичайно, я ще дуже “молода” у вашому колі і можливо не маю права так говорити.

Але мені здається, що це не аргумент проти мого негативного ставлення до цього. Уважай: я говорю про ставлення, свідомий, розумовий акт, а не про почуття, н а с т р о ї.

Про це я сперечалася і з Кіркою. Вона мені нічого не довела. Принаймні, — не переконала. Але, я знаю, що і я їй не могла нічого до пуття сказати.

В наслідок — препаративний настрій непевності й незадоволення.

Це теж, мабуть, зринуло в моєму вчорашньому нервовому вибухові. [ст. 116/117]

І я шкодую тільки тепер, що я після того взялася писати тобі листа.

А втім... може це й краще! Бо саме в цій, хоч і плутаній і занадто піднесеній, але щирій претензії сказати все, ти швидше піймаєш мій справжній настрій, мій об’єктивний стан.

І ще я тобі хочу сказати. Це про непримиренну свою позицію.

Я гадаю, що таки так і слід. Ми не можемо дозволяти собі бути разом. У попередньому листі я тобі про це писала. Правда, писала я його нашвидку, перед від’їздом. Але мені здається, що ти не можеш цього заперечувати. І тут нічого не рятує факт його загибелі. Навпаки: саме він може це тепер уже і обумовлює. Т е п е р, я підкреслюю, Меме...

І взагалі мені після всього тільки порожньо. Порожньо і нудно.

Звичайно, я знаю, що від цього ж не вішатись. І не можна тільки “через вікно кохання дивитися на світ”. В цьому я з тобою завжди і тепер цілком згодна.

Але саме т е п е р я не здатна інакше нічого сприймати. Вірніше, — нездатна інакше сприймати всього того, що торкається мене особисто. Зрозумій це, Меме.

Я, звичайно, знаю й те, що відсутність Озона є річ непоправна. А людське життя, врешті, переступає через усе, що падає, що лишається в минулому. До того ж і ти мені зовсім не байдужа, не стороння людина.

Я це розумію. Я це знаю, Меме.

Але... як же ти, Меме? Як же тобі після всього, що сталося?

Ти ж тоді в мені ніби десь трохи “так собі”. Трохи — збоку.

А це ж — уразливо. Це — тяжко. Це — боляче. Тобі. [ст. 117/118]

Та хіба тільки тобі?... А я хіба тебе не поважаю? Хіба не люблю...

Тільки тому і саме тому, що я ж люблю тебе, Меме, саме тому я гадаю, що цього не

треба. Тобі не треба. Ти мусиш бути гордим. Ти мусиш це зрозуміти. І мусиш це зробити.

Але я прохаю... Ні! Я благаю тебе про одно: не плекати до мене ворожого чуття.

Мені б це було вже занадто.

Я знаю, що я винна. Винна найбільше перед тобою. Я зовсім, — врешті, як розібратися, — зовсім негідна тебе. Бо ти ж всього цього не знав. Я тобі нічого не сказала.

Але ж хіба я всього цього свідомо хотіла? Хіба я це свідомо робила?

Ні, Мемчику! Яка не погана і негідна твоя Мавка, але і ти ж знаєш, що це не так. Ти ж знаєш, що вона боліє тобою і любить тебе.

Любить, Меме. І знає це. Хоч знає і те, що, власне, не має права цього робити.

Але що ж вона, оця бідна твоя розгублена Мавка тепер, врешті, знає?..

Меме, Меме! Я зовсім заплуталася і нічого не знаю...

Мабуть, мені треба передихнути. Треба одійти і спокійніше зважити все. Бо я хотіла тут тобі сказати “прощай” і... не можу. Не можу, Меме! Бо я зовсім безсила.

Не можу, мій тихий, блакитноокий Мемчику, мій золотий хлопчику...

І писати тобі далі вже не можу.

Листа ж цього передаю з товаришем, що везе тобі завтра листа від Кірки. [ст. 118/119]

Хай ти прочитаєш і я буду знати, що тобі. А я трохи одійду, отямлюся.

Отямлюся, Меме мій дорогий, хороший.

М.

Р. Р. S. Зараз біжу дізнатися про Кірку і їхній виступ. Сьогодні ще не виходила з хати.

Оо-х! Якесь усе таке... не таке...

Цілую. Цілую тебе, мій любий, любий... [ст. 119/120]

VII

Подія в домовині ще більше вибила Кірку з рівноваги.

Що-правда, спочатку вона зовсім не шкодувала, що так трапилося. Навпаки — їй стало після того навіть легше, немов вона переступила ту межу, що за нею ховається спокій неминучого.

Але перше відчуття швидко пройшло. А разом із тим віджила й прихована випадковими, хвилевими обставинами свідомість якоїсь провини. Власне, вона не знала ще перед ким себе винити. Бо ні Озонові, ні Мандибулі, — хоч як по-різному вона до них ставилася, — Кірка об’єктивно не надавала жодного права втручатися в свої вчинки. Та це й взагалі, з її погляду, була тільки її особиста справа. До того ж, яке врешті лихо вона могла заподіяти цим хоч би й Мандибулі? Адже він, — ця розбуджена несподіваним чуттям доросла дитина, — хіба ж він не був з того їй тільки безмірно вдячний...

Чи може тоді Озон?..

Ах, якби ж можна було мертвим покласти в домовину бентежний неспокій і зрадливу кволість живих!..

Та проте Кірка зовсім таки зневіривновоїлася. Очевидно, цьому надолужило врешті те, що вона, йдучи за принципом “ніщо в природі не терпить порожнечі”, знайшла, чим себе допекти. [ст. 120/121]

Ну-да ж! Хіба вся та подія на цвинтарі не є яскравий доказ її нікчемности?

Ще за якусь годину-дві до того вона зробила останній рішучий крок. Вона переступила через усі свої вагання. Вона відчула в собі силу стати вище за все близьке їй, особисте.

Вона зважилася і, ніби очистившись від усього дрібного й буденного, віддала себе всю, до решти, найвищому прояву закону соціальної боротьби.

А потім...

Потім так по-звичайному і так легко впала жертвою того ж самого дрібного й буденного, що перемогою над ним ще так недавно сама перед собою красувалася...

...І це називається революціонерка? Це терористка? Людина — велінням духу зборканих інстинктів? Істота нагніченої акції? Соціальний нерв, що йому вищий закон — колектив, а найперша його вимога — боротьба?..

— Ха! Вони є. Вони будуть. Ці, такі люди. Але ж де тут вона? Де та плюгава, безвольна, легкодуха міщанка, що тягнеться за першим відрухом свого примітивного гнилого нутра?

Кірка з якоюсь, зовсім їй невластивою, лихою втіхою глумилася з себе, малюючи все в чорному одворотньому світлі.

Вона, звичайно, десь там у кутику своєї свідомости розуміла, що нічого власне такого злочинного чи шкідливого не сталося. Що вона нічого не зрадила й нічим не согрішила. Що врешті ж участь у соціальній боротьбі, хоч би й у передових її загонах — самовідданих революціонерів, зовсім не накладає на них якогось наказу в особистому житті і взагалі — “в цьому”. Навпаки... Та врешті ж — безглуздо й думати про це!..

Але... вона думала. І — що найгірше — не мала в собі сили чи... охоти не думати про це. [ст. 121/122]

А з цього їй зростала якась болюча хороблива жадоба вразити, дойняти себе. Немов вона шукала собі якоїсь кари, щоб через неї спокутувати ту неміч, що її вона тоді допустилася.

Тому вона нетерпляче, нервово чекала тепер на замах, що ввижався їй єдиною спасенною купіллю, де вона могла змити з себе, — як їй здавалося, — цей бруд.

Та з замахом, як навмисне, не везло.

Засуджений потай на смерть генерал чомусь раптом перестав виїздити звичайним своїм шляхом. Та й взагалі він уже другий день не показувався з свого помешкання.

Це, розуміється, внесло замішання.

Ще б пак! Що-ранку виходити на умовлене місце. Безглуздо годинами стовбичити десь перед афішею чи вітриною. Розслабленим кроком байдужої людини міряти тротуар від рогу й до рогу. Робити вигляд звичайної собі роззяви. Цікавиться всякими дурницями, що випадково кидаються в вічі. Напружено, до різі в повіках, вдивлятися в одноманітний заворот вулиці. Носити в собі десь під самим серцем ту єдину, заціплену думку, що може розітнутися що-хвилини нечутним, але дужчим за всі згуки землі, нестямним криком: “уже”! І...

І все це для того, щоб потім, охлявши від нервового піднесення, приголомшено повертати додому, мовчки падати десь на що доведеться, змикати безсило вії, нічого не думати, нічого не чути.

А потім...

Потім знов чекати й чекати...

Навіть Мандибула, що спочатку поставився був до цього, як звичайно, спокійно й розважливо, навіть він після полювання другого дня повернувся якийсь сірий і обвислий. [\[ст. 122/123\]](#)

Та ця невдача більше його турбувала не за себе. Він почував у собі ще далеко невичерпаний запас терпеливості й витриманості...

Але цього аж ніяк не можна було сказати про Кірку. Вона після кожного такого невдалого повороту все дужче виходила з себе, нервувалася, сіпалася.

Мандибула це помічав і непокоївся.

Він хотів її якось розважити. Чи взагалі поговорити з нею. Може навіть закинути думку про те, чи не краще б їй і зовсім одмовитись од цього. Адже більшого їй від себе не можна вимагати. Вона ж зробила все. Ну, що ж подієш, коли справа набуває такого загайливого характеру?! А раз усе йде на систематичне вичікування, то він зможе тепер і сам...

Розуміється, він про це думав тільки, як про бажане. Бо досить добре уявляв, знаючи Кірку, що з цього нічого не вийде. Можливо буде ще гірше.

Але ж треба їй якось допомогти!

Мандибула шукав такого способу.

Та йому тяжко було до неї тепер підступитися. Уявивши себе після випадку на цвинтарі зовсім заплямованою, вона й на свої відносини з Мандибулою поклала тінь якоїсь настороженості й відчуженості. Вона ще дужче занурилася в собі, замкнулася і робила вигляд, ніби нічого не сталося.

Зовні ця її поведінка справляла неприродне вражіння. Бо за навмисним байдужим її поведінням із Мандибулою відчувалася нотка того справжнього, важливого, що десь приховано й затерто в кут. Од цього удавано згучали їй слова і нещирими здавались рухи.

А Мандибулі було ще й якось образливо все це. Він же — цей глибинний, нутряний простак — так по-простацькому усе тоді й сприйняв. І раптом тобі ось!.. Якийсь [\[ст. 123/124\]](#) психічний, зовсім йому незрозумілий, виверт. Якийсь брехливий стан...

Проте, здивувавшись спочатку, він потім поклав усе це на рахунок їхніх невдач. І тепер болів тільки думкою про те, як прийти їй на поміч.

Нарешті й третій день так само не приніс їм нічого нового.

Мандибула повернувся додому раніше Кірки. Він бачив її сьогодні там на полюванні і йому стало їй просто шкода. Вона ходила, як звичайно, від рогу й до рогу; розглядала безглузді плакати; з удаваною цікавістю перегортала газету на лавці в скверіку. І взагалі бадьорилася. Але, проходячи повз неї раз, він піймав їй на лиці вираз такої втоми й знесилля, що аж злякався за неї. І тому вирішив сьогодні ж обов'язково прорвати глуху мовчанку й поговорити.

Витягнувши обережно з кешені свого револьвера, Мандибула засунув його в шухлядку

від столу й, діставши з шафи консерви, сів обідати. Він, не зважаючи на всі неприємності, не слабував на відсутність апетиту і становив тут цілковиту протилежність Кірці.

Але уже він і пообідав, уже прочитав і газети, що приніс із вулиці, а Кірка не приходила.

Це йому здалося підозрілим. Він походив по кімнаті ще хвилин двадцять, але Кірки не було.

Мандибула захвилювався. В голові йому затанцювали різні здогади. Найдужче його вразила думка про те, що вона могла впасти десь серед вулиці непритомна.

О, він тоді знав уже, що це могло значити! Йому вже ввижалося, як її обступають; потім під'їздить “швидка допомога”; її вносять у карету; раптом намагаються револьвер; і тоді, замість лікарні, везуть у поліцію; а далі, далі... [ст. 124/125]

Мандибула струснув головою і ще швидше забігав по кімнаті.

Та ясно, що зараз він нічого не міг зробити. Він же не мав права виходити звідси весь час, крім тільки годин полювання.

А проте, коли б що й сталося, — його ж мусили попередити зовнішні дозорці, що весь час пильнували на вулиці.

Але ж, чорт його знає, як вони там пильнують!..

У всякому разі він міг тепер розраховувати тільки на прихід свого “зв’язку”, що регулярно двічі на день (уранці і ввечері) приносив йому інформації про зовнішній світ.

Мандибула вирішив чекати...

Але час зовсім не зважав на його скажену нетерплячку і йому тяжко було одраховувати порожні години.

Врешті, перед самим приходом “зв’язку”, у дверях цокнув англійський замок.

Мандибула кинувся з кімнати, та на нього йшла вже Кірка.

Хоч підозріння Мандибули і не справилися, але вони були не безпідставні.

Кірка таки, справді, наскочила на небезпеку. За нею ув’язався дуже цікавий з неї якийсь одворотний суб’єкт. І їй довелося чимало “поплутати” вулицями, щоб позбутися його недоречної уваги.

Мандибулі одлягло від серця і він з приємністю помітив, що їй ця пригода, очевидно, розігнала трохи в жилах кров. Вона навіть пожвавішала і розповідала про це з неприхованим внутрішнім вдовolenням в очах.

Проте, слухаючи її, Мандибула відразу ж уявив, що цей випадок може стати йому як раз зручною нагодою для розмови з нею. Тим більше, що стежа за нею кладе тінь [ст. 125/126] і на її участь у замаху. Тут уже можна буде аргументувати не тільки від її особистого стану, а власне й зовсім не від нього, а — від інтересів тільки справи.

Але він не наважувався відразу перейти до цього і поки-що підтримував її настрій, розпитуючи про подробиці її пригоди.

Кірка з охотою йому відповідала і навіть не помітила, як за цією розмовою накинута на їжу на столі і з’їла все до тла. Але згодом згадала про це, здивувалася і ніби од того їй стало неприємно.

Мандибула, відчувши, що настрої їй уже спадає, обережно звернувся до неї:

— Ну, що ж, тепер я не знаю, чи варт вам виходити завтра.

— Чому? — одразу ж настобурчилась Кірка.

— Та стежа...

Кірка підозріло глянула на нього і потемніла. Мандибула зрозумів, що він не зовсім вдало поставив справу. Тому, ніби вибачливо, додав:

— Звичайно я не думаю, щоб тут було щось серйозне, але ж...

Він глянув на неї і запнувся: вона, мов на присуді, трівожно ловила його слова. Мандибула тоді підвівся рвучко з місця, потер рукою лоба, підступив до неї і, як тільки міг, співчутливо сказав:

— Ви ж розумієте, що ми не маємо права цим нехтувати...

Кірка йому не відповіла. Вона розуміла, що він має рацію так говорити. Але їй тяжко було з цим погодитися.

Мандибула, стоячи перед нею, чекав, що вона скаже. Але, не дочекавшись, вихнувся вбік і роздумливо почав кружляти по кімнаті. [ст. 126/127]

Згодом біля дверей подзвонили.

Мандибула відімкнув і завів до кімнати товариша, що працював на зв'язку.

Він приніс цілком свіжі новини. Виявилося, що генерал ці дні хворів і завтра напевне зробить свій перший виїзд.

Після розхлябаності непевності останніх днів, од цього війнуло тепер бадьорим вітром ясности.

Мандибула, почувши це, тільки енергійно кречнув і нічого не сказав.

Кірці ж од того спалахнули шоки.

А коли товариш, переповівши всі події дня, попрощався і вийшов, вона довго і напружено мовчала, а потім, зітхнувши, з натиском сказала:

— Ні, це було б занадто вже жорстоко...

— Що? — не розуміючи про віщо мова, спитав Мандибула.

— Щоб я не йшла...

Мандибула подивився на неї, одвів убік погляд, міркуючи, що їй сказати, але Кірка з болем в голосі продовжувала:

— Стільки потратити сил, стільки переболіти, перемучитись і все це дурно. Та ще коли... Тоді, як уже тепер це напевне буде... Напевне!..

— Гм!.. — одкашлюючись, невиразно промимрив Мандибула.

Але Кірка, здригнувшись, запально витиснула:

— Ні! Я так не можу. Не мо-о-жу!.. — і зірвавшись із місця, одвернулася до вікна й загубила десь на байдужій стіні протилежного будинку свій помутнілий погляд.

Мандибула розгублено подивився навколо, потім обережно підступив до неї і майже пошепки сказав:

— Та ви не нервуйтеся. Це треба ще обміркувати. [ст. 127/128]

Вона не глянула на нього. І тільки поволі одвернулася від вікна, пройшлася по кімнаті і неміжно прилягла на ліжку.

Мандибула стежив за нею мовчки. Потім підсів до неї на край ліжка і почав викладати спокійним тоном усі свої аргументи.

Кірка йому не перечила і тільки уважно слухала.

Справді, все виходило таки по його.

...У вікна вже сіявся відсвіт вечірньої вулиці великого міста і Кірці здавалося, що

то нипають сотні шпигунських очей. Вона бачила, як вони підглядають за нею з кожного вікна там на вулиці, стежать з-за кожного дерева у скверику, де вона стояла. Потім і скверик, і вулиця зникають, розпливаються в якусь величезну сіру пляму і з неї — все дужче окреслюючись — починає визирати удавана посмішка якоїсь огидної харі. Кірка вже знає, що це за харя, вона виразно бачить ледве помітний їй шрам під лівим оком, відчуває гострий, колючий тиск її метких, полохливих зіниць.

Кірці припливає під груди потужна хвиля шпаркої відсічі. Вона шарпається, але зупиняється і одводить убік навмисне байдужий погляд. Далі недбайливо повертається і спокійно йде геть, відчуваючи, як ноги їй зриваються бігти, а по спині стікають краплі холодного поту.

І раптом з-за шиї їй просувається слизька кістяста рука. Вона притьмом обертається. Розтинається навіжений зойк і вона бачить... іронічну харю з труни на цвинтарі...

Кірка розімкнула вії і злякано подивилася навколо.

Мандибула на момент стих, а потім, поправивши свої окуляри на носі, прокашлявся і забубонів далі.

Кірка зробила вигляд, ніби уважно його слухає, а потім мимоволі почала приглядатися до нього. [ст. 128/129]

Випадковий промінь світла десь із верхнього поверху ворухився йому на перенісці і химерним відсвітом в окулярах іскрив йому з очей.

Кірка одсунулася в темний кут на ліжку і почала його уже з цікавістю спостерігати.

Їй приємно було прислухатися до його притишеного, якогось лагідно заокругленого голосу. Він ніби лоскотав їй у вусі, розпливаючись однаковим розміреним тембром скрізь по всій кімнаті. Потім він падав на стіни, по кутках і, відбиваючись від них, віяв на неї якимсь теплом і втихомиренням.

Кірка ледве помітно випросталася на ліжку і почула в собі ніжність і втому. Вона попробувала чоло, воно — палало. Тоді вона зіщулилася і крізь примружені вії почала ловити мінливі обриси лиця Мандибули.

Врешті, її затрусила нервова лихоманка. Вона спробувала її стримати, напружено стиснувши всі м'язи. Але це не допомогло. Вона ще деякий час повагалася, а потім несподівано взяла руку Мандибули й поклала її собі на голову.

Мандибула здивовано змовк. Далі, ніби щось згадавши, він нахилився до Кірки, але вона обережно одвела його і ще дужче притиснула його руку собі на лобі.

Він тоді зовсім розгубився.

Кірка ж ніяково прошепотіла:

— Вибачте. Але мені так легше...

Він мовчки зітхнув, подумав хвилину, а потім спитав уже іншим голосом:

— Може ви хворі?

— Ні, — поспішно відповіла Кірка. — Це — так. Трохи розкисла...

Потім додала вибачливо посміхнувшись:

— Нічого. Зараз пройде. [ст. 129/130]

Мандибула не знав, що казати. Спитав, чи не треба води, — одмовилась. Запропонував ще щось, — не захотіла нічого.

Йому незручно було так сидіти з невільною рукою. І Кірка так само це відчувала. Але їй, справді, стало од того ніби затишно й легше. Тому вона ще раз перепросила його і попрохала говорити далі.

Мандибулі це вже було тепер зовсім тяжко.

Та проте йому десь у глибині ворухнувся клубок співчуття і жалю. Він ніби зрозумів її, ніби піймав у собі невиразний, але якийсь важливий і радісний здогад про неї. Він якось із полегшенням, одверто і просто, по-товариському натиснув їй рукою на чоло і погладив його.

Кірка відчула це і ледве помітним доторком пальців подякувала йому. Мандибула тоді вже зовсім вільно підсів зручніше і, зірвавшись на якійсь несподівано високій ноті, знов спокійно заговорив...

Але вже через декілька хвилин він притих. Він повернув лице до неї і прислухався. Звідти на нього віяло затишним вітерцем розміреного подиху. Вона спала. Він занімів. А потім губи йому мимоволі склалися в тиху замислену посмішку...

Проте він одразу ж занепокоївся: як йому бути далі? Він спробував непомітно визволити свою руку. Та ледве ворухнувся, аж вона сіпнулася спросоння, ще дужче притисла його руку собі до щоки і знов заспокоїлася.

Мандибулі нічого не лишалося після того, як тільки чекати. І він почав чекати...

Розплющивши очі, Кірка одразу ж відчула, що їй щось мулить під боком. Глянула й побачила Мандибулу, що, [ст. 130/131] скрючившись, спав біля неї. Вона згадала все, але тільки втішно посміхнулася. Потім обережно, переступивши через бильце, встала і підійшла до вікна.

На дворі вже торохкотів пізній міський ранок. Вона захвилювалася. Але, обернувшись, побачила Мандибулу, що спросоння лупав на неї очима.

Кірка, не чекаючи поки він устане, підійшла до нього і весело йому заявила, що вона знайшла вихід. Мандибула, ще гаразд не розбуркавшись, кліпнув незрозуміло віями. Але вона вже доводила.

По-перше, вона мусить сьогодні обов'язково йти. А по друге, з учорашньою стежею все розв'язується просто. Вона піде трохи раніше. Буде там ходити і, якщо той тип з'явиться знов, вона його поведе за собою. Звичайно, їй доведеться в такому разі одмовитися од замаху. А коли ні, — тоді ясно...

Мандибула хотів сперечатися, але Кірка одразу ж збила його з тону і він притих.

Врешті вона, умившись і перекусивши, махнула підбадьорливо йому рукою й побігла.

Згодом за нею, — вислухавши доклад свого зв'язку, — вийшов на вулицю і Мандибула.

Сухоребрний осінній день вовтузився на брукові. Пригріта несподіваним сонцем мінлива юрба плескалася по тротуарах.

Мандибула пірнув у гущу, а потім, не кваплячись, почовгав розмірено в загальному ритмі вуличного натовпу.

Він, хоч і не доспав сьогодні, але почував себе бадьоро. Навіть бадьоріше, ніж

звичайно.

Йому приємно було нести в собі спокійну упевненість в успіхові сьогоднішнього дня. А потім минула ніч лишила йому десь у глибині невиразні сподіванки якоїсь радісної повноти. Він не міг ще розібратися, що за цією повнотою [\[ст. 131/132\]](#) ховається. Реально, конкретно він зовсім тут нічого собі ще не уявляв. Але в середині йому бовталось тепле мрійливе передчуття і цього було досить...

Мандибула, викручуючись і обходячи, перейшов гомінке річище трамваїв і авто і почав видиратися на обшмагані сходи прохідної вулички. Сходи були круті й високі і він швидко втомився. Став, подивився на годинника і присів збоку на лавочці перепочити.

Звідси розгортався розкиданий краєвид, подлубаного проваллями вулиць, міста. Мандибула задумано втопив туди свій близоокий, крізь окуляри, погляд і задивився.

Але раптом згадав, що забув сказати Кірці чекати його в умовленому місці, звідки вони, переодягшись і взявши приготовлені для них квитки на потяг, мусили негайно після замаху їхати на південь.

Звичайно, коли шпиг її сьогодні не буде чіпати, вона про це не забуде. Та й він її ще тоді побачить і нагадає. Але що, як вона вже десь там плутає з ним вулицями? Вона ж тоді зовсім може забути про це. А власне — не зважить, що, захоплена стежею на місці, де відбудеться після того замах, — вона попаде в дуже небезпечне становище...

Мандибула невдоволено сіпнув бровою, схопився і одним духом винісся вгору по сходах. Потім, ледве стримуючи себе, щоб не бігти, він не пішов, а попхався серед спертого натовпу метушливої вулиці.

Він уже зовсім засліп з єдиної надії — швидше побачити Кірку — і, штовхаючи й незручно обминаючи прохожих, звертав на себе скрізь полохливу увагу. Але йому не було часу подумати про це і він, напружено зосередившись у собі, нічого не помічаючи, так само незграбно тиснувся все далі й далі. [\[ст. 132/133\]](#)

Аж ось він вискочив уже на спокійнішу вулицю. Він знав, що там — за рогом он — того другого кварталу — одразу ж з'ясується все. Але він зважив так саме й те, що тут уже починалася зона їхнього полювання. Тут треба бути обачнішим. Тому він притишив ходу й пішов розважніше.

Ось він дійшов уже до кінця першого кварталу. Перейшов поперечну вулицю і... раптом уздрів Кірку.

Вона йшла йому назустріч, і Мандибула з полегшенням привітливо заблимав їй очима.

Та одразу ж насторожився.

Кірка йшла байдужим спокійним кроком, але, дивлячись кудись у порожнечу повз нього, робила йому очима застережливі ледве помітні миги.

Мандибула зрозумів небезпеку. Він одвів од неї погляд. Зробив невинний вираз і, відчувачи її десь із боку себе, байдуже пройшов повз неї.

За десять кроків після того він побачив удавано стриману фігурку якогось добродія. Він минув її, не виказавши жодним рухом найменшого зацікавлення.

Але все це одразу ж дуже йому не сподобалося. Для нього було ясно, що ця двохденна стежа на місці замаху не віщувала нічого доброго. Очевидно, про них пронюхали.

Але ж тоді елементарні вимоги конспірації не дають йому жадного права іти сьогодні на замах!..

Мандибула, розважливо перебираючи в голові ці несподівані думки, поволі простував своїм шляхом далі, ні разу не обертаючись назад. Йому стало якось відразно й терпко на душі від усього цього безкінечного тупцювання на одному місці. Десять колючих невдоволення на себе й на всіх. Справді ж! Невже вони такі недотепи, що не вміють і цього звичайного замаху організувати, як слід?! А скільки часу! Скільки сил і нервів! І все для [ст. 133/134] чого?.. А потім... ну, коли сьогодні відкласти... А далі що?.. Знов те саме?..

Мандибула вийшов на своє звичайне місце і звиклим оком обдивився все навколо. Ніщо підозріле не впадало йому в вічі. Він розвалькувато підійшов до вітрини якоїсь книгарні і став там, ніби роздивляючись книжки.

Проте, треба було вирішати.

Він витяг з кешені годинника: було за чверть десять. Отже, незабаром міг проїхати генерал.

Мандибула знав, що він не має вже часу тепер зважувати. Але саме свідомість цього внівець знесилювала його і одрізала всяку можливість учепитися за якийсь виразний, ясний висновок. Він відчув аж якусь неміч у ногах, зовсім безпорадний зупинитися на чомусь певному.

Та раптом йому порснула в груди скажена лють.

Він ніколи раніш не носив у собі почуття ненависти чи ворожнечі до жертви свого замаху. Вона і взагалі — ця жертва — була для нього швидче якоюсь, втіленою в форму генеральського мундира, абстракцією, що на ній він мав тільки виконати свій революційний присуд.

Але тепер він запалився до неї чуттям просто якоїсь фізіологічної люті. В уяві йому так окреслено повстала й засвітилася знайома йому з фотографій і вивчена в натурі постать генерала, що він аж скрипнув з пересердя зубами й очі йому налилися кров'ю.

Мандибула вихнувся од вітрини і, майже нічого не бачачи, пішов далі тротуаром. Дійшов до рогу. Ще раз глянув на годинника. Зупинився.

Але так стояти було незручно і він підійшов до кіоску купити газету. Розплатившись за газету і вдавано перегортаючи її на всі боки, він трохи заспокоївся. Потім справді вже зацікавився якоюсь інформацією і зачитався... [ст. 134/135]

Але раптом його ніби щось штовхнуло всередині. Він зиркнув на брук і побачив здалеку знайоме широке ландо.

Мандибула одразу ж налився якимсь стальним спокоєм. Він поклав руки в кешені і здавив у несподівано дужих м'язах своїх пальців зручне держальце револьвера.

Ландо наближалось і Мандибула пішов йому назустіч. Але, не доходячи кроків десять, він ступив із тротуару і пішов навкоси на переріз вулиці бруком.

...Ось уже він виразно чує ритмічний топіт чотирьох пар підкованих ніг. Бачить монументальну фігуру кучера в циліндрі. Помічає відблиск зайчиків на лакованій шкірі екіпажу.

Тоді він рвучко випростує руку. Одну мить цілиться й натискає курок...

Розітнувся жадливий сухий металічний клац.

Мандибула, почуваючи, ніби його хтось стьобнув чимсь гострим просто в тім'я, шарпнувся вперед і натиснув удруге, втретє...

У наслідок — той самий сухий, порожній згук.

Він тоді з дикою думкою про якийсь божевільний сон, одщепнув “обойму” і отетерів: всі патрони там були порожні.

В одну мить він втиснув запасну. Але навколо вже на нього валилося все і йому треба було тікати... [ст. 135/136]

VIII

Буває так:

Ви носите себе, як сповнений до вінців келих щастя. Ви йдете вулицею і вам усе всміхається, і ви всьому всміхаєтесь. Ви зупиняєтесь перед якимсь бездарним плакатом чи трафаретною об'явою і дивитесь на них з такою втіхою, немов перед вами витвір Сезана чи геніяльна ремарка пустотливого Франса.

Потім якась незграба нахабно штовхає вас у спину. Ви точитесь і ледве не падаєте. Але, замість обурення, ви тільки лагідно дивитесь їй услід і з легеньким жалем шкодуєте, що стали на дорозі цій заклопотаній людині.

Що-правда, вам од того штовхана десь коле в культі і смокче під лопаткою. Та ви знаєте, що ви сами цьому виною і тому з блаженною посмішкою героїчно переносите цей біль і вибачливо зазираєте в кожні стрічні очі.

І взагалі ви з усіма дуже ввічливі й до всього надзвичайно співчутливі й уважні.

Ви годні оддати першому-ліпшому жебракові того полтинника, що бряжчить вам у кешені сьогодні на обід, і не замислитесь приголубити й захистити звичайного собі безпритульного цуцика, що одержує чергову порцію камінюк від жорстоких пустунів собі на спину.

Ви дуже чулі, дуже сердечні, дуже добродійні.

А все чому? [ст. 136/137]

Тільки тому (о, ви це добре знаєте!), що в ухах вам бренить її голос, в голові ворущаться мінливі деталі її образу, а в серці заховався лоскотний холодок її ненавмисних доторків.

Ну, ясно ж, що ви закохані.

Але ви закохані не трафаретне, не звичайно, а... особливо.

Ви, розуміється, чудесно знаєте, що, з погляду, так би мовити, історичної науки про кохання, не було на світі й двох пар закоханих, що не пройшли б однакової, одноманітної, як шлях землі навколо сонця, з сивої давнини віків уже накоченої дороги. Ви навіть годні захищати це публічно в дисертації на статтю магістра цієї, на жаль, ще дуже молоді науки. Більше того: ви часто говорите про це в тісному колі друзів, в своєму товаристві. Говорите “так собі”, недбайливо, як про щось уже давно доведене і всім відоме.

Але...

Але в собі ви відчуваєте зовсім не те, що говорите.

Ви згадуєте її погляд і тремтите з передчуття чогось особливого.

Ви витягаєте із грузу своїх спогадів її слова і завмираєте в чеканні чогось надзвичайного.

І взагалі все між вами і у вас: особливе, надзвичайне, неповторне, високе, чисте і може навіть святе.

Та й як же може бути інакше, коли, зустрічаючись із нею, ви не дозволяєте собі не то що обняти її, а й торкнутися її пальців. Коли, вітаючись із нею, ви берете в долоню її ніжну руку і тільки кліпаєте очима, червоніючи до кісток. А потім говорите й говорите без кінця й без міри, геть чисто про все, тільки не про те, що перетинає на самоті вам подих і п'яною каруселею крутиться в голові. [ст. 137/138]

Нарешті, виговоривши все і провівши її додому, ви до півночі блукаєте порожніми вулицями розміряного міста. Потім повертаєтесь до себе в кімнату. Сідаєте за стіл і годинами, нічого не думаючи, мовчки так сидите. Раптом отямлюєтесь, зриваєтесь з місця і похапцем починаєте вкладатися спати. А коли вже іронічний язичок електричної лампочки привітливо моргне вам “надобраніч”, ви тоді блажено випростуєтесь і несподівано відчуваєте свою руку вище ліктя. Згодом ви поволі підводите її і припадаєте до неї тихим поцілунком своїх пересохлих вуст. І так в солодкій знеможі засинаєте.

Але от надходить година, коли її немає під дахами вашого міста. Вона далеко поїхала вчитися чи гостювати, лікуватися чи просто завдавати вам смертельної досади цим своїм вчинком. Ви довго стримуєте себе, довго вагаєтесь, але, нарешті, пишете їй безпорадно-наївного листа, що його тільки й може написати перо закоханого. Потім, ніби передчуваючи, що завтра спиниться залізниця і перестане функціонувати пошта, ви прожогом збігаєте по східцях вниз на вулицю і похапцем кидаєте його в поштову скриньку. Од того вам раптом стає затишно і легко. І додому ви повертаєте вже спокійним кроком людини, що сповнила, нарешті, найуміряніше завдання свого життя.

Та напівдорозі ви раптом згадуєте. Ви зупиняєтесь і розгублено підставляєте свої боки очманілій колотнечі вуличного натовпу. Хвилину-другу ви вагаєтесь і несподівано приходите до висновку, що вона вас не так зрозуміє. Тоді вам немає вже спокою! І коли б не єдиний порятунки, — поїхати до неї і поговорити особисто, — ви б може впали жертвою своєї власної руки й необачності.

Тому ви негайно ж їдете на вокзал і купуєте квитка. І, хоч потяг відходить ще за п'ять годин, але ви вже не маєте часу сповістити своїх ближніх про свій далекий [ст. 138/139] подорож. Ви прикипаєте запаленими очима до одчайдушної в своїй байдужості постаті вокзального порт'є і що-півгодини пробуєте вислизнути на перон.

Нарешті, ви таки їдете.

А потім вас зустрічає невиспаний ранок чужого міста. Та ви не звертаєте на нього уваги і вже краєте своїми кроками лункі плити порожнього тротуару.

Аж ось та сама вулиця й те саме число. Ви з розгону підноситеся вгору по сходах. Одну мить віддикуєтесь перед дверима. Потім, почувавши, як десь шалено танцює вам жила в скроні, ви підводите руку, щоб натиснути гудзика. І раптом спускаєте її. Ви згадуєте, що по вулицях іще стоять стовпи од мітел, бо ще божевільно рано. Ви тоді з цікавістю обдивляєтесь двері, гудзика й карниз. Вас обіймає раптом од того якась ніжність і втіха. Ви догадуєтесь, що вона ходить крізь ці двері, натискає цього гудзика, цілує своїм поглядом оцей карниз. Ви уявляєте її там, за дверима, розморену передранковими

примарами невинних снів. І ви не хочете переривати ці сни. Вам прилипає в груди бажання схилити тут свої коліна і вдячно поцілувати поріг напоєного її днями й ночами житла.

Та ви тільки затишно притуляєтесь щокую до дверей, а потім, благословляючи її і все, поволі починаєте сходити вниз.

На вулиці ви раптом згадуєте свого давнього приятеля, що живе недалеко тут. Вам зринає доречна думка зробити йому несподівану приємність — навідати його. Потім ви

вже сами дуже втішені з того, бо в нього ви зможете причепуритися і згодом з'явитися перед нею уже в пристойнішому вигляді.

Ви з радістю ухвалюєте цей план і вже зовсім весело простуєте далі... [ст. 139/140]

Двері вам відмикає якась незнайома жінка. Їй здається, що ваш приятель ще спить. Але ви, на правах друга, просите її не турбуватися і сами підходите до дверей його кімнати.

Вам шугає в голові жартовлива думка — з'явитися перед ним несподівано й рвучко. Ви вже уявляєте його здивовання, а потім божевільну радість. У вухах вам дзвенить його якесь заборливе, але щире, задушевне приятельське слово. Ви ледве стримуєте в собі посмішку, щоб заздалегідь не сплохувати. Проте, вона вам мимоволі світиться в очах і тримтливими зморшками в'ється в кутиках губ.

Але ви берете себе в руки. Ви пробуєте двері, — вони не замкнені. Тоді ви рвучко розпанахуєте їх і раптом... нічого не розумієте.

Ви тільки бачите, що вона (ваша дівчина) спить там розкидано на ліжку, а ваш приятель спокійно і дбайливо, сидючи біля неї, щойно починає свій вранішній звичайний туалет...

Вам тоді нічого не лишається, як тільки несамовито виплигнути звідти і, схопивши свою голову у власні руки, бити нею десь на самоті об байдужий камінь безпорадного бруку.

Після того, трохи вгамувавшись, ви почуватимете себе так, ніби вас голого довго водили по вулицях великого міста і на очах у всіх старанно й уперто плювали вам в лице. Потім полосували бичем ваше скривавлене тіло і, нарешті, викинули геть десь у брудну, смердючу яму...

...Отже, щось подібне до цього відчув в собі і я тоді, — у перші хвилини свого арешту на подвір'ї приятеля мого дідка. [ст. 140/141]

Для мене одразу ж стало до моторошної образливості ясно, що все це справа її рук і я упав тут жертвою її шпигунської зради.

Проте, згодом, уже швидко я отямився. Я безжально, з кров'ю видер із грудей найбільочіший шмат свого виплеканого необачною фантазією двохденного кохання і шпурнув його під ноги своїм лютим псам.

Та вони, замість нього, кинулися на мене. Вони скрутили мені ззаду руки і, підбадьоривши двома-трьома “прикладками”, звеліли йти в район.

Сперечатися було ніколи, і я пішов.

Я знав уже, що мене тепер чекає, але жадна краплина жалю не ворухнулася в мені до себе. Ще б пак! У кого ж вистачить нахабства й дурости шкодувати за таким негідником, що допустився ганебної розваги в момент виконання свого обов'язку? Та й хто наважиться сказати хоч слово на захист вчинку, що його виразно позначено тавром революційного злочину?..

Я тільки мовчки йшов і навіть не хотів прощатися зі своїм паскудним, безнадійно сплямованим життям.

Так само тримався я й на допиті, тоб-то, зовсім мовчав.

Але в останню хвилину, коли з моєї поведінки вони зробили уже цілком тверезий висновок — розстріляти мене, — я не витримав і недоречно попрохав передати дівчині, що вона ще дочекається відплати на свою огидну шпигунську голову.

У відповідь мені вони тільки удавано розреготалися і підняли мене на безсоромний глум.

Та я знав ці фокуси і знов байдуже заціпився.

Потім мене кинули в якусь конуру. А коли лапате сонце залізло в чорну осінню нору, мене вивели.

Сумувати було ніколи, думати так само було ніколи і навіть озиратися було не можна, бо нас погнали просто [\[ст. 141/142\]](#) з двору великою отарою, прискореним тривожним темпом.

До причин такої поспішності тяжко було докопатися, хоч де-хто й прошепотів, що в місті небезпека.

Од цього шепоту дмухнуло невиразною надією. Але вона так само швидко зникла, як і з'явилася.

Згодом вразило, що розлучатися з життям, хоч і цілком по заслугі, очевидно, не така проста річ.

Та під ногами уже стогнав сухоребрий ґрунт, а у вухах калатав розвалькуватий тупіт. Аж ось блимнув і останній вогник. І ми вступили в смугу, де мусило скінчитися наше життя і початися... що?..

Я ворухнув плечем, спробував в п'ятмі придивитися до виразу тьмавих облич своїх сусідів і раптом вирішив тікати.

Насторожене коло вартових тиснуло на нас з усіх боків і ми купчились, як вівці. Я був майже в центрі, тому зовсім непомітно прошепотів одному, другому, третьому.

Розуміється, я вчинив безглуздо. Бо всі не втечуть, а вартові можуть вловити настрій.

Проте, хвиля шепоту урвалася десь на п'ятому чи шостому і ми наблизились до яру.

Тишу збудила ляклива команда, але я несвідомо уже опинився скраю.

Я урвав свій крок разом з усіма. Хотів, навіть не зупиняючись, плигнути. Але щось мимохідь зупинило.

Розстрілювати мали “пачками” по п'ятеро і команда розстрільщиків одійшла десь набік.

Ясно, що братимуть перших скраю. Але кожен хотів вигадати собі зручну хвилину.

Принаймні, я в собі так відчував. І од того завагався.

Серце мені плигало в грудях і в ногах танцювали гострі колочки. [ст. 142/143]

Я стримував себе. Завмірав. Рішав. Не зважувався. Потім знов невідомо чому перечікував. І раптом зірвався й побіг.

На нещастя, ледве прорвавши коло, я підсковзнувся і впав. Але вже перший вибух із рушниці майнув мені в голові, як спасений круг потопельникові. Я зафіксував небезнадійний промах і шарпнувся в скажені обійми сполоханої моїм мовчазним криком “жити!” ночі...

За мною вже грав цілий оркестр частих невгамовних пострілів. Та я, присідаючи й падаючи, петлював рвучкими стрибками й біг все далі й далі.

Потім скотився десь у рівчак. Боляче наштрикнувся на якийсь пеньок. Обідрав до крові руку. Чвіркнув ногою в холодну калюжу. Видерся на пригорбок і відчув під ногами нерівний ґрунт глевкої ріллі.

Постріли почали притихати, але я не озирався. Я не довіряв своїм вухам і шалено нісся вперед.

Потім згадав, що я ні разу не чув посвисту куль. Здивувався. Але раптом зрозумів: очевидно, вони не мали часу про мене дбати, бо за мною врозтіч рвонулися всі.

Це було непогано, бо тоді навряд чи хто кинеться мені навздогін.

Проте, я ні на мить не зупинився.

Аж ось раптом вуха мені почало закладати. Я відчув жахливу невідповідність своїх прудких зусиль забарливому рухові землі під ногами.

Та й сам я весь ніби почав продиратися крізь якусь химерну вату. Я розмашисто кидав ногами, але топтався ніби на одному місці.

Я спробував тоді себе пересилити, але ноги мене не слухались. Та й взагалі я їх зовсім уже не відчував.

І раптом я зупинився. Безнадійно простерся на стерні, а потім прислухався. [ст. 143/144]

Скрізь була моторошна тиша, бо в мені все харчало, гуло й стогнало.

Не знаю чи швидко, але я злякався своєї непритомності. Підвівся й сів. Почав спинатися на ноги, але, як малятко, безпомічно перекинувся набік. Од цієї безпорадності стало якось образливо і в горлі заворушилася немінна сльоза.

Згодом я поповз, час од часу пробуючи зіп'ястися на ноги. Врешті, як п'яний, хитаючись, поволік кудись у безвість своє “не своє” розбите тіло.

В око дерлася сіра гола пітьма і невідомо було, куди йти.

Можна було з успіхом без кінця кружляти навколо себе, бо ніде не було жодної мети.

Проте, ясно було тільки, що не можна лишатися на місці. І доводилося, зімкнувши очі, нічого не відчуваючи, кудись чвалати і чвалати...

...Стерня приходила на зміну ріллі. Рілля наздоганяла стерню. І так без кінця, без краю, аж поки із зачарованої імлістої порожнечі не виступив раптом чорною примарою велетенський ожеред соломи.

Я зрадів йому, як живій істоті, і одразу ж упав у його сухі, запашні ноги.

А потім, провалюючись уже в якусь глуху безодню, несподівано зацікавив од ніжного доторку синьоокої дівчини і тихо і вдячно всміхнувся про себе...

Ранок ще вмивався, коли я вже прокинувся. Одразу ж згадав усе і схопився на ноги. Обдивився навколо.

По стерні передо мною крякало гайвороння, а з боку в далині строкатою смугою маячили селянські підводи.

Я попрощався мовчки із своїм ожередом і сквапливо пішов на них. [ст. 144/145]

Швидко я був уже на дорозі. І це було найважливіше. Бо мені в першу чергу треба було зорієнтуватися в місцевості.

Але, зійшовши на широкий битий шлях, я зупинився. А потім, присівши на стерні скраю, почав чекати на підводу, що наближалася до мене праворуч. Я цілком слушно розміркував, що мені не слід самому до неї зарані підходити, щоб потім не довелося підозріло повертати в протилежний бік.

Аж ось незабаром у вухо мені вдарив лункий заливчастий гуркіт того знаряддя, що його ніби навмисне вигадано на то, щоб будити мрійливий спокій розлогих степів.

Це був фургон, а в ньому — якась самотня фігура.

Я від цього полегшено зітхнув, бо мені зовсім не всміхалася перспектива зустрічі з багатьма свідками свого непевного подорожування.

Тим часом фургон, запряжений парою бадьорих коненят, уже наблизився зовсім, і на ньому в позі нудного Зевса я вздрів сивого бородатого селянина.

Я підвівся і приготувався крикнути своє запитання.

Але, очевидно, мій рух видався підозрілим, бо дідуган тільки сердито блимнув на мене очима з-під навислих суворих брів і раптом прибрав віжки і зацвюхкав батогом.

Коні злякано шарпнули і фургон проторохтів мимо мене. Я ледве встиг крикнути йому щось навздогін і заціпив у собі прокляття.

Проте, проїхавши кілька сажень, дід придержав коні і, озирнувшись, гукнув:

— Що тобі треба?

— До Аніва!.. — крикнув я радісно і підтюпцем рушив з місця до нього. [ст. 145/146]

Але він замахав на мене батогом і звелів не підходити. Він мені не довіряв і хотів, щоб я так, здалеку, сказав йому, що мені треба.

Мені нічого не лишалось, як підкоритися. Але коли я спитав дипломатично, чи далеко звідци до Аніва (я ж абсолютно не уявляв, де я, та й взагалі не знав, що я міг його ще спитати), він зовсім обернувся до мене і пильно й роздумливо подивився у мій бік.

Він, очевидно, мав цілковиту рацію так реагувати, бо, як виявилось потім, жаден шлях звідци зовсім не вів до Аніва.

Розуміється, мені тоді довелося йому збрехати. Я сказав, що йду з Аніва, що заблудився і що нічого тут не знаю, бо подорожую за продуктами.

Дід щось туго варив собі під розхристаними стріхами впертих брів, а потім зжалівся.

— Так куди ж тобі треба? — врешті, гукнув він і в його голосі мені почулися ласкаві нотки.

Я відразу ж вирішив скористати з цього. Тому, наблизившись до нього настільки,

що вже можна було пристойно розмовляти, почав, як тільки міг, невинно доводити, що я людина цілком певна і ні на яке лихо не здібна.

Він поглядав підозріло, блимав очима, обдивлявся мене з усіх боків. А потім почав скаржитись на всяку шантрапу, що никає тепер скрізь по селах і каламутить мирний народ.

Врешті, моє реноме чесної людини врятували кілька десятків карбованців, що я їх мусив викласти йому зарані готівкою на долоню. Він узявся довести мене за це до містечка Спасівки, звідки я вже міг за кілька годин достатися до пристані, де траплялися часом пароплави.

Не скажу, щоб я дуже вже зрадів з такого повороту справи. Але відносна безпека і більш-менш означена пер- [ст. 146/147] спектива, проте, посіяли в мені втихомирення і спокій.

Я навіть зацікавився був господарськими справами і політичними поглядами свого візничі. Та швидко розчарувався в можливості затіяти на ці теми цікаву балачку. Бо, як швидко виявилось, для нього все це видавалося якщо й не в чорних, то, принаймні, в дуже й дуже нерожевих фарбах. До того ж і взагалі він, здається, від природи був неохочий до таких балачок. Він тільки вилаяв кого слід і, цілком двозначно відповівши на деякі мої зовсім недипломатично поставлені запитання, — занурився в свої хатні, очевидно, вже давно набридлі споглядання, і замовк.

Я не настоював. Мені тільки здалося (правда, швидше з його вигляду, ніж зі слів), що він не зовсім доброзичливо ставиться до передових змагань нашого віку. Це було дивно! Більше того: це було просто незрозуміло. Бо ж уся теорія і вичитана практика соціальної боротьби говорили мені щось зовсім протилежне.

Я мовчки обдивився його, потім коні, далі фургон. Згадав один-два випадки добре відомих мені з історії селянських повстань. Зачепився думкою за туманні (теж вичитані) суперечки про селянську диференціацію (про неї я знав, як про безглузде патякання зовсім недосвідчених людей). І раптом відчув голод.

Це було вже щось не туманне й непевне, а — цілком конкретне і настирливе. Я навіть скривився від болю. Проте зарадити було нічим і я спробував його вгамувати. Я знов хотів повернути себе на розв'язання тієї загадки, що сиділа тепер поперед мене у вигляді цього селянського Зевса. Я почав колупати його своїми очима в спину, намагаючись збагнути захований зміст його поглядів і недоговорених слів. Зважився навіть приємно всміхнутися про себе від уявлення про майбутні розбиті сподіванки своїх політичних суперників. Але... [ст. 147/148]

Але все це було бліде, непотрібне, неактуальне.

Актуальним був тільки один голод, що, розтрушений хряскою дорогою, знімав тепер у мені вже гострий нутрянний протест.

Врешті, терпець мені увірвався, і я мусив ніяково звернутися до діда. Виявилось, на щастя, що окраєць хліба і шматок сала є необхідна умова для подорожування кожного порядного мандрівника.

Хоч мені після цього стало ще сором'язливіше, проте, голод (очевидно, спираючись на приклад своєї сестри — любови) чванливо задрав пиху перед соромом і я попрохав. А потім хотів дати за це гроші. Але дід мовчки рукою відхилив їх і тільки

докірливо подивився мені у вічі. Я змішався і, незручно дякуючи, накинувся на їжу. А потім одразу ж відчув подвійну приємність: фізіологічне блаженство від першого ковтка і психічне задоволення від виразного прояву соціальних інстинктів своєї недиференційованої маси...

Незабаром поперед нас із балки виповзли дві золотих маківки, а за ними біла дзвіниця. Ми під'їздили до якогось великого містечка, що стояло на півдорозі нашого шляху.

Містечка ще самого не було видно, але чути було, як здалеку гавкали собаки.

І раптом, щойно почав визирати звичайний собі розлогий краєвид степового селища, назустріч нам з-під гори вилетів екіпаж. Не встигли ми ще отямитися, як він уже наблизився до нас.

Там спереду на козлах сидів якийсь дуже гарячий чолов'яга. Він одчайдушно вигукував у повітря смашну лайку і озвіріло стьобав довжелезним чабанським батогом уже зовсім замилених коненят. За ним на задку хилилися дві розхристані постаті, що п'яними захриплими, голосами ревли якусь, очевидно, їм самим невідому пісню. [ст. 148/149]

Порівнявшись із нами, вони раптом урвали вигуки. Хвилину ніби чомусь вагалися, витріщившись у наш бік. А потім, зірвавши з голів картузи, замахали ними привітливо, здається, головним чином, на мою адресу і майже разом вигукнули:

— Здоров, товаришо-о-ок!..

Я розгублено привітався. Я власне злякався. Бо це було так несподівано, а сердечне слово “товаришок” схвилювало мене, як крик про небезпеку.

Проте, екіпаж уже пролетів мимо, обдавши нас легеньким струмком вітру і ззаду нас знов залунала безпардонна п'яна пісня.

Я, обернувшись, здивовано подивився вслід цій незугарній компанії.

Що б це могло значити? Звідки в цьому закутку таке відважне поведіння з кримінальними словами? Чи може слово “товаришок” набуло вже тут прав громадянства? Тоді: хто? Невже? Невже ж це можуть бути наші шалапути?..

Мені від цього здогаду приємно залоскотало в грудях.

А справді, чому б і ні? Хіба ж їм обов'язково треба було переходити на той бік під Анівом? А може обставини примусили їх трохи ухилитися. Це ж цілком припустимо. Тим більше, що ніхто ж інший тут тепер не міг “оперувати”. Може вони і взагалі щойно йдуть тільки на Анів. І цим пояснюється квапливість із розстрілом і паніка там...

Я вже йорзав на задку фургона і не находив собі місця від думок, що раптом сколихнули в мені безнадійність і порожнечу, посіяну арештом і втечею. Мені вже почало здаватися, що не все ще втрачено. Що я можу ще направити так безглуздо й злочинно загублений час.

От тільки, якщо це, справді, наші, то треба буде відразу ж і немилосердно припинити цей бешкет!.. [ст. 149/150]

Екіпаж давно вже зник з очей і ми спускалися згори. Внизу перед нами акуратними хатками рябіло містечко, а за ним по левадах плавало спокійне сонце.

Я сидів, як на пружинах, охоплений нетерплячкою пошвидше дізнатися про все. Мій візниця був, як і раніш, мовчазний і спокійний.

Нарешті, коли ми вже, спустившись із гори, згвалтували цілу зграю собак на порохнявій вулиці, він обернувся до мене поволі і мовчки подивився мені в вічі. Він хотів щось сказати. Але вагався. А потім повів очима десь понад дахами і верхів'ями дерев і, ніби вдоволений зі своєї догадливості, недбало промимрив:

— Тут щось є...

Я тільки глянув на нього і нічого не відповів. Але його невиразні слова віддалися в мені тривогою і передчуттям.

Потім він знов обернувся до мене і вже діловито сказав:

— Ми заїдемо тут збоку в провулочок, — і тикнув пужалном уліво. А потім додав: — А то, щоб ще на що не наскочити...

Я не заперечував.

Ми звернули з головної широкої вулиці, що йшла, очевидно, до центру, і поїхали вибоїнами якогось вузького покрученого заулка.

Ця обережність візника настроїла мене вже зовсім на тривожний лад. Я знав, що селянин у знайомій місцевості не стане турбуватися з якихся там дурниць. Так само він дуже тугий і на всякі полохливі вигадки. Отже, очевидно, тут, справді, щось є, коли він вважає потрібним ховатися по заулках.

Я мовчки трусився на задку фургона, допитливо приглядаючись до всього навколо. Але ніде ніщо особливе [ст. 150/151] не кидалось у вічі. І тільки цілковита відсутність на вулиці і по дворах людей якось неспокійно вражала.

Врешті, коли, звернувши вправо, вліво й знов управо, ми виїхали на маленький порожній майданчик, я раптом занімів від несподіванки.

Просто перед нами дотлівало згарище якогось, — очевидно, як на містечкові масштаби, — великого будинку. Поруч стояли дві селянських підводи. А біля них поралось четверо селян. Вони мовчки дбайливо висмикували з купи зрушеного будинку обсмалені крокви і, не хапаючись, хазяйновито переносили їх і складали на підводи.

Скрізь було тихо. І від усього на цьому майданчику віяло безтурботним, затишним спокоєм, що зовсім не нагадував про якусь трагедію.

Мій візник розгублено озирнувся на мене, а потім (мені здалося, несподівано для себе) тпрукнув на коней.

Ми стали. І відразу ж почули себе ніяково. Ясно було тільки, що повертати назад тепер незручно, а їхати далі було не можна: ми несподівано заїхали в суточки.

Селяни, ніби зовсім нас не помітивши, продовжували своє поважне діло. Вони тільки перекинулись, не показуючи й вигляду, парою-другою байдужих слів, очевидно, з нашого приводу. І в цій їхній поведінці відчулося щось злодійкувате й нечисте.

Проте, ми мусили тут лишитися. Дід заявив, що він тільки підгодує коні і відразу ж повертається назад.

Я тоді зліз із фургона. Розім'яв спину, потупцював на місці. Обдивився навколо.

Але треба було на щось зважуватися. І я пішов до селян.

Ідучи, помітив, що вони це бачили, але вдали вигляд, ніби це їх не торкається. [ст. 151/152]

А коли я, підійшовши, тихо привітався, вони тільки невиразно блимнули очима в мій бік і ледве щось промимрили у відповідь.

Я постояв хвилину мовчки, а потім спитав, що все це значить і показав очима на руїни.

— А оце, як бачите, — відповів один із них. І тут уже всі вони разом, залишивши свою роботу, обернулися в мій бік і почали мене пильно розглядати.

Виявилося, що це були наслідки погрому. Хто громив — не відомо. І коли б не якісь несамохітні бісики їм в очах, можна було б і справді подумати, що ця справа дуже далека їхньому розумінню.

Проте, відомо було тільки, що зараз у них жадної влади нема, а в містечку хазяйнують якісь собі люди верхи на конях. Хто ці таємничі вершники і звідки вони, — так само тяжко було від них дізнатися.

Ясно було тільки, що вони — не червоні, не білі і не зелені. Хоч практична програма їхньої діяльності тут і складалася з дуже простих і зрозумілих пунктів.

Власне, справжньої розробленої і декларованої програми у них не було. Та вони, очевидно, її й не потребували. І цілком задовольнялися з погромів і контрибуцій, що ними час від часу вщасливлювали місцеве єврейське населення.

Я сумно слухав це веселе оповідання про новітні способи суспільного хазяйнування тутешніх лицарів і мимохіть відчував, як у мені десь боляче рвуться давні й звиклі нитки. Мені почало робитися навіть якось тупо і байдуже, немов я переступив уже через якусь заборонну межу своїх підозрінь і вагань, і став перед суворим фактом жорстокої правди.

Проте, відразу ж сам здивувався цьому. В чім річ? Хіба я раніш не знав, чи не припускав цього? Хіба навіть [\[ст. 152/153\]](#) на власні очі цього не бачив? Що за дурниця! Я, справді виглядаю наївним хлопчиком.

— Де ж вони є? — спитав я несподівано гострим і владним тоном і відразу ж зрозумів причину своєї депресії.

Ну-да! — ясно ж, що ця причина не в самому факті тих мерзенних вчинків, що про них мені щойно оповідали; вона і не в тому, що в цих зухвалих вершниках я годен був пізнати лицарів нашого загону; причина ця лежала тільки в образі цих чотирьох ідіотських тупих непорушних фізіономій, що ось тепер стояли передо мною і з грубою пікантністю розповідали мені інтимні подробиці з різних стадій погромного бруду й знущань.

Вони говорили про це, як про цікаву розвагу. А в їхніх масних очах і хитрих усмішках і підморгуваннях ясніла неприхована похіть убогих на вражіння, здорових тілом сільських людей.

Власне, мені б слід було їх пожаліти. Але я розгнівався і тому перебив їх своїм владним запитанням.

Вони тоді відразу змінилися. Ув очах їм застиг якийсь ляк, а рухи стали запобігливі й улесливі. Вони почали один поперед одного розказувати мені шлях, що ним я міг дістатися до місцевої влади, а потім, вивівши мене в садок за згарище, показали вузький прохід на базар, між стінами якихсь торговельних будівель.

У цих їхніх охочих покvapливих рухах я відчув, що вони вже каються на своє необачне зо мною патякання і хотіли, очевидно, тепер пошвидше мене спекатися.

Та я мовчки слухав їх і не квапився від них іти. Це їм не подобалося. Але я не зважав. Я роздумливо обдивлявся навколо, ніби хотів краще з'ясувати все, що вони мені

говорили.

Справді ж, я сам вагався. В мені пломенів гнівний протест проти цих застиглих в своїх тваринних інстинктах [ст. 153/154] тугих створінь. Та хіба тільки проти них? Проти всього! І найбільше мабуть проти себе, що так наївно дозволяв, собі бавитися в споглядання крізь рожеві шкельця вифантазованих істин...

Одним словом, у мені клекотала досада і я мусив її на чомусь зірвати. Я вже відчував, як вона рвучкими припливами тисла мені в груди і в нервовому тримтінні годна була що-хвилини колючим словом зірватись мені з вуст. Проте, вухо моє раптом зловило десь позаду притишений гортаний звук.

Я прислухався. Але він зник.

Я тоді обернувся і остовпів.

Збоку, в протилежному кутку згарища під тихою, ніби кволою осикою, самотньо стирчав ганок зруйнованого будинку. На ньому в натхненній позі біблійського патріарха сидів закутаний у мотлох старезний єврей і вичитував щось з молитовника, тримаючи його собі під носом. Проти нього, ритмічно вихляючись ззаду наперед, бубоніла про себе святе письмо, очевидно, вірна супутниця його древнього віку.

Це був добірний, ретельно зроблений кіно-кадр для фільму з біблійського життя.

Я, власне, так про нього і подумав. Хоч навряд чи сам коли бачив у кіно щось подібне.

Але передо мною була, розуміється, не фільмова, а справжня людська трагедія! Я тільки здивувався, що я сам її раніш не помітив. Проте, я зрозумів, що з вулиці за згарищем її було не видно. І тут одразу ж мені піднесений настрій від споглядання цього видовища раптом упав. Стало прозаїчно, нудно й образливо. За них, за себе чи за все?..

Я глянув у бік своїх провідників, та їх уже біля мене не було. Вони вже знов мародерствували біля своїх [ст. 154/155] підвід і, обмінюючись цинічними дотепами, очевидно, з мого приводу, мабуть, безмірно зневажали того безнадійного дивака, що стояв тепер під грушею в садку в заанімілій безглуздій позі.

Тоді я міцно, непристойно вилаявся спересердя про себе й подався в містечко...

Пройшовши кривулястою стежкою садок, я уперся в невисокий кам'яний мур. Але, обійшовши його з правого боку, попав у вузький прохід між двома глухими кам'яницями. Тут мене обдало гострим духом неприємних пахоців і я мусив затулити носа, щоб проскочити це вогке брудне провалля.

Проте, щойно я зробив кілька кроків, аж у вухах мені раптом заклекотав далекий приглушений гомін. Я поспішив до виходу і тут раптом побачив великий базарний майдан, що ввесь, мов ярмарок, двигтів від метушні і галасу численного людського натовпу.

Я розважливо зупинився. Але відразу ж зрозумів, що тут відбувається не звичайне собі торжище, а діється щось надзвичайне. Бо всі крамниці навколо були замкнені, а натовп складався з підозріло однакових своїм національним виглядом фігур.

Я, власне, вже догадався в чім справа. І швидко одержав цьому підтвердження.

Спантеличена єврейська юрба метушливо сновигала скрізь по майдану і з вигуками й зойками пристрасно обговорювала розподіл щойно накладеної на неї контрибуції.

Це було непристойне своїм виглядом і тяжке своїм внутрішнім змістом видовище.

Здавалося, що люди вийшли на своє останнє страшне судище й забули чи позбулися всіх тих умовностей, що їх ще так недавно ставили превище всього в своєму житті. Сором'язливість полу, повага [ст. 155/156] до старших, увічливість до жінки, приписи занесеної колись іще позаторік із міста моди, почуття міри й стриманість у вислові ганебних своїм брудом і цинізмом настроїв, — усе це втратило свою силу і зникло.

Натомість скрізь стирчало в'юнке, полохливе, оголене звірятко, що знало тепер тільки себе і дбало тільки про себе.

Воно блищало в очах випещеної молодої, інтелігентного вигляду, жінки, що, накинувши на плечі великий теплий платок, забула поверх нижньої одягти собі верхню спідницю; воно хижими іскорками спалахувало з-під брів різника, що тільки лайкою і руками доводив поважному сивоволосому старцеві неможливість узяти на себе призначену квоту; воно ж прискало і з рота якогось молодого галантерейника чи парикмахера, що надолужав свій протест нечемними вихватками на адресу грандіозної своїм животом і грудьми одутлої жінки.

Все тут клекотало, гуло, сварилося. І тільки — понура, як доля свого народу, і мовчазна, як його прокляття, — баня синагоги, що розповзлася тут на площі, тихо і байдуже позирала на цей Содом і мудро мружила своє старозавітне око.

Дивувала ще цілковита відсутність винуватців цього шаленого гвалту.

Я удався до одної-другої купи. Але дізнався тільки про те, що зараз було якихся двоє вершників. Вони звеліли до вечора приготувати якусь несуразну суму грошей, а сами поїхали греблею, “на той бік”, до заводу.

Хто вони і “по якому праву” — це, здається, нікого тут і не обходило. Бо, як резонно заявив мені один тутешній мудрій, — “Нещастя не в тому, що ми не знаємо, хто. Нещастя в тому, що ми добре знаємо, що мусимо платити”... [ст. 156/157]

З мене, власне, було вже цілком досить усіх цих видовищ. Я ледве тримався на ногах. Хотілося десь упасти і, забувши про всі свої напасті і жорстокі розчарування, заснути міцним сном до нігтів стомленої людини.

Тим більше, що, кружляючи у мареві усіх цих несподіванок, — мені почало ввижатися, що я тут сам шось перебільшую; що все на цьому милому світі діється так, як і слід моїй золотій країні і її червоному вікові, що, врешті, у мені, а не зовні криється той фатум, що штовхає все навколо мене на химерну невідповідність звичайному здоровому глуздові і кращим змаганням людського духу.

Проте, це було з мого боку, безумовно, хвалькувате перебільшення. Я зроду, — за свідченням своїх рідних і хрещених батьків, — не скидався на генія. І тому навряд чи мав у собі здібності надавати звичайним явищам перебільшеного значіння законів неминучості. Так само і в процесі свого життя я тоді ще не загубив тих властивостей молодості, що завжди дають солодку можливість бачити все в перекиненому догори ногами вигляді.

Отже, все це було, очевидно, тільки моїм особистим відчуттям, ї залежало воно від того, що я сприймав усе в ракурсі своєї божевільної втоми.

Проте на втому й відпочинок я не почував за собою жодного права. Навпаки, я знав, що я мусив випити гірку свою чашу до дна і за всяку ціну подивитися хоч в одно огидне лице цих наших безтямних гультіпак.

Що це були “наші”, — я вже не сумнівався. По-перше, кому ж тут іще тепер бути? А, по-друге, скрізь занадто ще виразно ятрили очі сліди їхнього недавнього перебування в патріотичній армії, щоб можна було помилитися.

Очевидно, проклята спадщина минулого, як атавізми, таки ще тяжіла над їхніми бідними головами і не давала [ст. 157/158] спокою їхнім тривожним душам. До того ж, хіба не сказано було ще здавна на такий випадок: “повертається пес на блювотину свою, і викупана свиня валяється в багні”?..

Одним словом, я тоді спробував удатися до якоїсь тутешньої влади. Але в споконвічному місці її перебування — у волості — я знайшов тільки поржавілий огризок самоварної труби, миршавого кота і пришепелуватого сторожа. Жадна з цих речей (бо це ж були тільки безсловесні речі!) не змогла задовольнити моєї цікавості і я зовсім уже в розпачі знов вилетів на вулицю.

Що робити?..

На щастя, тут швидко я здивав якусь стриману поважну людину. Вона подивилася на мене докірливо своїми сірими спокійними очима, а потім висловила многодумний здогад. Вона сказала, що потрібних мені людей я, мабуть, знайду, коли: піду греблею, пройду леваду, зверну до школи, обійду церкву, вилізу на гору і там побачу цегельню.

Я був дуже зворушений з цієї докладної інформації. І тому похапцем подякував і підтюпцем побіг. Але вже на першому завороті в якусь вуличку мусив пошкодувати, що так необачно швидко розлучився з цим доброзичливим добродієм. Я ж зовсім забув розпитати в нього про одну маленьку дрібничку: у який саме бік треба йти до греблі?

Отже, довелося знов перепитувати. Але тут справа ще ускладнилася. По-перше, виявилось, що ця гребля в зовсім протилежному мені боці. А, по-друге, мені було досить авторитетно і обґрунтовано сказано, що в цій справі краще вдатися як раз не до цегельні, а саме до цукроварні.

Розуміється, кожній менш наполягливій людині нічого б не лишалося після цього, як тільки махнути на все рукою [ст. 158/159] і вдарити серцем об землю. Та я був не з таких! Я змалку мав на активі балансу своїх якостей не завжди шкідливу властивість: упертість. До того ж і свіжа ще, заподіяна зрадою, рана мимоволі, як докір, штовхала мене на ретельніше, ніж звичайно, ставлення до своїх обов’язків.

Я таки пересилив себе і знов побіг...

Але вже я давно забув і за греблю, і за леваду, а спасенної цегельні ніде не було. Знайшов школу, обійшов церкву, перепочив десь на гробках під акацією і, врешті, з розпачу витиснув із грудей у степове дозвілля безпорадно гірке прокляття.

Та саме в цю мить, десь із рівчака визирнула здивована постать пастуха.

Він першим ділом попрохав у мене покурити. А потім уже, смачно “затягуючись” на всі груди, розважливо і вдумливо пояснив мені ту просту істину, що “оті-он похилі сарайчики в далині у балці” і є саме потрібна мені цегельня.

— А де ж труба? — зірвався я до глибини душі здивованим запитанням.

— Труба?! — зиркнув він на мене скося, цвіркнувши крізь зуби набік. — Труба не завжди буває. Котора цегельня працює, там є труба. А ця, — і він кивнув зневажливо в той бік, — давно вже розвалилася...

Скуривши ще по одній цигарці, ми, врешті, з певністю встановили, що в тій руїні

живуть тепер тільки кажани та сови. І жадної рації шукати там живих людей немає.

Після такого несподіваного винаходу мені вже зовсім не варт було когось проклинати чи на щось нарікати. Очевидно, зо мною, справді, відбувалася якась “геомонська штука”, як цілком слушно зауважив мені цей мій новий нежданий друг. [ст. 159/160]

Не втішив він мене і з цукроварнею. На його думку, там так само зараз нема “ні духа”, бо ще торік в-осени “геть чисто все там вичистили”, “а пан не вертався”.

Проте, очевидно, від доброго серця, він не хотів лишати мене без надій і тому висловив теорему, що людям, яких я шукав, справді б ніде в іншому місці дітись, як тільки саме там, на цукроварні.

Я знав, що він сам не вірить тому, що говорить. Але ж нам така буває солодка і найбезсоромніша брехня, коли вона подиктована співчуттям до нас і жалем. І я, зворушений, розкис. А потім, почувавши вдячну вогкість у очах, щиро, сердечно попрощався з ним і, залишивши йому на спогад свої останні дві цигарки, пішов, щоб ще раз вивірити своє криве беззубе щастя.

Після всього я вже тепер не дурих себе ніякими сподіванками. Більше того: я певен був, що всі ці клопоти вже марні.

Але, як звичайний салдат війни не може не виконати наказу командира, хоч яким йому наказ цей не здавався б зайвим, так я не міг понехтувати з відповідальності салдата революції, що його найголовніший обов’язок — вичерпати всі можливості до дна, а може й вигадати їх, коли це треба. Я навіть пройнявся почуттям гордоців од такої про себе високої думки. І, притамувавши цим у собі, всю злість, знесилля і невдоволення, уперто краєв розлогі містечкові перегони...

... Цукроварня, звичайно, була така ж порожня, як і цегельня. В цьому я переконався тепер уже на власні очі. Але, підготований усім попереднім, зовсім на це не образився. Я тільки сів біля воріт на якомусь трухлявому обрубку і замислився.

Куди піду,

Кому поскаржуся на долю? — [ст. 160/161]

одгукнулася в мені десь жалібно забута пісня. А потім раптом (ніби за трафаретом «Наталки Полтавки» Котляревського) за словами пісні зринули спогади про неї...

... До речі, тепер не в моді цей спосіб літературного оповідання. А, по-моєму, це — зовсім безпідставно.

На доказ цього можна було б послатися не тільки на те, що справжня література не повинна бути відірвана від життя (а прологом до життя, як і до смерті, та і до всіх визначних “піднесених” — у радощах і в жалобі — моментів людського існування була, є і буде пісня); на доказ цього слід було б ще пам’ятати і той напівзабутий уже факт, що саме українська нація, як “ніяка інша в світі”, є “співоча нація”. А з цього випливають не тільки немаловажні висновки, а й просто таки грандіозні перспективи вже й для самої літератури. Бо ж яка після цього інша в світі література, крім української, має такі безсумнівні шанси заснувати своє увічнення в майбутньому на вдячній базі співочо-музичних талантів свого народу?

— Жадна!..

І от, після цього доводиться тільки пошкодувати, що в нас тепер так

безвідповідально занедбано цей суто національний літературний спосіб.

Бо, — ще і ще раз скажу, — старий був правий: і після пісні таки справді хочеться згадувати...

Я теж був син свого народу і, віджививши в собі ненароком безпорадний зміст цієї розпачливої пісні, почав згадувати.

А згадувати я міг тільки про неї. Бо саме вона і все, що зв'язане з нею, було тим вразливим місцем, що на ньому ввесь час найдужче щеміло моє розтринькане на пригоди серце.

Кажу: “час” і дивуюся. Так, ніби вічність минула. Проте, сталося ж це тільки вчора. [\[ст. 161/162\]](#)

Але заїлим болем пощерблених років точиться марево цупких спогадів і роз'ятрена рана, мов кров'ю, спливає безмежним горем.

Хочеться прокинутися і встати, як дитиною, од гнітючого сну. І знов ловити примхливих метеликів і всміхатися золотавим пасмам щедрого проміння. А потім залізти десь у кураї і там до безтями смоктати виплекане нашаруваннями далеких предків своє бентежне солодке майбутнє...

Ось воно підноситься на крилах звабливих оман і, збуйноване, лопотить передчуттям у груди. То пливуть геометричні кораблі десь по синій затоці і зеленими луками сказано гасають зухвалі вершники на баских очманілих конях. Вони тихо простують у сподівану далечінь і шаленим кар'єром мчать у славетні звитяжні бої.

Але пропливають стрункі кораблі і не вертаються зухвалі вершники. І тільки вузьенька смуга смутку стеле їм слід у серці.

Потім із синьої глибини починає виступати яснодайна діва. Вона легко несе свої невинні перса і хвилясто коливає своїми шляхетними стегнами. Вона йде. І в тихому зорі їй пасуться облудні бісики, а дівоча хода заховує їй цнотливу стриманість.

І раптом вона згинає свої різьблені коліна і, простерта, падає в чийсь неспокійні обійми.

Тоді липкими ковтками захлинається десь нерівний подих і медяною знемогою горять комусь спопелілі жили. І так капають у безвість земні хвилини. І небесна вічність розтинається, як мить...

Я обурено ловлю себе на цій несвідомій брехні і з усім запалом ретельного історика намагаюся реабілітувати безсторонню істину. [\[ст. 162/163\]](#)

Справді, було це вже значно пізніше і моє яснооке дитинство зовсім ні в чому тут не повинне.

Адже хіба ще не вчора гасали сп'янілі вершники? І хіба ж не вчора плвли на гарбі, — налиті, як колоски спілого жита, і покірні, як корабельні щогли, — перса яснодайної дівчини?..

Так! Це ж учора було. Це — правда. Це — істина...

Та ця солодка свідомість тільки ще дужче труїть мій біль. Вона, як дрібок міцної соли, падає в роззявлений зів ще свіжої рани і витискає з мене звірячий зойк.

Я тоді прожогом зриваюся з місця і, пришелепувато крутнувшись навколо себе, мов од укусу, цупко втинаюся зубами в траву.

Я не можу знести цього болю і я мушу захищатися.

Тому я люто кидаюся на свою прокляту дівчину і починаю зривати з неї все її лахміття.

Я беру її перса і обертаю їх на огидні груди баби-яги (що ними вона годує тільки гадів і жахливих мерзотних тварин); стегна їй я викручую на скарлючені, слизькі й зелені жаб'ячі лапи; а уста роздираю до жовтих набряклих заїдів гороб'ячих пущьверинків.

Я працюю рвучко, завзято і без вагання. А моїй жорстокості міг би позаздрити сам сатана.

Коли вона пручається, я з насолодою товкмачу її носом об землю. А потім розважливо плюю в її хижу, спаплюжену харю.

Врешті, я її так виводжу кудись у чорну гущавину лісу і там цупко прив'язую до товстого гіллястого дуба. А потім, лукаво всміхаючись, милуюся з цього видовища і туманію від липкого солодкого соку помсти.

Намилувавшись досхочу, я раптом відчуваю, як мені по хребту десь плазує хирявий жаль. Я розплющую очі ї, схаменувшись, дивуюся: з якої дитячої казки застряла їв мені ця вишукана жорстокість?.. [ст. 163/164]

Проте, розтривожена душа благає спокою. Вона, як порядний лікар, завжди дбає про здоров'я свого пацієнта і ласкавою розмовою скеровує його увагу од тіні у світлий бік.

Я тоді перевертаюся лицем до небесного кумпола і встромляю свій зір у лагідну заокругленість його синіх крисів.

Я не можу довго в нього дивитися і швидко примружую вії. Але крізь вузьеньку прорізь я бачу, як охляло пливають у глибині ялові хмари. І я заздрю їхньому тихому плинові.

Потім десь ізбоку раптом розгортаються білі сувої. Вони виростають у велетенські полотнища і вже стрімко мчать глибокими зловісно-чорними просторами. Я дивуюся їхньому шаленому бігові і думаю, що то корабельні щогли.

Але я приємно помиляюся. Вони зовсім не мчать, а тихо коливаються. І в них я пізнаю не щогли, а тільки звичайні собі, якісь дуже знайомі мені аркуші білого паперу. Я тисну на свої спогади, але ніяк не згадаю. І раптом я помічаю дитячий вигин руки, що тримає за кінчик папери. Рука тримить і серце мені падає вниз. Я ще вагаюся, але я вже зважив. Я тоді тихо одхиляю аркуші добре відомої мені запальної відозви і засоромлено кліпаю віями.

Але “вона” зовсім просто і ясно дивиться мені в вічі. Вона не спускає, як звичайно, передо мною своїх очей і тільки рука їй (я відчуваю це) ще дужче тримить.

Спочатку я дивуюся, а потім розумію. Тоді я поволі кладу свою руку на її тендітні пальці і, ледве стиснувши, притуляю їх собі до серця...

Я відчуваю себе якимсь давнім середньовічним лицарем, а вона мені видається шляхетною дамою. [ст. 164/165]

Тим часом навколо нас цвітуть бузки, а в кущах захлинаються солов'ї. У ніс мені плинуть тонкі, ніжні пахощі і напувають мене свіжою бадьорістю і тихою радістю.

Я тоді схиляюся до неї і натхненно шукаю її погляду. Вона легко і щасливо мені всміхається і теплими устами тулиться мені до щоки. А потім проймається якимись лоскотливими бризками проміння і вся розцвітає, як лелія.

Я тоді вже більше не маю сили дотримувати лицарського етикету і тому безсило схилию свою голову їй на плече. Вона кладе на неї свою свіжу суху руку і підставляє мені цілий жбан своїх очей. Я беру цей жбан у обидві руки і, не хапаючись, починаю цідити з нього свіжу криничну воду...

Та, врешті, я одриваюся од цього цілющого джерела і, поставивши його перед собою, починаю дивитися в його денце.

Але що більше я в нього вдивляюся, то все дужче химерні марева крутяться мені в голові. Я вже бачу, як великим шляхом збивають кучеряві курбели сиворунні отари. За ними гойдається мрійлива тирса. А в далині срібним лиском маніжаться тихі води.

Я тоді на крутому вихорі налітаю на ці води і розумію, що це степові озера. Вони розплескалися на цілинній рівнині і, зачаровані, сплять під шелест шовкової тирси...

А потім раптом жбан одсувається і ми, кружляючи, кудись летимо...

Ах, це ж тільки така знайома і така рідна її канапа!

Але я вже випростав на ній свої зморені ноги і щасливо прижмурих знеможені вії.

Тоді вона поволі підводить мою важку голову і обережно кладе її собі на лоно. Я почуваю, що лоно їй зовсім не пашисть, а тільки тепло, тепло гріє. Я затишно [ст. 165/166] й солодко прилипаю до нього, а потім зворушено, ніжно мимрю:

— Кірко! Кірко!.. — і раптом розплющую очі.

... Сонце розкарячено стоїть на вечірньому пружі, а з низини од селища парують легкі тумани.

Я раптом розумію все і зриваюся на ноги. І тут почуваю вже, як мене трусить цупка лихоманка.

Але мені немає часу на це зважати, бо всередині мене пече глуха досада. (Я ж такий ретельно-послідовний у своїй звичці — нічого не доводити до кінця!..).

Я тоді обурливо хапаю із землі кашкета, що одкотився од мене, поки я спав, і сердито по вуха натягаю його собі на голову. Потім біжу.

Я втішаю себе надією, що може хоч тепер, увечері, я доб'юся якогось пуття в містечку. Не може ж справді бути до мене така невдячна ця сварлива свекруха — справедливість?..

Але що-далі я міряю порожні вулиці містечка, то все дужче заповзає мені під шкуру сумнів і непевність.

Сонце вже одзолотило вершечки верб і в підворіттях пасуться лякливі тіні. Я поспішаю до знайомого мені базарного майдану і ледве вгамовую в собі примари нетрівких сподіванок.

Та, вискочивши туди, я раптом зупиняюся, як укопаний. Скрізь — ні — духа, все — вимерло: ні голосу, ні згуку.

На розважливості мені немає часу і я знов кидаюся назад. Я відчуваю в собі спітнілий жах од перспективи лишитися самотньо вночі на вулиці. А тверезий егоїст і особистий мій бухгалтер уже підраховує в мені всі за і проти. Він уже нашіптує, що пора подбати про якийсь [ст. 166/167] притулок, бо буде пізно. Що ж до діла, — то хіба ж на нього не стане ще й завтра часу?..

Я протестую. Але мені важко висунути проти нього справді поважні аргументи. Я падаю духом і згоджуюся.

Тоді по черзі підходжу до одного-другого двору і безглуздо клянчу дозволу на ночівлю.

Але всі двері заставлено мурами ворожих насторожених очей. Вони навіть не дивляться у мій бік, а тільки зневажливо женуть мене все далі й далі.

Загубивши вже сором і почуття найменшої поваги до себе, я проходжу так дві чи три вулиці і безнадійно стукаю в кожні чергові двері. Але скрізь однаково: порожньо, нелюдяно, глухо...

Тим часом на куряче сідало цих тупих людей напосідає з неба миршава тьма. Я ледве чвалаю попід рипкими тинами і дивуюся цій культурній звичці жити зовсім без світла.

Проте раптом увагу мою притягає рип важких возів. Я прислухаюся. А потім іду їм назустріч. Швидко я бачу низку навантажених селянських підвід. Я звертаю до них і підхожу ближче.

Там невідомі розвалькуваті люди везуть комусь у таку пору потрібні тендітні, міського крою, меблі.

Я задивляюся на лискувату, покришку іронічного роялю і хочу заговорити.

Але мене попереджають лункими згуками рідного “мату” і спокійно благають “відійти від гріха”.

Я тоді цілком інстинктивно втямлюю, що за спокійними словами можуть прийти зовсім неспокійні діла. І тому, як побитий собака, вшиваюся знову під тин. І так сиджу там нишком, зовсім безсилий дати собі якусь раду...

Аж ось за спиною мені чується легеньке шарудіння. [ст. 167/168]

Я обертаюся і бачу, що то схилилася обвислими грудьми на тин якась одвечеряла молодиця. Вона ще колупає пальцями в зубах і байдуже визирає на основне джерело сільських вражінь — порожню тепер вулицю.

Я тоді ще раз зважуюсь сісти на норовисту кобилу свого щастя.

Але, щоб її не злякати, я починаю із жалібних і невинних слів. Я пропоную величезну суму грошей за звичайний собі шматок хліба і шклянку молока. А мотивую цю щедрість тільки умовами свого звірячого голоду. Розуміється, я зовсім так само і не проти сала чи ще чогось там.

Вона вже хоче виляти мене від свого ситого шлунку добірною українською мовою. Проте, раптом хитається. Вона щось згадує і, наказавши мені поводити себе тихо, бере гроші і шурхає десь у глибині двору.

Швидко я вже маю змогу припасти до курдупуватої кринки і заллати свої муки холодним настоящим молоком.

Але, звичайно, це тільки прелюдія. Я хочу використати її для справжньої, напруженої, високого стилю, трагедії. Тим більше, що кринка її в моїх руках, і я можу досхочу з нею тепер говорити.

Проте, врешті, і тут, як і скрізь, мені не повезло. І я тільки “вхопив”, як кажуть, “шилом патоки” і заціпився. Вона не дала мені і до половини випити кринки, а мовчки вихопила її в мене з рук, ледве я заїкнувся. Після того тільки десь ляснули в хаті

спересердя двері.

Цим я був уже зовсім обеззброєний і почув себе таки справді нещасним.

Та “сонце світить не тільки багатим, воно зазирає іноді і в щілину злидарів”. Усміхнулося воно і мені, щойно я ступив від цього лихого тину. [ст. 168/169]

Я підвів голову і поперед себе побачив ясну, тиху заграву.

Власне, це було зовсім не сонце, а тільки старий імпотент — місяць. Проте, мені стало від того привітніше. Хоч він, очевидно, ще не видерся з-за хлівів і осель і сонно чапав десь вогкими луками.

Але, минувши з десяток дворів, я мусив здивуватися з незвичної поведінки цього небесного сліпака.

Він не тільки втратив свою віками набуту рівновагу, він сьогодні поводив себе просто непристойно. Замість однотонного рівного сяйва, він блимав тепер рвучкими смугами жовтого проміння. А з його, невидної ще мені вогненної пащі виривалися цілі стовпи рудого диму.

Я злякано розкрив рота на це людське нещастя і раптом зірвався бігти.

Та швидко я почув цілий барабанный вибух пострілів. Потім десь зірвалася і заметляла по небі хвостом ракета. За нею друга, третя...

Я зрозумів, що моя поміч там не до речі. Тим більше що навколо мене, як кам'яні ідоли, мовчазно стояли селянські оселі і в них не ворухилося жадне вічко...

Мені стало тужно і порожньо. Хотілося клясти і лаяти. Але жодна лайка не спадала в голову. Я тільки прищелепувато лупав баньками на червону заграву і, зачарований, стирчав самотньо посеред вулиці...

Потім уже ледве пригадую, як накопилася на мене навала шорохких зляканих тіней. Вони плигали через тини, шаруділи в соломі, ховалися в нескошених бур'янах.

Я теж чомусь пристав до якоїсь купи. Довго захекано біг разом з нею поза хатами, через городи й левади.

Потім усі опинилися раптом у степу. Тут залізли десь у яр. Мовчки, принишкло сиділи. Згодом почали вкладатися спати. [ст. 169/170]

Пам'ятаю тільки, що я мерз і часто прокидався від холоду. Тоді вставав і шукав собі затишнішого місця. Але там так само довго не вилежував і знов підводився.

Уві сні і на яву мене трусила лихоманка. І я, здається, нікому не давав спокою.

Безглузді примари розпирали мені мозок і слизькі п'явки смоктали з мене кров. Я тоді починав верзти нісенітниці і кричав, аж поки мене хтось не будив.

Врешті, терпіти далі було не можна і я, щоб зігрітися, почав бігати по степу.

Тоді на мене вже розгнівалися.

Але раптом у когось прокинулося загублене десь у втечах людське почуття. Це був, здається, не лихої вдачі чолов'яга, бо його лагідний голос ще й досі брентить у мені.

Він згодився поступитися частиною своїх запасів із ковдр і подушок і запропонував їх мені.

Я з охотою згодився.

А коли вже (наливаючись ріднішим, ніж лоно коханої теплом) я почав засипати, він раптом зацікавився моєю біографією.

Та я нічого йому не міг до пуття відповісти. І тільки сам спитав його про зміст і

причини тутешніх подій.

Він тоді (очевидно, уже перебивши свій сон) почав скаржитися на своє горе. Згодом він зовсім уже розговорився і взявся розповідати мені всю історію.

Я не пригадую тепер усіх подробиць. Але пам'ятаю, що мене збентежив і вразив один тільки факт.

Виявилося, що тут, дійсно, тиждень тому назад проходив один пристойний повстанський загін. Він нікому не заподіяв ніякого лиха і тільки загнав у безвість усю тутешню владу. [ст. 170/171]

— І от звідци і пішли всі нещастя. Влада ніяка не з'являється, а в містечку бешкетують місцеві і зайшли карні елементи. Вони, як ворони, ходять по слідах і клюють беззахисних...

Він, мабуть, ще довго розповідав. Та з мене було і цього досить.

Я, нарешті, відчув у собі право, хоч раз, приємно зіщулитися від цієї запізненої посмішки свого безглуздо-скупого щастя.

І я справді таки зіщулився і міцно заснув. [ст. 171/172]

IX

Коли там, у краю лісових затінок, сонце вже, як глевтяк, непотрібно висить на брудному небозводі, — тут, на півдні, воно ще маніжить у шатах каштанів і в синіх прорізах чубатого моря.

Приємно тоді буває людині, що вирвалась із слизьких обіймів північної осені, ще раз пережити свою весну і помліти в її тихому мосянжовому вигріві.

Кірка в перші дні свого приїзду, власне, так і робила. Вона довго годинами висиджувала десь у сонячному затишку на бульварі. Блукала засіяними золотавим промінням спокійними вуличками околиць. Шаруділа ворожкими камінцями на вигинистій лінії порожнього берега.

Вона зовсім нічого не думала, власне, не хотіла нічого думати. І тільки, тиняючись так із ранку до вечора, віддавала себе всю, цілком відчуттю фізичного тепла і якимсь егоїстичним безвідповідальним мрійливим настроєм...

Що?! Замах провалився? — Ну й хай!.. Хіба всі замаху повинні бути вдалі? А коли не всі, а тільки один та й той не вдався, — ну що ж? Може це на краще. А якщо і, то й про це не треба думати. У всякому разі — не тепер, не зараз. А там. Тоді. Потім...

І Озон, і все. Це теж уже минуле, далеке, як сон. Було. Навіщо йому тепер бути? Хай!.. Однаково [ст. 172/173] не вернеться. І не треба. Не треба торкатися, згадувати, поминати...

Зате ось цідяться десь із голубого решета золотаві соки і напувають розмарнілою снагою і ніжним теплом. Цього досить. Цілком, уповні, вщерть. Аби тільки не стулити вій, щоб милуватися їхнім звабливим плином; аби не втратити відчуття їхнього снотворного лоскоту...

Кірка, мов зачарована, так губила день за днем, не відчуваючи аж ніякої потреби

повернутися до своїх буденних, звичайних справ.

Її тільки час-од-часу виводили з цієї безвольної блаженої рівноваги зустрічі з товаришем Мандибулою. Бо справді, зустрівшись із ним, вона тоді ніби щось згадувала, хмарніла, нервувалася, а потім раптом уся якось в'янула й обвисала.

Мандибула був для неї єдиним живим шматочком того недавнього минулого, що вона тепер від нього тікала і ховалася в затишних обіймах своїх сонячних маринь.

Сам Мандибула якось одразу перестав уже її цікавити. (Та чи коли й цікавив?!) Він істлів у ній разом з усім, що лишилося там позаду. Але його присутність збуджувала в ній затертий біль марних сподіванок і ворухила кусливу образу несправедливих утрат.

Проте, вона швидко і з цим примирилася. Можливо тому, що за останній час уже звикла коритися своїй примхливій долі. А можливо... час, як хвиля на камені, лише і стирає всі горбки й уразки...

Хоч, правду кажучи, часу минуло ще небагато. Тільки два тижні, як Кірка й Мандибула вискочили з очманілої метушні після невдалого замаху і, прибувши сюди, на південь, кожен по-своєму зводили тепер кінці свого недотепного минулого. [ст. 173/174]

Що за мана?.. Звідки такий клятий збіг обставин?.. Яка глузлива недоречність підсунула тоді в револьвер порожні патрони?..

Ось те, справді, зачароване коло, що з нього ніяк не міг видертися товариш Мандибула. І що найпекучіше, так це свідомість того, що не було жадного найневиннішого кінчика, що за нього можна б було вчепитися, щоб розплутати цей вузол, розірвати коло...

Кірку так само тоді це вразило і відразу ж завихрило в цілій тучі домислів і гадок.

Але згодом їй уже стало порожньо і байдуже. Так, ніби вона все життя по крапельці збирала якийсь коштовний напій і раптом вихлюпнула його необачно, замість склянки звичайної води, за вікно.

Вона тільки стяжнілим ворожим поглядом подивилася мовчки в лице Мандибулі і вже більше в нього не дивилася. Ні тоді, в дорозі, ні потім тут, у цьому, обвіяному лагідними морськими вітрами, місті.

Вона обережно, смертельно спокійно зібрала у скриньку всі скалки своїх розбитих надій і, зав'язавши у вузол, поклала їх десь глибоко в собі на дні. І тепер тільки тихо й сумирно віддавалася безтурботному пливу своїх запашних очманілих днів.

Але що далі пливли ці дні, то все частіш вона починала відчувати їхню одноманітність, недоцільність і порожнечу. Іноді, несподівано наткнувшись на якийсь кущик, чи байдуже шпурнувши у морську глибину звичайного собі камінця, вона раптом ніби пробуджувалася і, зупинившись, кам'яніла і дивувалася сама собі.

Що з нею? Який химерний сон на поліг їй на голову? І чи довго ще так буде?..

Та розбуджені спогади ворухили в ній тільки відразу і їй хотілося швидше їх спекатися й забути. [ст. 174/175]

Тоді вона похапцем, як злодій у гризоті, шукала собі якоїсь зачіпки і знов тікала сама від себе. І так минали дні...

Проте, врешті, підповзло й до неї протверезіння.

Це сталося несподівано і цілком в унісон із тими непривітними хмарами, що раптом прогнали з каштанів сонячних зайчиків і брудною колотнечею зачорнили у вирі збаламучених хвиль.

Кірка, як звичайно, вийшла вранці на вулицю. Стала, хвилину щось зважила, а потім попрямувала звичним своїм шляхом — вузькими провулочками — до морського берега.

Погода за ніч змінилася і їй здалося, що буде дощ. Але, обдивившись, вона згодилася, що висока сиза пелена віщувала тільки спокій.

Кірка йшла задуманим тихим кроком і в ритм своєї ходи намотувала вишукані образи свого ледачого бездум'я.

... Ось тиха заводь і маніжний шерх комишів. Це тільки для того, щоб сісти десь на прибережному горбику і провалитися в небуття.

Або ні! Краще пливати нечутно в самовільному пливі човна і, наспівуючи старовинних пісень, плести запашні вінки із строкатих квітів. Тоді: гудуть бджоли, дзвенить снотворна блакить і мрійливо хлюпають об дно десь не хвилі, а разки чистого гранчастого намиста.

А потім раптом розмарніле, стомлене сонцем тіло падає в студенисті обійми і заходиться дрібним тримтінням у їхньому бадьорому лоскоті. Це купається тільки маленька дівчинка. Вона ще така маленька, що їй сниться улюблена лялька. Але вона вже така не маленька, що її тривожать дивні, бентежні сни і невідомі солодкі кошмари. [ст. 175/176]

Проте вона зовсім ще не соромиться людей. І тому, вихопившись із пустотливих вод, пускається скоком по шовковистому лону розлогих луків. Вона ганяє за своїми дитячими оманами і завчасною моторністю своїх молодих ніг надолужає брак своїх прийдешніх дорослих радощів. Швидко вона вже припадає до в'юнкого плетива стеблин і порпається там біля якоїсь кузьки.

Але раптом вона здригається: дивний холодок обдає їй плечі і незнайомий сором заповзає їй десь під серце. Зібгавшись навприсідки в клубочок, вона тоді шорстким оком обдивляється все навколо, а потім злякано німіє.

Там, у кущах, вона бачить пильне, гаряче око, що сторожко чатує кожен її рух.

Вона хоче зірватися, хоче бігти. Але ноги їй знеможено прикипають до землі, а сором приборканим голубом ще дужче б'ється в груди.

Згодом, коли одціджені хвилини вже прогули їй у вусі, із кущів виходить ставна, шляхетна постать.

Але замість жорстокого страху, дівчинка відчуває тільки привітний лагідний погляд і чемний уклін.

Вона ще не зважає, куди провалитися, а ніжний дотик уже обпалює її до кісток.

Потім усе раптом губиться і зникає. І з'являється знов тільки тоді, коли вже її гоїдають якісь теплі, затишні обійми, а в уста їй скапують тихі краплинки міцної, як молоко матері, снаги.

Вона радісно підводить вії і дивиться у схилені над нею очі. Вона їм усміхається, а потім починає пильно придивлятися. Далі вона вже зовсім тривожиться: вона ніяк не може

згадати цих, таких знайомих, трохи похмурих брів, цього колись так давно назавжди застиглого десь у ній погляду. [ст. 176/177]

Та раптом вона ляскає в долоні, а потім хмуриться. Вона впізнала: це ж тільки лице Мандибули!..

... Кірка черкнула краєм підшви об великий гострий камінь, що недоречно попав їй під ноги, і зупинилася на спадистому березі моря.

Перед нею товпились білогриві отари і в безсилому сказі, одсахнувшись, тікали в глибину. Всюди лютував несамовитий рев, що десь в далині розлягався гіркою образою і журливим квилінням.

Але Кірку це дуже мало обходило: їй неприємно стало від несподіваного сполучення її наївних (просто таки комічних) верзінь із реальними фактами недавньої дійсності.

Та ще з ким? — З Мандибулою!.. Чому саме з ним? А чому не з іншим? Ну, от, хоч... з Озоном...

Кірка необачно згадала Озона, і груди їй залило пливким дошкульним жаром. Вона знала, що мусить від нього тікати і знала, як тяжко від нього втекти.

Але тут її раптом засотала давня, в самоті безсонних ночей виношена думка.

Так! — Вона часто снила про себе, як про маленьку невинну дівчинку. Та чи не частіш вона марила про таку ж маленьку, але ще безмірно невиннішу дівчинку в собі?..

І хіба не плакала, не побивалася за цим?.. Особливо тоді і особливо так безпорадно, коли вже стало ясно, що всьому кінець...

А тепер?.. — Тепер тільки дірчавіють десь на дні глибокі моторошні западини...

Кірка залилася густими патьоками несходимої туги і рвонулася йти од берега.

Вона не чула себе, поки видералася крутим, східчастим узбережжям (про відлогий спуск вона забула); [ст. 177/178] не пам'ятала, як опинилася на повнолюдному майдані; і схаменулася тільки тоді, коли перед її очима раптом розгорнулася дивна своєю несподіванкою і зворушлива своєю незвичайністю картина міської вулиці...

Для інформації тут треба сказати, що це був час найнетривкіший із усіх часів, що їх коли посилала історична необхідність збаламученим душам людських створінь.

Мало сказати, що тоді чорне сьогодні на завтра оберталось (під химерні кивоморги якогось невидимого диригента) на біле, червоне, зелене і ще які там фарби спектрального аналізу нашої обмеженої сонячної системи. Так само дуже неглибоко треба розумітися на справі, щоб прикласти до тих каламутних часів і таких банальних тверджень, як те, наприклад, що люди тоді, лягаючи спати ввечері багатими, як Крез, — прокидалися вранці

вбогими, як обчухрана липка; або, що сонце, звикши од віку купатися в лисинах фінансових тузів і пестити золотавим промінням хупаві фігурки тендітних пань (а разом із ними і товстозаді постаті всіх ста з гаком вищих привілейованих верств суспільства), — що це сонце раптом, в одчайдушній спокуті шарпнулося в промерзлі льохи злидарів і, довівши енергію до тисячів вольт, почало шпарко і ретельно замазувати свій кількасотлітній гріх; що... — і ще багато таких і подібних означень, характеристик і

формул.

Але все це були б тільки зовнішні, поверхові спостереження, що аж ніяк не викривали б соціальної правди і історичного змісту тодішніх подій.

Справді ж, уся розмаїтість подій тодішньої багатогранної доби цілком і вповні вкладалася в образ, утворений [ст. 178/179] ще не за наших часів велетнем глибокої давнини, поетом химерних перетворень — Овідієм Назоном.

До цього слід додати хіба ще тільки одне. Люди, описуваних тут часів, крім усього іншого, слабували ще на одну хворобу: гіпертрофію розмірів. Усе, що попадалося їм на очі, вони взивали не інакше, як тільки в е л и к и м.

Отже, і ми з повним правом можемо тут про них сказати: — доба та була справді таки добою в е л и к и х м е т а м о р ф о з.

Розуміється, для кожного ясно, що від допитливої уваги легше одкараскаться якимсь загальним образом чи спритним порівнянням, ніж залазити в гушавину історичних дослідів і аналіз.

Та треба не забувати і того, що нам зовсім тепер над силу завдання майбутніх істориків, а наші, — хоч і не спритні, але цілком щирі — порівняння можуть і їм стати, хоч і за мізерний, та, проте, не зовсім некорисний сировий матеріал.

Одним словом, коротко кажучи, час тоді був такий, що, за словами одного спостережливого сучасника, “всі сиділи в бруді, як у фортеці”.

Але для випадку, що ми тут описуємо, ця деталь, якщо і має, то тільки другорядне значіння. Головне ж тут було не це.

Вся суть моменту полягала в тому, що народній гнів тоді, як пишуть газетні передовиці, “починав уже переливати вінця”.

В перекладі на конкретну мову соціальних відносин цей поетичний вислів газетної метафізики мав тільки той цілком буденний зміст, що у муругих мешканців солом’яних стріх — (в черговому пароксизмі їхнього примхливого скепсису) — починав уже вриватися терпець. А воледайні баламути міста, як сажотруси, виходили з-під чор- [ст. 179/180] них димарів на вулицю здобувати собі право обстоювати свої права. Для того, щоб це могло взагалі тоді трапитися, не потрібно було жадних причин. Для цього досить було тільки якогось нікчемного приводу, — бо всі причини, як шашель дерево, продірчали тоді вже наскрізь трухляві підпори соціальної будови, — і звичайний собі легкий пустун-вітрець міг почувати себе на їхніх руїнах повновладним господарем і переможцем.

Власне, коли говорити ще конкретніше, то сама будова тоді була вже повалена впень. Але на морському рейді стояли союзницькі пароплави і чорними проваллями своїх гарматних пащ демонстрували останній афоризм миролюбної демократії. Вони самим своїм виглядом, здавалося, говорили коротко й стисло: — “і безнадійність не безнадійна, якщо є хоч один набій, вироблений сердобольною рукою цивілізованого світу”.

Проте становище зобов’язує. І союзній демократії довелося тоді вважати на цей неприємний факт. Уже в перший день розташування на рейді ескадри скрізь по місту були розліплені декларації, що, залякуючи безладдям і анархією, робили невиразні натяки на “права людини й громадянина”.

Але, як відомо, ніхто не дурень свого щастя, і робітники вирішили з цього

скористатися.

А коли Кірка, обпалена жижким одчаєм, прудко втікала сама від себе, — вони вже густою валкою запрудили центральні вулиці міста і з одвічною втіхою всіх пригноблених — натхненною завзятістю в очах — простували (невідомо тільки саме куди) вперед.

Уздівши цей несподіваний похід, Кірка спочатку залякла здивовано, зовсім не маючи сили збагнути, що це [ст. 180/181] таке. Як дитина, що їй у гіркому плачу несподівано показали зовсім нову, раніш незнану й дивну цяцьку, вона тільки розгублено втопила свій погляд у ворухливий натовп, а на виду їй затанцювали мінливі тіні цікавості й тривоги.

Але раптом всю її пройняла якась терпка іскра. Вона тріпнулася вся і легенький вогник свідомості зажеврів їй у очах.

Зворушена нежданим натиском притамованих уявлень Кірка тоді несамохіть ступнула ближче до юрби і запальними очима прикипіла до неї.

Всі муки, що за хвилину назад ще так люто її мордували, одразу ж ніби випарилися і щезли. Натомість у ній почало пробуджуватися химерне почуття якогось жалю до себе і каяття.

Їй уже хотілося: кинутися на брук, впасти перед цією (як їй здавалося) певною себе, чистою, невинною святою юрбою і, обнявши її ноги, розітнути байдужу запону навислих хмар несамовитим криком болю й одчаю.

Потім — здерти з себе лахміття. Шматувати собі груди, лице. Повиривати до останньої волосинки всі свої коси. Корчиться від ран у власній крові і з вдячністю приймати кожен удар, кожен огидливий плювок, що падатиме на неї од щирого, обуреного серця.

А коли стихне над нею шалений екстаз цієї справедливої помсти, вона тоді, стікаючи брудними пасоками, мовчки встане на ноги і потім скаже. Скаже все, що тупо свердлить їй мозок. Що труїть їй душу. Що смокче і виціджує з неї всю снагу, всі сили.

... Ах, коли б червонопері птахи налетіли з усіх кінців світу і, підхопивши, понесли б її на своїх прудких крилах у синю затоку забуття чи у багрянє моря життєдайної країни!.. [ст. 181/182]

Та не летять червонопері птахи і тільки чорні лебеді кінчають свій танок конання.

І вона їх тоді прокляла!.. Власне, — ні! — вона тільки годна була вже їх проклясти.

Бо: і білий голуб носить у грудях чорну жагу обурення, і терпеливий віслик знімає рев протесту...

Але ось вона стоїть тепер гола, обплъована й заюшена перед юрбою і, як після прощі, тільки щасливі сльози тихо їй ллються з очей.

Вона тепер бачить уже червоноперих птахів. Вони мають там над головами своїми потужними крилами. Вона відчуває запах багряного моря, де розквітають квіти обітованої країни. Вона хоче туди йти. Разом. Дружно. З усіма. Вона ступає. Розпливається. Іде...

Кірка, справді, змахнувши непомітно з очей сльозу, ступила з тротуару на брук і загубилася в натовпі.

Це їй тим легше було зробити, що валка, до якої вона пристала, ішла не

вишикуваними лавами передових загонів (де з обережності, під робітничі прапори пускали тільки своїх), а складалася з “диких”, що “випадково” приставали до походу на вулиці і являли таки справді різномасний натовп.

Розуміється, ніхто тут не знав, куди і для чого конкретно відбувається похід. Дехто говорив, що будуть визволяти політичних в'язнів. Інші ж заперечували, обстоюючи ту думку, що за це братися ще невчасно, бо спочатку треба тільки показати свою силу, а потім уже ставити якісь домагання.

Кірка прислухалася до всіх цих балачок. Але швидко зрозуміла, що це тільки розмови охочих до балагурства людей. Вона нап'яла на себе запону мовчання і вся, якась затишена й осяяна внутрішнім глибоким світлом, скупчена намагалась тримати крок улад з попередніми лавами. [ст. 182/183]

Підходили до якогось небезпечного місця.

І раптом усі взялися за руки, а потім, випроставшись, зімкнулися щільно і гримнули революційною піснею.

Навколо все ніби зацвіло. А пісня заметляла урочистим відлунком десь у порожній височині і впала на брук сторожким нервовим кроком.

Кірку щось ударило і підкинуло шпарким стусаном всередині. А потім плавко понесло у п'яному коливанні пухнатої, повновидої маси.

Вона несвідомо заціпила в руці чийсь шорсткі пальці і теж разом з усіма рвонула з грудей дзвінким задирливим голосом.

Її вже не тільки не тривожили ще за кілька хвилин такі дошкульні й гноїсті особисті мордування, навпаки — вона про них ледве чи вже й пам'ятала.

Схоплена за саме серце гострим почуттям провини перед собою, перед своїм недавнім минулим (а особливо перед цими бурхливими валками, що ось тепер так зневажливо топтали весь порох і бруд особистих дріб'язків в ім'я, хоч і жорстокої, але звабливої крилатої загальної мети), вона пірнула в їхні лопотливі обійми і всміхнулася так, як тільки всміхається, падаючи в сон, до останньої волосинки стомлена людина.

Вона ніби зараз тільки зняла полуду з своїх очей. Ніби пробудилася од якогось химерного чаклування і тепер могла цілком втішатися з свого щастя: бачити дорогий їй рідний світ, боліти його болями і радіти з його радощів...

... Проте десь у передніх лавах раптом сталося замішання. Якісь блискучі кіннотчики загородили шлях і намагалися скерувати рух у побічну вулицю.

Юрба потовпилась, подалася вперед, одлинула назад і, врешті, прорвавши заставу, похапливо шугнула далі. [ст. 183/184] Співи не вгавали, а може навіть ще збільшилися, хоч

перша легенька сутичка й повисла в повітрі сторожким напруженим настроєм.

Проте, швидко вийшли на майдан і підступили до якоїсь присадкуватої з величезною банею будівлі. Тут зупинилися. Десь випурхнула і затанцювала чутка, що буде мітинг. Незабаром, як стирчаки на городі, повитикалися з натовпу й промовці.

Але виявилось, що в цирковому будинку вже відбуваються збори представників партійних організацій і Кірку мимоволі потягло туди.

Вона ледве пропхалася до дверей, штурмованих тисячами охочих. Спитала, чи є хто од такої-то партії, їй відповіли позитивно. Але вона не повірила. Захотіла перевірити і,

врешті, з нею погодилися, що там, справді, таки нікого не було. Тоді її пропустили.

Кірці якось перехопило подих, коли вона вступила в уквітчану густоголовими живими гірляндами, округлу, як небозвід, циркову залю.

Їй стало трохи досадно і якось не по заслuzі образливо од свідомости того, що з їхніх тут тепер нікого не було. Вона ніби тільки зараз віч-на-віч стикнулася з тим, що потай сама в собі передчувала; ніби побачила неприступну, чорну прірву, що своїм непривітним проваллям красномовно підкреслювала жорстокий факт їхнього глибокого роз'єднання з живим життям, із масою.

Проте, вдаватися до таких міркувань було тепер зовсім невчасно і вона, ніяковіючи од скерованих на неї пильних поглядів, незручно пройшла до президії.

Дивлячись зокола, можна було подумати, що це зовсім не організаторша запліля (а вже як терористка, то й зовсім годі!), а тільки якась собі випадкова... паночка. До того вона знітилася в перший момент. Але швидко вона вже пере- [ст. 184/185] боролася в собі ніяковість і незручність і, як звичайно, похапливо й метушливо почала входити в свою, так добре їй знану, ролю.

Вона попрохала заготовлену міжпартійну резолюцію. А потім почала заперечувати деякі її пакти. Домагалася внесення свого додатку, хвилювалася, сперечалася і взагалі тримала себе так, як і подобало триматися в такому місці і в таких обставинах.

Нарешті, їй дали слово.

Кірка зібрала зморшки на лобі і застигла на трибуні.

Власне, коли говорити по совісті, то вона була досить таки слабеньким масовим промовцем, їй кілька разів і раніше доводилося пробувати в цьому свої сили і майже завжди невдало. Принаймні, настільки невдало, що, без крайньої потреби і в особливо відповідальних випадках, виступати їй не рекомендувалося. І вона це й сама добре знала.

Але тепер вибрати було ні з кого. Вона одна, — самотня, як палець, — стирчала серед гущі цих очей-свічок, що тисли на неї з кожного закутка, і мусила (мусила!) захищати честь своєї партії.

І от, чи то почуття відповідальности моменту, а чи просто таки якась звиряча зголоднілість за справжньою, живою, улюбленою роботою (що тугу за нею Кірка тепер так гостро відчула в собі, припавши пересохлими вустами своїх мук до цілющих джерел колективного запалу), чи може і те, і друге, і ще щось, або і все разом, — тільки наслідки були зовсім несподівані.

Кірка досить удало почала і цілком пристойно закінчила своє слово.

Що-правда, обставини місця і характер зборів зовсім не вимагали ні глибоких екскурсій у непролазні хащі партійних розходжень, ні полемічної спритности в боротьбі [ст. 185/186] з партійними супротивниками (що є під силу тільки вправним і досвідченим політичним промовцям).

Але маса жадала не млявих, незграбних слів безпомічних недотеп, а гарячих, як кров, запашних, як гіркий полинь її життя, і лунких і несподіваних, як ті постріли, що за годину вже впадуть на її голови, — високих, піднесених, ораторських фраз.

Кірка знайшла в собі ці фрази. І з рвучким запалом, дзвінко вдарила ними в груди настроєної на єдину, спільну, високу ноту, чутливої, як динаміт, маси.

Вона якось зовсім несподівано і зовсім по-новому сама відчула всю глибину і всю

п'янку бентежність цих звиклих, заштампованих слів і речень і, як вправний фокусник, заставила відчувати їх і інших.

Одним словом, Кірка покидала трибуну під скажені оплески зворушеної залі і цілком вдоволена з своєї промови і з себе...

А потім раптом усі зірвалися з місць і рушили на вулицю. (Ухвалена резолюція вимагала звільнення політичних в'язнів, і це гасло треба було відстояти демонстративним натиском).

Кірка знов, як і раніше, заплуталася у звивах ворухливого натовпу і попливла в його широкій примхливій паводі.

Вона вже трохи прочахла од свого несподівного успіху на зборах. А тверезе світло міської вулиці і зовсім вернуло їй здібність критичним оком оглянути свої звитяжні трофеї.

Справді, який сенс мають усі такі виступи, коли за своєю спиною не почуваш міцної підпори численних спільників?!. [\[ст. 186/187\]](#)

Бо ж хіба вони хоч пальцем ворухнули, щоб зв'язатися з масою?.. Чи може вони пробували влізти в її шкуру, а потім ізнизу, з її нутра вийти на поверхню компактною силою і брязнути кулаком так, щоб усі шибки полетіли?!

Ха! — Та вони ж не то що ніколи цього не робили, а й не пробували робити. Більше того, — у них і взагалі вважається за ознаку дуже кепського тону про це навіть думати...

Тоді в чім же річ? До чого ж усе їхнє існування? Нарешті, всі ці особисті муки?

Хіба на те, щоб тільки корчити із себе таємничих змовників і героїв? Щоб вихвалитися перед собою своєю ненавистю до оточення і своєю саможертвною залятою відданістю химерним ідеям?..

Ах! Це ж справді дивна річ: організація... — ні! — партія!.. ціла партія живе тільки в собі і тільки для себе.

Та щось подібне треба ж пошукати. І не тут, не тепер. А десь у волохатих віках старовини. Десь у релігійних сектах. Чи в закостенілих кастах сходу. У тих кастах, серед тих світоглядів, що вбачають найвищу істину од споглядання свого власного голого пупа...

Але ж це сміх. Це сором. Ганьба!..

А проте, хіба ж сьогодні ця безглузда нірванна порожнеча не вищірилася на неї всіма своїми гнилими щелепами? Хіба сьогодні з них хто тут був? Хіба хто подав би голос, коли б не випадковість із нею? І взагалі, чи хто про них чув, знає, розуміє їх?..

Сумно, але факт: вона тут одна.

І коли її з промовою тут щиро привітали, то, власне, про що це може свідчити? Тільки про те, що вона говорила або ж самі лишень загальники, або од неї раптом почули те, чого, може, не сподівались почути. [\[ст. 187/188\]](#)

Бо ж хіба, — по щирості, — вона мусила говорити те що говорила? Хіба, замість загальних закликів до визволення, до змагання, вона не повинна була гостро і рішуче підкреслити ту деталь, що одмежовує їх од крихітливого бабання в щоденній боротьбі

мас за свої дріб'язки? Хіба не мусила цього сказати прямо, руба, одверто, у вічі?..

Мусила!

Проте, не сказала. Та чи й хто б сказав!?

Адже і вся річ у тому, що вони сами сидять по вуха у протиріччях: одно — для зовні, друге — для себе. А все тому, що не можна zarazом і апелювати до маси, і негліжувати, зневажати цю масу.

Звідци — брехня. А з брехні — ховання по закутках, гуртова сектанська, кастова замкненість і цілковита імпотентність і бездіяльне животіння: без наслідків, без перспектив живого, справжнього революційного діла...

Кірка подумала про це “діло” і раптом почервоніла: вона так яскраво побачила всю себе за останні тижні аж до сьогоднішнього свого вештання по березі моря.

Проте, збоку зиркав на неї якийсь пильний погляд, і вона взяла себе в руки. Та швидко, немов розплющила очі, здивовано озирнулася навколо. Натовп порідів і в його русі відчувалася якась настороженість і непевність.

Кірці засмоктало десь у середині і притьмом відчулося щось грізне. Вона сперто видихнула з себе важкий кім'ях, що натис їй на груди, і нервово випросталася.

Підходили до поліційного району.

Було б занадто легковажною відвагою взяти на себе претензію описати те, що вже за кілька хвилин скінчилося тут, біля воріт поліції. Та цього, здається, не по- [\[ст. 188/189\]](#) трібують ні історія, ні авторське реноме, ні, тим паче, читацька зацікавленість.

Проте, було ясно тільки одно: очманілі лави беззахисних мишей вирушили в похід проти котячого царства.

Справді, дивлячись із боку, можна було зарані сказати, що нічого путнього з цього не вийде. Бо занадто вже спокійно трималися озброєні з голови до п'ят прудивуси і занадто недбалі були їхні пози на вишикуваних, як у ляльковому театрі, ситих, угодованих конях. Вони, як закам'янілі ідоли, байдуже позирали на розхлюпане в них під ногами море людських хвиль і, здавалося, — як із наказу, — тільки вивіряли свою витриманість і терпеливість.

А маса тим часом, як сколошкана отара, — товпилася на передні лави, оддавала назад, безпорадно тупцювалася на місці, кричала і погрожувала. А потім несподівано лякалася і стихала. І взагалі трималася невірноважено, а що можливо найголовніше, так це — без будь-якого ясного уявлення, що конкретно робити і куди подітися.

Власне, щастя цілком усвідомленого чину мали тільки передні її лави. Вони, притиснувши загін кіннотчиків до воріт, розмахували перед ним руками, говорили сердобольні чулі слова, потім гримали і лаялися, а головне — домагалися відімкнути забори і пропустити їх у двір.

Кірка, невдоволена з непевного тупцювання в натовпі, і собі продерлася наперед і так само взяла участь у цьому. Вона хотіла надати всьому цьому безладдю вигляду хоч будь-якої доцільності і права. І тому, втихомирюючи інших навколо себе, почала спокійно

і діловито доводити якомусь банькуватому добродієві в гудзиках (він був, очевидно, тут за

начальство) усю безглуздість і недоречність їхнього опору вимогам мас. [ст. 189/190]

Добродій слухав мовчки, не виявляючи найменшого з цього свого зацікавлення і тільки сторожко час-од-часу попасав очима десь поверх голів натовпу.

Це впливало, як дратування собаки на цепу. Хотілося не лютувати і почувалося, що не лютувати не можна.

Так, власне, і трапилося.

Терпець розважливих доводів раптом увірвався. Натомість спалахнула каламутна, запінена нестриманість.

Люди кинулися пробивати собі шлях уперед грудьми, шарпаючи кіннотчиків за ноги, руки, за зброю.

І тоді розітнувся в'юнкий, як блискавка, і гострий, як бритва, звичайний собі поліцейний сюрчок. За ним десь іззаду крякнула і рушила осідлана лава коней і натовп шарахнувся вбік.

Проте, це було тільки перше стримане попередження, і, протанцювавши кілька кроків, коні стали і люди зупинилися.

Але на передні лави це вплинуло тверезим студом і там запанувала якась незручна, розгублена мить.

Доводилося, отже, знов починати все спочатку. Та тепер це було вже значно тяжче.

Сполохавши так легко беззбройну масу, підворотні кіннотчики мали тепер далеко нахабніший вигляд. А зломлений настрій безпорадної юрби вже поплигав десь ізляканим зайчиком у лавах задніх.

Треба було, отже, зважатися на щось виняткове і гостре, щоб повернути собі загублені позиції. Але й ворожий бік так само розумів усю критичність становища і чекав тільки слушного моменту.

Врешті насторожену атмосферу розірвав несподіваний вибух, що гепнув десь за рогом опудливою масою і торохкотавим відгуком заляскотів по дахах і шибках. [ст. 190/191]

Це одразу ж прояснило все: і люди, не встоявши на ногах, усією масою, як жито на вітру, схилилися назад і вже більше не підвелися.

Хтось, правда, крикнув якесь повздержливе слово, але його ніхто не чув. Усі вже шарпнулися навітки од власного свого їдкого жаху.

Кірку так само щось стьобнуло десь по самому черепу і вона, як кішка, стрибнула вбік, а потім рвонулася бігти. Вона себе зовсім не чула і їй тільки дивно стало, що там, де щойно стояла непролазна гуща, було тепер порожнє вільне місце.

Але раптом поперед неї виріс візник. Він що-сили гнав свою конячину і був, очевидно, зовсім без пам'яті.

Кірка на якусь мікронну долю хвилини збагнула, що він несеться їй напереріз, але схаменулася тільки тоді, коли вже опинилася в його екіпажі. Проте, одразу ж вистрибнула звідти і, взявши двома скоками тротуар, схопилася за стовбур каштана і стала.

Тут тільки виявилось, що це був випадковий вибух бомби. Принаймні, так говорили потім, одхекуючись попід стінами, якісь бліді залякані тіні.

Після цього стало вже зовсім соромно, бо треба ж було повертатися назад.

Але вернулася тільки невеличка жалюгідна жменька. Вона почувала себе зовсім безсилою і, якщо наважилася знов заявляти свої претензії, то швидше вже з прихованої амбіції, ніж із надії на якийсь успіх.

Розуміється, панькатися з нею після цього — було-б уже зовсім марною тратою часу. І довгожданий фінал наступив.

Стомлені вимушеною непорушністю кіннотчики сіпнули повіддям і, як зголоднілі пси, кинулися вперед. Вони нічого не говорили, не подавали найменшого згуку [ст. 191/192] і тільки, заціпивши в зубах довгостримувану лють, мовчки шматували гострими іклами шпарких канчуків беззахисне тіло і п'яніли у бризках його гарячої щедрої крові.

Досталося й Кірці їх чимало, і вона втікала звідти вже вдруге і остаточно. Дотого ж і значно повільніше, ніж перший раз...

Проте, ледве дочвалавши додому, вона зовсім не від того непритомно впала на своє безпорадно самотнє ліжко і зовсім не тому зайшлася гірким, дошкульним плачем.

Їй не так щеміли тепер ці набряклі синяки на тілі, як раптом схопила її за серце люта розпука свого безпуття і порожнечі.

Вона ж, власне, тепер тільки, оце сьогодні після свого нежданого пробудження і після всієї тієї колотнечі на вулиці, — збагнула, до якої межі нікчемности вона дійшла і в яку брудну яму особистих дріб'язків скотилася.

Та й хай була б це тільки її особиста справа, а то ж хіба це так?

Хіба під усім цим не криється єдиний корінь їхніх спільних невдач? Чи це не сплітається в один загальний очманілий клубок якоїсь дурацької непристосованости, політичного нігілізму, абсолютної відірваности від життя, від маси і навіть від самих себе?...

Мусять же бути цьому десь причини, і їх треба знайти. Треба не боятися найжахливіших висновків. Без цього неминуче дальше поглиблення відірваности, непристосованости й замкнености. А в наслідок — загнивання, розпад і смерть. Смерть організації, а значить і особиста, персональна смерть. У всякому разі — якісь нікчемні [ст. 192/193] покидьки на дорозі суспільної боротьби і революційної роботи...

Кірка ворухнулася на ліжку і скривилася від болю, що обтік їй побиту спину. Вона відчула в собі жар, але її знов якимось по-новому дошкульно вразило уявлення про те, що з їхніх сьогодні на вулиці нікого не було.

І хай би вже діло якесь робили, а то ж займаються “підривною роботою”. Вона їдко скривилася про себе, згадавши цей звиклий вираз...

Але незабаром її схопила в свої задушливі обійми якась гаряча ошаліла непритомність. Кірка то хапала кінчиком своєї свідомости якісь натяки на колишні свої думки, спогади і верзіння, то знов їх губила. Од цього шарпалася і до туману в голові намагалася згадати.

Проте, згадати не могла.

А потім наповзла на неї якась чорна діра. Ця діра йшла в підземелля. А в ньому сиділи всі вони. “Вони” — це фанатичні життьоодступники.

Вони довбають там долотом якесь химерне причандалля, а потім складають його в

якусь дивовижну машину. Машина все вище, вище підноситься вгору, росте аж під стелю і застигає у всій своїй красі і чарівному блиску.

Вони тоді, взявшись за руки, танцюють навколо неї, милуються з її краси і пишаються з власної своєї дотепності.

Але комусь раптом спадає в голову спитати: навіщо вона? Всі дивуються, а потім ображаються, хоч усім тільки зараз стало ясно, що вона зовсім ні до чого і з неї нема жадного пуття. Вона не може навіть сама рухатися, хоч і зветься машиною. І єдина доцільність її створення і єдина рація її існування — це бути примхливою витівкою самозакоханої фантазії. Фантазії — заради [ст. 193/194] фантазії. Вигадки — заради вигадки. А зовсім не для якоїсь корисної практичної мети...

Кірка шарпнулася в жару на ліжку і якимсь іншим полем своєї свідомості яскраво зрозуміла, що це вона сама тільки що вигадала і це підземелля, і цю машину. Проте, вона не мала сили вже вигаданого прогнати і забути і тому мучилася з того.

Врешті, очманіло схопилася з ліжка.

Хоч у вікна вже повзла тиха чорна повінь, але Кірка тікала сну. Вона засвітила електрику і почала уперто, з натиском на кожному кроці, сновигати по кімнаті.

Минали години, але вона не припиняла своєї безтямної біганини.

Нарешті, зупинилася. Одну мить ворухнула тримтливими бровами, а потім похапцем почала одягатися.

Далі вже тільки шорохкі тіні нічної вулиці ледве встигали шарпатися вбік від її прудкої навіженої ходи.

Вона буквально бігла і майже плигнула на ганок. Рвучко постукала, а потім люто натиснула гудзика.

На дверях з'явилася спантеличена постать Мандибули і незрозуміле вилупила на неї очі.

Та Кірці було так ніколи, що вона налетіла на нього і поволокла його в кімнату.

Там між ними відбулася розмова, що, врешті, як може ми ще про це дізнаємося, кінчилася зовсім не трагічно, принаймні, не трагічно для особистого щастя кожного із співрозмовців. [ст. 194/195]

X

Коли Мем одержав Мавкиного листа, він не гаявся ні хвилини.

Але, ледве переступивши поріг халупи (вона жила тепер там самотньо), він зовсім несподівано здивувався.

Потяг прибув, поминаючи всі розписи, майже на світанку, і Мем спочатку хотів зачекати дня на вокзалі. Але нетерплячка, як кінь баский, уже за кілька хвилин зірвала його з місця і понесла настороженими вулицями ще сонного міста.

Тому він захопив Мавку саме в той момент, коли вона, ледве підводячи важкі сонні вії, закуталась на швидку в ковдру і пішла на його стук відмикати двері.

На її запитання він не назвав себе, а тільки сказав “свої”. А коли вона, попрохавши зачекати, незабаром десь із закутка кинула “можна”, він, схвилюваний, як від сполоху,

переступив поріг і ніяково й вичікуючи став.

Перед ним у глибині тирчала з-під ковдри ціла кудла золотавого в'юнкого волосся, а десь між ним заплуталась пара вражених синьооких звірків.

Передрозсвітня мить раптом зупинилася, застигла, як несподівана думка а потім завертілася в скаженому танку зацікавлення, здивування, радості і безлічі інших почувань, що їх здійсмає в душі людини тільки вихор несподіваної дорогої зустрічі. [ст. 195/196]

Мавка не сказала, а тільки рвонула пришептом десь од серця болюче, рідне і п'яне слово “Мем!” і геть шпурнула од себе кінець ковдри... Вона підвелась на ліжку і, тільки на мить задержавшись, виприснула босими ногами на підлогу і кинулася до нього.

Гарячим широким змахом вона обвила йому шию руками і припала губами десь біля вуха. Потім, ставши навшпиньки й поклавши йому лікті на плечі, нахилила його голову до себе і почала часто і безтямно цілувати його в очі, в губи, в лоб. Вона не знала міри своїй зворушеності, що так раптом збаламутила тепер її до дна і не відчувала в собі сили спинити її рвучкі бурхливі припливи.

А Мем тим часом стояв перед нею, як спантеличене безпомічне щеня. Він покірно нахилився, випростувався, підставляв свої щоки, очі, лоб; механічно тулився до неї, ледве встигаючи відповідати на її меткі, мов постріл, дотики йому до вуст і взагалі тримався, як манекен. Він ще не встиг опам'ятатися від усього цього шалу, що тепер так несподівано, наперекір усім його сподіванкам, налетів на нього.

Ідучи сюди, він весь час у дорозі бачив її в якомусь траурі, у якійсь жалобі. Образ її вставав перед ним тільки, як чорна тінь змученої горем і знесиленої одчаєм людини. Ні! Не людини взагалі, а жінки, коханої, матері. І од цього в серце йому билася якась погордлива, саможертвна відвага.

О-о! Він зовсім не егоїстична, не вузьенька собі якась мізерність. Він може, зуміє стати вище своїх особистих гірких (і може таки, справді, образливих) почувань. Все своє власне горе він тепер оберне тільки на те, щоб урятувати (так, так: — урятувати!) цю бідну, нещасну, кохана, дорогу, кохану Мавку. [ст. 196/197]

І коли він її вздрить, вона буде сидіти вже, як засуджена на смерть. Вона ледве підведе вії і байдуже подивиться в його бік. Гнів, радість і інші примхливі прояви такого звичайного і такого химерного людського життя уже будуть їй далеко-далеко за межами минулого...

Та він не втратить надії, не впаде духом. Він, як грішник, схилить перед нею коліна і тихо скаже: “прости”. Бо це ж він був тією черствою душею, що пройшла байдуже мимо її заціплених мук. І це ж він своєю нечулістю затруїв їй таку давню і таку болючу рану.

Проте, зараз він аж ніяк не міг збагнути, що з ним діється. А Мавка ні на одну мить не давала йому можливості отямитися.

Вона раптом згадала, що він стоїть на порозі, утомлений з дороги, у пальті й калошах і похапцем взялася його роздягати. Згодом потягла на канапу. Посадила там. Вибирала йому зручніше місце, термосила, пересажувала, весь час щось голосно і безтямно примовляючи і заливаючись дзвінком, нервовим смішком.

Потім, коли їй уже здалося, що все гаразд, вона раптом стихла, задумано глянула йому в очі і тихо спустилася перед ним на коліна. Боса, в одній сорочці, з розпатляною

гривою буйного гарячого волосся, — вона охопила його долонями свою кудлату голову і припала йому лицем до коліна.

Мем сидів, не ворухнувшись, увесь — мінлива розгубленість і болізна розчуленість. І тільки здивовано блимав десь просто себе очима.

Але швидко йому викотилася з блакитних очей одна-друга тепла сердечна сльоза.

Він хотів її змахнути. Та Мавка ще дужче притисла його руки собі на тім'ї. [ст. 197/198]

Тоді він занепокоївся. Йому здалося, що вона плаче. Але коли спробував підвести їй голову, вона запручалася мовчки і ще щільніше занурилася йому в коліна.

Мем тоді зовсім захвилювався. Він хвилину вагався, а потім схилився над нею і, притулившись лицем до її м'якої лоскотної кудли, спробував зазирнути їй у вічі.

Але Мавка його туди не пускала. Вона цупко притислася йому до коліна. А коли він проривався туди, вона миттю обертала голову і прикипала йому до коліна з другого боку.

Так точилася ця невинна, як дитяча гра, боротьба...

Мема почав уже брати одчай.

Та раптом Мавка пустила йому руки, одвихнулася назад і бризнула в лице густим жартівливим сміхом.

Мем розгублено всміхнувся. Йому стало ніяково.

Але вона не дала йому отямитися. Вона обняла його руками за стан і притягла до себе так, що вся опинилася йому між коліньми. Потім припала йому лицем до грудей. Почала вовтузитися під полою піджака. Залізла десь під пахву. І, врешті, очманіла і п'яна, вислизнула звідти і, ледве віддихуючись, уткнулася гарячою щокою йому в підборіддя й затихла...

Мем тоді ніби щось зрозумів. На лобі йому виступив піт, а лице залила густа краска.

Він обережно взяв її голову в обидві руки і поставив проти себе.

Мавка, туманіючи, тільки звела брови, блимнула очима і звабливо посміхнулася.

А він так само обережно і повільно, ніби продумуючи якусь деталь, схилився до неї і загруз у її пухких розтулених устах довгим затягим поцілунком.

А потім раптом немов скипів. Ворухнувся якимсь пружнавим мужнім рухом і, підхопивши Мавку на руки, посадив її собі на коліна. [ст. 198/199]

Вона не пручалася. Вона тільки зіщулилася, як кошеня, у нього на руках і довірливо прилинула всім своїм тримтливим і безвладним тілом.

А далі почався вже справжній шал. Мем розгубив свою обережність, утратив природну свою сором'язливість і забув десь між двома цяточками на Мавкиному плечі все своє здивування і всі мордування.

Він говорив їй уже не слова, а тільки якісь безтямні, — короткі, як крик, і довгі, як мить кохання, — односкладові згуки.

Потім почав перекидати її в себе на руках. Пригортав, люляв, рвучко одкидався од неї і знов припадав скаженими обіймами і моторошними поцілунками.

Нарешті, в припливі якоїсь бентежної погордливої відваги, підніс її на руках угору, зірвався на ноги і так став. На одну мить затих і разом з ним затихло все. А потім пильно

подивився їй в лице і, як дитину, почав носити її, кружляючи по кімнаті.

Мавка обвисло лежала в нього на руках і як у солодкому сні, тільки мляво пригортала його до себе і крізь примружені вії щасливо, бездумно всміхалася.

А коли торкнулася шорсткої ковдри свого ліжка, несподівано затримтіла, безсило випросталася і зовсім знепритомніла.

Вона чула тільки, як розмірено і ніжно падали їй скрізь по всьому тілі якісь маленькі холодні-холодні крижинки. Вони обпікали, а потім танули, стікаючи десь гострим лоскотом. Більше вона вже нічого не чула, нічого не знала...

Аж раптом якийсь задушливий клубок підкотився їй під груди і в голові тенькнуло просвітком свідомости. Вона тріпнулася вся і розімкнула вії. [ст. 199/200]

Біля неї лежав Мем і затуманеними очима пристрасти безтямно дивився на неї.

Вона тоді вжахнулася. Якийсь зляканий бісик метнувся їй в зіниці і вона майже скрикнула:

— Не треба!..

Потім, уже зовсім схаменувшись, вихнулася вбік і раптом відчула сором. Похапцем натягла на себе сплутані простирадла і, одкотившись під стінку, закам'яніла...

Мем, не знаючи, куди себе діти, розгублено мовчки завовтузився. Нарешті, не стерпів і, червоніючи, якось недоречно бовкнув:

— В чім річ?..

Мавка йому не відповіла. Стривожена жижким почуттям якогось несподіваного остраху й відрази, вона хотіла йому про це сказати. Вона боялася тільки, що він її не так зрозуміє. А тоді ж буде ще гірше. Тому не зважувалася.

Проте, коли Мем, не діждавшись відповіді, як зневажений в своїх найкращих намірах, ображено підвівшись, хотів уже встати, Мавка ворухнулася до нього.

Вона взяла його за руку і пильно, допитливо подивилася йому в вічі. Потім притягла його до себе і легеньким доторком поцілувала в лоб.

Вона прохала його вибачити, не сердитись на неї. Вона хотіла б тільки, щоб він зрозумів, чому вона цього з ним припустити не може. Але чому? — Вона скаже. Все, все. Тільки не зараз. Зараз не може. Так їй тепер, що вона не може зараз сказати. Проте, скаже. Потім, згодом, скоро. Скаже обов'язково. Хай він тільки на неї не гнівається. Хай почекає...

Вона довго, багато і похапцем говорила йому й пояснювала.

Мем слухав її. Спочатку уважно, потім, як крізь сон, а врешті, — стомлений важким переїздом і бурхливою [ст. 200/201] зустріччю, — загубив слова і згуки і, заплутавшись головою в її розтріпаній виткій кудлі, — міцно, як дитина, заснув...

Проте, дні котилися неприкаяним темпом, а Мавка нічого не говорила.

Вона й взагалі ніби уникала розмов на цю тему. Прнаймні, всякий раз, коли Мем уже годен був поставити їй питання рубя, вона хитро вислизала з його сільців і або переводила розмову на щось інше, або ж, згадавши що, бігла кудись у якійсь негайній справі.

Це останнє їй тим легше було робити, що вона тепер в значній мірі заступала ту

ролю, що її так бездоганно виконувала раніше Кірка.

Треба було тримати зв'язок із провінцією, нав'язувати інформацію про життя інших запільних кол, когось визволяти з в'язниці, комусь допомагати грошми і взагалі вертїтися в тому безладному колесі дріб'язків, що з них складається, якщо не все, то, принаймні, добра половина всякого запільного життя, а вже того, що до нього належала Мавка, і особливо.

І вона взялася до цього. Взлася, розуміється, зовсім не з якогось поклику. А так, просто за браком іншої придатної до цього в той момент людини, чи може саме через свою непридатність до чогось іншого.

Проте, взявшись, вона з запалом неофіта і з ретельністю гордого своїм першим відповідальним дорученням учня, почала виконувати свої обов'язки.

В перші дні вона майже валилася з ніг од утоми і ледве могла щось метикувати після всіх цілоденних своїх розмов, гримань, суперечок і навіть лайки.

Але вона втішала себе тим, що все це безладдя і якась недоцільна метушня залежать тільки од тимчасової за- [ст. 201/202] гальної їхньої неорганізованості та може ще від її власної недотепності.

І тому на другий день ще з більшою настирливістю і ретельністю бралася за те, що вчора лягало на неї гірким тягарем докору й незадоволення.

Проте, вже за тиждень марних зусиль, вона мусила переконатися в противному.

Вона давала комусь якесь доручення, але його не виконували. Або ж, коли й виконували, то не так, як того потребувала справа, а так, як заманулося раптом тому, хто його виконував.

Вона вимагала приїзду для інформації представника з якогось місця, але звідти ніхто не приїжджав. І навпаки: приїздили ті, хто вже недавно був і кому не було жадної потреби знов приїздити.

Так само, якщо не гірше, ішлося й з друком і поширенням запільної літератури, із вчасними заходами в справі налагодження зв'язку з масами, з контактом у роботі інших запільних партій і взагалі з усім тим, без чого всяка запільна "робота" є тільки красномовне між собою патякання і безпідставне зовні нахвалення.

Тому, нашпортнувшись на всі ці шпичаки, Мавка міцно задумалася і, врешті, прийшла до таких двох висновків.

По-перше, навряд чи все гаразд із тією організацією, що доручає найважливіші, "вузлові" справи свого існування (всю, можна б сказати, свою нервову систему) такому молодому недосвідченому своєму членові, як вона, Мавка. А по-друге...

Та з другим їй довелося зазнати справжніх мук.

Вона не могла не розуміти, що успіх в революційній роботі залежить не тільки від того, добре чи кепсько виконуються ті чи інші завдання, вдало чи невдало працюють окремі члени організації. [ст. 202/203]

Це, розуміється, має своє, і не останньої ваги, значіння. Але ж хіба в цьому тільки справа? Хіба на цьому все кінчається? Хіба в останньому висліді все це не залежить від того, чи вірна, чи правдива загальна лінія оцінки тих обставин, що за них доводиться працювати? А потім: чи відповідають цим обставинам ті засоби і методи, що через них революційна організація здійснює свої завдання? І врешті, хіба ж не можна добре робити

нікому непотрібного діла? Чи, навпаки, недоладно, невдало зроблене справжнє діло хіба губить од того свою потрібність, доцільність, об'єктивну, так мовити б, обов'язковість?

Одним словом, Мавка вдалася до перецінювання основних програмових засад своєї організації і мусила констатувати зовсім невтішні з того наслідки.

Вона бачила, що навколо підводиться і зростає запінена помстою і скаламучена безоглядним гнітом і безправ'ям потужна хвиля протесту і гніву. Вона знала вже про окремі, ще, правда, ізольовані, але од того не менш показові, виляски її в робітничих страйках і в аграрних заворушеннях на селі. Вона з гарячим трепетом бійця і з холодною тривогою розгубленого ідеаліста, передчувала вже неминучий перехід її на шквал, а потім на бурю.

А проте, що вони (і вона разом із усіма) робили, і роблять для того, щоб не лишитися потім збоку?

Нічого! Або майже нічого.

Бо замість того, щоб (як інші) йти в гущу, зв'язуватися з масою, самим підносити перед нею нагальні справи і підхоплювати ті, що підносить маса, — вони тільки ховаються од цієї маси по кутках, труять собі серце і мозок вихолостаними від практичної потреби, нікому не потрібними дискусіями і балаканиною, конспіруються заради конспірації, спливають власними соками у вузькому колі, одірваних од життя мрійників. [ст. 203/204]

А потім, ніби стиснені за саме горло власною своєю безпорадністю і нікчемністю, задихаючись од неї, кидаються в очманілі обійми індивідуального терору, ідуть на герць швидше із своїм власним безглуздим існуванням, ніж із тими, проти кого виступають на замах.

Але ж чи потрібне це для кого? Ба, навіть, чи цікавить кого?..

Мавка давно вже гідна була гостро і одверто сказати “ні!”. Але ледве вона зважувалася на це, як упоперек горла завжди ставав їй якийсь легкодухий острах.

Вона почувала себе ще досить несамостійною для такого відповідального вчинку. До того ж перед нею стояли постаті старших товаришів, що вперто, фанатично товмачили все своє.

Проте, в наслідок цього вона втратила свою бадьору цікавість до покладених на неї обов'язків і навіть попрохала звільнити її від них.

Їй, розуміється, як звичайно, пообіцяли, та за браком когось іншого знов лишили.

Після того все вже “пішло” через пень у колоду, і Мавка, ставши осторонь, тільки байдуже споглядала...

Але Мем тепер її трохи розворушив. Він привіз із собою свіжі вражіння од своєї роботи в робітничому районі і мав деякі зовсім нові і цілком практичні пропозиції.

Мавка вхопилася за них, як за свій останній порятунок, і зранку й до вечора надокучала тепер цим йому.

Вона вимагала від нього прямої і ясної відповіді. Що ж, хіба не правда, що рушійні сили революції зовсім не — в повільному наростанні якоїсь собі безтілесної “свідомості” серед передових, інтелігентних шарів суспільства? Або ж, хіба базою для цих сил може бути (принаймні, головним чином) аморфна селянська стихія? [ст. 204/205]

Правда це чи ні? Хай він скаже. Тільки ясно, без, крутійства.

А Мем і справді таки трохи крутив. Йому і взагалі стояв у голові якийсь туман од безлічі нерозв'язаних дрібниць у їхніх відносинах із Мавкою, а тут іще ця “свята простота”, що вимагає від нього обов'язково ясної і обов'язково простої відповіді на такі складні питання, що вони йому й самому ввижаються ще дуже і дуже плутано.

Через те він говорив про них тільки “взагалі” і дуже “відносно”. І коли конкретно що й пропонував, то тільки дуже мало: взяти курс на масову роботу і зробити, як він казав, акцент на пролетаріатові.

Мавка чудесно, якщо може не розуміла, то хоч відчувала, що за цим невинним практичним кроком ховається (мусить і не може не ховатися) кардинальна зміна всього їхнього світогляду. Тому намагалася вирвати йому з вуст усвідомлення і признання цього.

— Здається, що це так, — говорила вона йому. — Бо в противному разі ти тоді або не здаєш собі справи з того, що сам пропонуєш, або ж занадто легковажиш значінням теоретичних основ, легковажиш світоглядом.

— Ні. Я цього не припускаю, — здержано відповідав їй Мем. — Я гадаю тільки, що сам світогляд є щось таке, що утворюється тільки на основі практичних вчинків, як наслідок, а не причина їх. Бо ж хіба вчинки залежать тільки од світогляду? Хіба вони є вислідом того, що наказує мені, тобі, нам наша віра, а не оточення, не обставини, примус?..

— Тоді може і замах, індивідуальний терор теж походить од примусу? — не пропускала нагоди вщипнути його за останній час звичайною своєю колючкою Мавка. [ст. 205/206]

— А так! — підхоплював Мем. — Ти ж не забувай, що початок свій це бере не з сьогоднішнього дня. Саме обставини примусили в свій час узятися до цього.

— Так то ж “у свій час”.

— Ну, а тепер інший час і може за інше треба братися! — якось уже нетерпляче огризався Мем.

— Так тоді ж це і є те саме, про віщо і я говорю. Бо хіба “інший час” і “за інше треба братися” це не значить, що те, за віщо ти брався, що ти раніш робив, уже віджило свій вік? Це саме і значить: придбати інший кут зору, набути іншого погляду на непорушні істини, набути іншого світогляду.

Мемові хотілось випалити на це щось гостре й грубе, але в очах їй плавала наївна дитяча допитливість, і він тільки розважливо і тихо відповідав:

— Може. Але... не зовсім! Не зовсім тому, що зміна, як ти говориш, “кутка зору” на якесь окреме, часткове питання в програмі ще зовсім не визначає порушення всього світогляду. Хоч, розуміється, нема жадних гарантій проти того, що ця зміна в одному пункті не призведе до змін і в інших, а потім і у всіх пунктах, а значить — і в цілому світогляді!..

— Меме! — зводила тоді на нього молитовно очі Мавка (вона і взагалі в суперечках реагувала щиро, пристрасно й бурхливо). — Річ же йде про основні, кардинальні питання, а не про якісь там дрібниці. Ти ж пропонуєш узяти основну орієнтацію на пролетаріат!..

— А хіба ми були коли проти нього?

— Що значить “проти”!.. Звичайно, не проти. Але ми були за особливий, властивий

нашим умовам шлях розвитку. Ми, звичайно, не виключали пролетаріату. Та ми, на нього — тільки на нього — і не робили ставки. Навпаки, ми вважали і вважаємо його тільки за породження не- [ст. 206/207] нормальності. Ми вважаємо, що через цю ненормальність ми перескочимо за допомогою інших, — головним чином, — інших сил. Хіба не так?

Мемові не то, щоб набридав уже, але робився чомусь нестерпним увесь цей допит. Тим більше, що він і сам ще не звів тут кінців із кінцями. А власне, він і не пробував їх зводити. Він тільки констатував недвозначний, як і його безперечна відданість боротьбі, факт. А саме: їм не вибратися на справжній шлях широкої революційної роботи доти, поки вони не перестануть бабратися тільки в розпорошеній і розмаїтій селянській масі. Це перше. А друге — зріст сили і значіння робітничих мас промислових центрів у політичному житті країни робив їх тепер, на його думку, якщо не єдиною, то, принаймні, єдино

надійною, компактною, сталою підпорою революційної пропаганди і боротьби.

От і все.

А як це відіб'ється на тій чи іншій частині їхньої програми, як це зачепить основні засади цілого їхнього світогляду, над цим він ще не журився, та чи й взагалі вважав за потрібне журитися, будучи завжди певний, що не партія для програми, а програма для партії.

Тому і від настирливих доскіпувань Мавки йому тепер робилося тільки терпко в роті і дразливо й досадно в голові.

Він хотів їх якось обминати і на останній її запит відповідав примирено й покірно:

— Що ж, може це й так. У всякому разі, мені здається, що нам треба швидше скликати з'їзд і там усе це добре й до канцюра обмізкувати. Бо інакше коли б нам не довелося сісти на мілке...

Мавка була невдоволена з такого швидкого і несподіваного фіналу цієї цікавої суперечки. Як справжня [ст. 207/208] представниця жіночого стану, вона мала трохи догматичний склад свого розуму, і їй завжди приємно було смакувати з логичної гостроти формальних ситуацій у всяких принципових суперечках. Крім того, будучи майже однакових із Мемом думок, вона тепер ще хотіла за його допомогою (чи разом із ним) поставити ті останні крапки над своїми узагальненнями і висновками, що їх вона сама поставити ще не зважувалася.

Проте, отже, Мем уникав цього і розмову доводилося переривати.

Але натомість Мем увесь час намагався викликати її на розмову про їхні особисті справи.

Прибувши сюди з високим наміром рятувати Мавку, він, власне, вже в день свого приїзду побачив, що це був тільки химерний виплід його, не в міру розбурканої, фантазії. Ніхто не гинув, нікого не треба було рятувати і, якщо, після всього, про кого й слід було тепер подумати, то хіба тільки про нього самого.

А він таки й справді попадав тепер у якесь брехливе становище.

Мавка, як і раніше, дуже уважно й чуло ставилася до нього. Може навіть дужче, ніж раніше. Бо іноді в цій чулості йому ввижалася аж якась упередженість, чи навіть запобігливість, що ніяк не в'язалося в його уяві з характером їхніх щирих дружніх відносин.

Але поза цим сама вона ніби ховала тепер щось од нього, ніби крилася, пускаючи його на поріг тільки таких закутків свого життя, що зовсім були далекі (принаймні, не такі близькі, як колись) від інтимностей їхнього кохання.

Мемові було це дивно, несподівано і неприємно. Він хотів внести сюди ясність і визначити тут своє становище. [ст. 208/209]

До того ж його ще зовсім збивала з панталіку і та її просто таки якась фізична відраза до нього, що виявилася в неї в той момент на ліжку, у перший день їхньої зустрічі. Тим більше, що це ж ніяк не могло походити з її, так би мовити, принципової дотриманості, чи щоб то. Він добре знав її досить “вільні”, — щоб не сказати, може легковажні, — погляди що-до цього. Отже, не міг так думати. А значить лишалося тільки одно: розгадка крилася в її відношенні саме до нього...

Проте, Мавка й тут плутала йому всі карти. Ледве він, завівши розмову, починав натискати на це, — вона вся ніби чогось лякалася, потім, спалахнувши якимись сором'язливими плямами на щоках, кидалася до нього одчайдушно прикипала йому в обіймах, шаленіла в ніжних пестощах і взагалі тримала себе неврівноважено і бурхливо.

Мем тоді починав мліти і згодом “одходив”. А коли вона після того бралася йому дорікати й соромити його за такі припущення, — він і зовсім уже заспокоювався.

Але далі знов починалося все спочатку...

Нарешті, якось одного вечора Мавці заманулося піти до театру.

Взагалі кажучи, — щоб не наражатися на зайву небезпеку, — неписаний закон запального життя забороняв без спеціальної потреби товктися в публічних місцях. Цього додержувати рекомендувалося особливо тим, кому доводилося провадити відповідальну роботу. Тим більше це стосувалося тих, хто сидів у самому центрі організаційних зв'язків, де сходилися всі нитки конспірації.

Мавка, проте, не зважала на це і час-од-часу дозволяла собі розкіш подивитися, як вона казала, “вигадане життя недійсних людей”. [ст. 209/210]

Тепер вона запросила з собою ще й Мема. Вона помічала його пригнічений стан і знала, що є в цьому і її вини карта, — тому хотіла його розважити.

Мем взагалі дивився на ці витівки, як на зовсім недоцільну трату часу, але тепер не дав себе довго припрошати. І вони пішли.

П'єса була нудна і може навіть нижче середнього рівня. Але вона мала претензію “розпачливо” поставити деякі “прокляті питання” (власне, одно), і це дало привід для трохи несподіваної розмови Мавки з Мемом.

— Я, власне, не бачу підстав чинити таку трагедію із випадкового збігу обставин. Адже такі випадки можуть трапитися та, мабуть, і трапляються часто в житті, — пробудившись од задуми, сказала Мавка, коли за ними вже вступив гамір театрального роз'їзду, а в очі їм блимнув ліхтар самотньої вулиці.

Потім, перечекавши, знов продовжувала:

— Хіба це справді є у властивостях людини збурювати в собі проти свого конкурента найатавістичніші дикунські почуття? І то тільки через те, що той конкурент так само є невольним полоненим своєї пристрасти, кохання чи чого там?.. Мені здається, що в наш час це неможливо. Або, якщо і може бути, то тільки як виняток...

Мем кашлянув невиразно, не розуміючи ще, над чим саме вона б'ється, і

промовчав знов. А Мавка, немов міркуючи про себе, тим часом вела далі.

Вона цілком припускала таку можливість, що в людей могли попусватися відносини. Вона годна була навіть на те, що суперники перестають вітатися і, зустрівшись, дивляться в протилежні боки. Але щоб із-за об'єкта свого суперництва, а особливо з помсти за свого суперника втрачати своє майно, губити ім'я чесної людини, губити кар'єру, зробитися злодієм, вештатися по світу [ст. 210/211] з надією встромити своєму ворогові ніж у спину і, врешті, з диявольським реготом таки зробити це, — ні! — це можливо тільки в одному випадку, а саме: в такій, поганій, як ця, п'єсі.

Власне, сперечатися проти цього правдивого Мавкиного обурення у Мема не було жадних підстав. Але він інтуїцією своєю схопив, що їй зовсім ходить зараз не про те, про віщо вона тепер так охоче говорить. Він відчув, що за цими її словами криється якийсь її особистий внутрішній біль. А сама п'єса стала може тільки тим віддаленим приводом, що розворушив тепер у ній цей біль. Більше того: він годен був припустити, що вона можливо і сама цього ще не усвідомлює і цим своїм обуренням тільки так химерно реагує на свої особисті внутрішні, підсвідомі процеси.

Йому це спало на думку раптом і він не зміг утримати себе від того, щоб не спитати:

— А от як би ти поводитася, коли б тобі довелося так? — раптом кинув він їй.

Мавка глянула притьмом у його бік і перепитала:

— Що довелося?

— Ну, коли б у тебе була суперниця...

— Бачиш, — почала вона, поміркувавши, — я взагалі не припускаю такого... ну... такої суперниці для себе.

— Як так?! — підхопив Мем.

— А так. Я вважаю, що любов, це — не якісь перегони, де виграє той, хто має прудкіші ноги. Звичайно, — протягла вона, ніби у відповідь на якусь свою несподівану думку, — взагалі рішають ті чи інші “дані”. І гору бере той, хто має кращі. Це так. Але ж ставати в ряд і бігти, а потім — хто швидше добіжить, той і виграє, — цього в любові для мене нема...

Мавка сказала і, ніби щось згадуючи, замислилася. Але Мем не хотів давати їй спокою. [ст. 211/212]

— Ну, а коли б таки це тобі трапилося, то як?..

— Я ж кажу, що — ніяк! — весело відповіла Мавка.

— Ні, я говорю взагалі, що така ситуація може і тобі трапитися.

Мавка якось несподівано сіпнулася й похмарніла.

— Ти говориш про те, — почала вона якось глухо, — що я разом із кимсь другим можу любити третього.

— А хіба ні?

— Звичайно. Так може бути, — протягла вона, розважуючи. Але одразу ж похапцем додала: — Та що з того?..

— Як “що”? — У тебе ж буде суперниця, або ти нею будеш.

Мавка, притиснула до себе ліктем Мемову руку, а потім раптом нахилилася до нього і, дивлячись йому просто у вічі, з натиском серйозно сказала:

— У мене не може бути суперниці! Так, не може. Бо я можу полюбити тільки того, хто любить мене. А коли його любить інша і він їй відповідає тим же, як і мені, то яка ж вона мені суперниця?..

— А що ж? — зірвався Мем.

— Ну... друг, коли хочеш, чи що...

Мем розігнався їй на це щось сказати, але вони підійшли вже до своїх дверей.

Проте, зайшовши до кімнати, вони там зняли вже цілий лемент.

Мем настоював на тому, що всі її твердження є не більше, як тільки прояв якоїсь ненормальності, фізіологічної звироднілості чи може ще в кращому (тільки в кращому) разі — продукти буйної фантазії, життєвої нереальності і наївної недосвідченості.

А Мавка обзивала його закостенілим міщухом, людиною троглодитного віку і прихильником приватної вла- [ст. 212/213] сности на засоби виробництва в такій же мірі, як і “на його об’єкт любови”.

Розуміється, центр усіх суперечок зійшовся на питанні про ревності, як про вияв біологічних законів, що випадають з-під влади людської свідомості і чинять, як голий інстинкт. Принаймні, так кричав уже в запалі Мем. І Мавці нічого не лишалося, як тільки ще дужче кричати йому у відповідь протилежне.

Врешті, на якійсь раптовій павзі (що завжди в безугавному галасі палких дискусій знаменує ту межу перевтоми, коли в “суперників” уже захрипнуть горлянки, а далі нема чого говорити) Мем, ні з того, ні з цього, немов на нещастя підсковзнувшись, усміхнувся якось придуркувато і несподівано випалив:

— Власне, чому ти весь час говориш про суперниць, коли в театрі мова йшла як раз про суперників!..

Випалив і сам злякався. Ще не скінчивши, він уже відчув усю свою недоречність, безглуздість і просто таки якесь товстошкуре грубіянство цього дотепу.

Але було вже пізно.

Мавка раптом уся якось болізно скривилася і, сполотнівши, ніяково витріщилася на нього, немов безсила второпати: що з нею і хто їй говорить?..

Зміст цих легковажних слів за таких обставин міг бути тільки один: це натяк на Мавкині відносини із Кіркою й Озоном. І вона їх так і зрозуміла. Тільки не розумом, а тим своїм дошкульним місцем, що на нього зірвалася ця словесна гиря і боляче її вразила.

Мем тоді розгублено і з одчаєм кинувся до неї. Він щось хотів сказати їй. Але, як риба на березі, тільки безпомічно водив німими губами.

Та Мавка тим часом уже отямилася. Вона нічого не сказала і, тільки одвернувшись, мовчки пішла десь у куток. [ст. 213/214]

Мем кинувся за нею. Почав щось вибачливо бурмотати їй на вухо. І взагалі тримав себе, як винуватий пес.

Але Мавці були незрозумілі ці слова і ці пробачення. І вона тільки, легенько торкнувшись його руки, сумно посміхнулася:

— Нічого...

Після того бурхливій дискусії прийшов кінець.

Мем не знав, як підступити і де йому подітися. А Мавка сиділа, як статуя, занурена в думках.

Врешті, вона перша зняла голос. Вона не журила його, не докоряла, а тільки хотіла, щоб він мав правдивий погляд на її відношення до Кірки й до Озона.

Їй же, справді, велике горе було б, коли б Мем хоч на момент міг припустити, що вона у Кірці може вбачати собі якусь суперницю, отже, ворога, не друга. Ні, вона знає, що Кірка любить Озона. Але їй од того хіба тільки радісно. І це зрозуміло: Кірка ж така прекрасна людина і вона, Мавка, так її любить.

— А вона до тебе? — ледве спитав Мем.

— Звичайно. Вона тільки не знає про Озона. Я не сказала... Але... — вона хотіла сказати, що його тепер уже нема і змовкла.

Мем відчув це і, ніби заминаючи свою провину, якимось по-дитячому ворухнувся до неї:

— А мене ти любиш?..

Мавка раптом засвітилася вся зсередини. Вона мовчки пильно подивилася на нього. А далі жартівливим рухом схопила його голову і міцно-міцно притислася до неї щокою. Потім, як кошеня, потерлася об неї і, нарешті, одірвавшись, кинула з натиском од серця:

— Ти ж моя єдина втіха... [ст. 214/215]

Мемові стало якось моторошно од цієї розчуленої щирости. Він аж зніяковів. І раптом, ніби набравшись нахабства, несподівано кинув їй просто в лице:

— Ну, а що було б зо мною, коли б був Озон?.. Мавці промайнули на виду якісь тіні, але вона, немов роздумуючи, перепитала:

— Як “що було б”?..

— Ну, кого б ти, врешті, з нас тоді любила?

— У всякому разі, тебе не перестала б любити, — відповіла вона по хвилі, трохи жартуючи, але якось сумно.

А потім, притьмом пригорнувшись до нього і зазираючи йому у вічі, почала не говорити, а переконувати його, що це, справді, було б добре, надзвичайно і так зворушливо й... шляхетно, чи щоб то... Вона уявляла деталі цього товариського, інтимного потрійного союзу і впадала в екстаз від його сповненого високопіднесеним почуттям глибокого людського змісту. Бо вона ж любила б (та й любить) кожного з них окремо і обох разом. І вони їй відповідали б тим же. А один до одного плекали б тільки ніжне піклування і чутливу дружню запобігливість.

Та й взагалі ж, що може бути вище, краще, натхненніше й щасливіше за це?..

Мем, застигнувши, немов у трансі, нерухомо лежав їй на колінах і тільки час-од-часу ловив себе на якихсь прихованих — чи то образливих, а чи то ворожих, взагалі ж — недобрих думках. Проте, одразу ж почував, що над цими думками в ньому панує тільки один загальний настрій, це — в кутику десь крихітна свідомість того, що Озона уже не було. А коли Мавка несподівано і з жалем теж згадала про це, — у ньому мимоволі раптом прорвалося якесь полегшене зітхання: він, збурено і пристрасно накинувшись на неї, почав її рвучко і безтямно цілувати. [ст. 215/216]

Власне, після цього повторилося майже все те, що і першого дня його приїзду, хіба тільки з тією відміною, що тепер уже не Мавка, а сам Мем прибрав до своїх рук ініціативу і своєю нестримною активністю значно швидше, ніж тоді, розморив її і кинув у

очманілу млюсть.

Але й кінець був так само майже той. В останню хвилину, коли уже здавалося, що небесна запона розідралася і звідти пінистою усмішкою порснули шалені зливи моторошного щастя, — Мавка раптом отямилася і шарпнулася вбік. Вона тепер тільки не засоромилася і не вжахнулася його так, як тоді.

Навпаки, вона тепер із мукою в голосі і з слідами підбитих крил у очах припала до нього і, вириваючи із себе не слова, а біль, — не пояснювала, а тільки благала, молила його.

Вона благала його дати їй право тепер нічого йому не говорити (а потім, згодом, тоді!). І молила тільки маленьку, маленьку крихітку щастя: зберегти поки-що (поки-що!) свою таємницю в собі...

Мем, вражений, спантеличений, тільки водив од того розгублено очима, а потім, раптом зворушений співчуттям до неї й жалем, почав уже клясти й допикати себе.

Проте, Мавка кинулася на захист його від самого себе і зробила його майже святим.

А коли заспокоєні тіні вже вместилися на ніч по кутках спати, вона неждано десь з пільми вирішила:

— Завтра ж їду до Кірки...

Мем розумів непотрібність, а може і безглуздість цього, але промовчав.

На другий день, як не відмовляли Мавку, вона, проте, зібралася в дорогу.

Ні закиди зриву роботи в центрі, ні небезпечний стан Кірки (що мала право тепер після замаху на подвійну [\[ст. 216/217\]](#) конспірацію і виключну ізолюваність), — ніщо не вплинуло на неї.

Опанована якоюсь упертою затятою думкою, що примушувала її, як маніяка, твердити тільки своє, — вона всі закиди одводила посиленням на свою тепер взагалі непридатність до якоїсь роботи, а Кірку обіцяла зовсім не потурбувати і оселитися від неї окремо.

Врешті, увечері вона вирушила.

Проводити її з обережності ніхто не мав права. Але Мем, розуміється, не витерпів.

Він прийшов до потягу уже майже в останню хвилину і вздрів її в той момент, коли вона, — за всіма припасами конспірації, — вийшовши не з головного виходу, а десь із закутка, з боку, простувала до вагону.

Мем тихо підійшов до неї і обережно окликнув. Мавка тріпнулася і оглянулася. А потім раптово спаленіла вся.

Вона знала, що ніхто її не буде проводити і з Мемом вона так само попрощалася. Але їй увесь час до вокзалу і тут здавалося... ні — не здавалося, а хотілося мати якусь несподівану приємність. Вона вже догадувалася, що б це могла бути за приємність, але тільки гнала в собі про неї думки.

Тепер, отже, таке щастя!

Мем ніжно взяв її під руку і чуло стиснув. Мавка вдячно сійнула йому поглядом з очей. Вони добре зрозуміли одно одного, і слова були зайві.

Проте, згодом, Мавка не вдержалась:

— Ах, який ти хороший і як мені добре... — і вся потонула в зворушливому лагідному сьайві.

Мем нічого не відповів і тільки, ще дужче стиснувши її за руку, ніяково забігав десь очима.

Але був час уже сідати. [\[ст. 217/218\]](#)

Мавка, немов одриваючи од серця, визволила свій лікоть із його руки і, витиснувши із себе цілу купу жалю, тривоги й любови, коротко кинула:

— Ну?!

А потім, не чекаючи відповіді, похапцем уразила його в губи довгим покаяним поцілунком, зірвалася і, не озираючись, пішла.

Вона ступила на приступці саме в той момент, коли бамкнув тривожний, як прощання, вокзальний дзвінок. Але не оглянулася, не подивилася і тільки хутко шугнула у вагон.

Та ледве брякнули за нею двері, як серце їй раптом зупинилося. А потім у пальці потекли холодні, терпкі колючки. Вона хотіла пройти далі і несподівано вихнулася назад.

Далі, як навіжена, уже шарпнулася до дверей і вискочила на приступці.

Мем стояв напроти неї у понурій роздумливій позі.

Мавка хотіла йому махнути рукою, але зірвалася і кинулася до нього. Схопила його за руку і не могла нічого сказати.

Але раптом, полотноючи від хвилювання, сорому й провини, ворухнула пересохлими губами і випалила:

— Я — вагітна!..

— Що?!..

— Я вагітна від Озана!..

Мем не встиг іще звести на неї очей, як вона вже метнулася спідницею десь в прорізі дверей і провалилася...

Чорна діра ночі ненаситно глitala приглушений гуркіт потягу, але Мем його не чув... [\[ст. 218/219\]](#)

XI

Власне, в цьому розділі слід було б говорити про хворобу. І то не через те тільки, що авторові немає вже більш про що говорити, а саме тому, що (як і в кожному порядному творі) хвороба, врешті, захопила і мого героя.

Але героєм, як відомо, був я сам. Тому, уникаючи важких спогадів, доводиться зовсім оминати цей неприємний факт і зупинити свою увагу на подіях, що прийшли якраз слідом за тим.

Що-правда, для вияснення деяких моментів (вони чекають ще на своє розв'язання далі) не зашкодило б тут сказати пару слів про те, що хвороба ця походила від укусу звичайної собі воші і звалася несправедливо образливим для неї чужоземним ім'ям тифусу; так само до речі було б згадати і те, що вона на цілих півтора місяці прикувала

мене до брудного ліжка якоїсь захряслої містечкової лікарні і зовсім відібрала мені всі сили.

Але ж хто, живши в ті часи, не знає тієї нудоти, що зветься боротьбою людського життя зі смертю?..

А потім, чи знайдеться в наш час хоч один такий раритетний читач, що його можна було б проїняти таким нецікавим матеріалом, як описи страждань героя од якогось там тифусу?..

Тому, отже, — пам'ятаючи не зовсім тут недоречну приповідку: “подали од гріха”, — доводиться з цим замовкнути [ст. 219/220]

Але натомість не можна обійти деяких подій, що трапилися перед самою цією недугою або, власне, вже під час її.

Як відомо, підбита розпукою шкапа мого щастя зупинилася на відпочинок саме в той момент, коли по жилах мені розлилася млосна свідомість того, що з нашим загоном не все ще втрачено.

Але, прокинувшись уранці, я зрозумів, що радіти власне було мало з чого. Загін пройшов уже більше тижня тому назад і попрямував зовсім не через Анів, як ми думали, а якраз на ту Спасівку, що до неї мене спрямував після втечі візниця.

— Звичайно, його уже й слід простиг, — докладав мені несподіваний мій благодійник, що, очевидно, досить таки промерз за ніч, поки я спав, закутаний у його ковдри й перини.

Я, звісно, зробив вигляд, що мені це зовсім байдуже. Я тільки удавав із себе зацікавленого в тому, щоб десь дорогою не натрапити на небезпеку і швидше дістатися додому після такого нещасливого подорожування.

Розуміється, така моя заява (і подібні їй) викликала тільки поблажливу посмішку на виду у всього єврейського табору, що являв тепер, на світанку, дуже своєрідну картину чи то примхливого пікніка, а чи якогось химерного ловецького загону, що в гонитві за щастям вирушив не тільки зі своїми жінками й дітьми, а й з перинами, подушками, каструльками й сковорідками.

Що-правда, посмішка ця не була зовсім безпідставна. Бо варто було тільки глянути на моє одутле з сизими колами під очима обличчя, на всю мою обвислу постать, що танцювала в несамовитих дрижаках, вицокуючи сама собі мотив під ніс зубами, — варт було тільки це побачити, щоб із жалем про себе подумати: “Цьому парнязі, якщо [ст. 220/221] й не лишилося ще трьох чисниць до смерті, то місце його, принаймні, в лікарні чи в теплому ліжку. Але зовсім не на піших шляхах його розлогої батьківщини...”

Проте, в ті часи кожен мав більше жалю до себе, ніж до іншого, до того ж і я, як ламанчський лицар, уперто змагався з власною долею, — тому перші підсліпуваті бруньки промерзлого сонця застали мене вже в той момент, коли я з росяної стерні ще тільки сходив на велику проїжджу дорогу.

Власне, сказати “сходив”, це значило б необачно заспокоїти себе і обдурити інших неправдивою інформацією про справжній стан своїх нервів. Так само і слово “біг” аж нічого виразного тут не з'ясувало б. Бо я тоді, таки справді, не “сходив” і не “біг”, а, як спущений з цепу собака, широкими рвучкими стрибками навіжено скакав по-осінньому спокійними, майже мертвими ярками й пагорбками з єдиною тільки химерною уявою:

розворушити в собі кров і вигнати з неї того ворога, що, я відчував уже, заповз туди своїми пазурами.

Але од того, звичайно, я тільки розігрівся, спітнів і ще дужче знесилився. І зупинився, здається, якраз вчасно для того, щоб не виказати цього свого божевілля перед невідомою постаттю, що саме в цей час виповзла передо мною з якоїсь балочки і йшла мені назустріч.

Звикши вже за свої останні недовгі, але багаті на пригоди дні і ночі до всіх і всяких несподіванок, я і тут, заспокоївшись од першого здивування й ніяковости, пішов уперед байдужим кроком звичайного собі мандрівника.

Але вже швидко я мусив згодитися, що спокій мій зовсім передчасний. А коли наблизився так, що почав уже розрізняти окремі, не зовсім мені зрозумілі, подробиці туалету і взагалі зовнішнього вигляду цього несподіва- [ст. 221/222] ного свого ворога чи друга, то й зовсім осікся і затиснув у собі ошарашений крик.

Чолов'яга, що йшов тепер на мене, був досить поважного, щоб здаватися високим, зросту, в окладистій бороді і з розкуйовдженим (немов там кублились миші) довгим, нічим не прикритим на голові волоссям. Але що в його вигляді було найдивовижнішого, так це стоптані подерті калоші на босих ногах і куце й тісне у плечах пальтичко на зовсім голому тілі. Власне, що він був голий, я догадався з того, як він, запинаючи, руками притримував на собі цей, із чужих плечей, одяг. Але, порівнявшись із ним, я з певністю в цьому переконався.

Він привітався і став. Мені незручно було тікати, і я так само занімів на віддалені, кивнувши йому безтямно головою.

В перші хвилини мені взагалі здалося, що це якесь страховище, розбишака, злодій чи людоїд (людська душа у скрутні моменти безсила звільнитися од дитячих уявлень навіть в дорослому віці!) Особливо ж хижо і жахливо не дивились, а паленіли на мене його великі чорні очі.

Але, очевидно, так мені його малювала тільки моя злякана фантазія. Бо він уже встиг придивитися до мене і сійнув лагідним сріблом іронічного погляду.

— Не лякайтеся, — в ту ж мить сказав він чесним повнозвучним баритоном. — Це не гріх, а нещастя.

У мене одлягло од серця і я кліпнув віями. А потім скривив щось подібне до посмішки.

Йому, мабуть, сподобалась моя розгубленість, бо він щиро й добросеречно розреготався, заявивши:

— Ну, щоб вам було безпечніше, я сяду. Тільки чи не можете ви врятувати мене однією паршивою цигаркою? — і не сів, а приліг на придорожньому спориші, кумедно загортаючись у свій не по крою шитий мотлох. [ст. 222/223]

Я мотнувся по кешенях. Але тут тільки згадав, що вже чи не цілу добу сам не курив і винувато доніс йому про це.

Він не розгнівався і тільки з жалем заліз мені своїм поглядом десь під черепа, а потім, зітхнувши, махнув рукою й вибачливо додав:

— Коли говорити правду, то в мене є дещо. Але ж самі бачите, в якому я стані. А йти ще далеко. Отже, хотів дурнячком пожитися.

Я мовчки вислухав цю скаргу. Але він уже припрошував мене розділити з ним якусь крихітливую пучку своєї пополам із сміттям махри і я раптом бовкнув:

— Дякую!

І одразу ж пошкодував. Бо відчув у собі таку дошкульну нудотну спрагу, що її добре знають тільки справжні завзяті курці.

Він тим часом зиркнув на мене пильно спід лоба і замовк. А мене од того в'їдливо засотала десь докірлива досада на себе. Проте, нав'язуватися було ніяково і довелося тільки мовчки проковтнути якийсь липкий образливий кевтюх.

А потім почалося те обережне, з підхіхикуваннями і вдавано-жартівливою байдужістю взаємне обмацування, що його зразок можна бачити хіба тільки на несподіваній зустрічі двох незнайомих псів.

Різниця була, можливо, тільки в тому, що ми цілком резонно відкинули набік звичайні собі в такому разі методи цих безсловесних тварин і надолужали їх брак невміру невиразними й загальними висловами та ще хіба хитруватими, непомірне допитливими поглядами.

Я, власне, не знаю, що в мені могло його зацікавити (до того нудно згучала мені з вуст моя прозаїчна історія). Але він поставився до неї, на мою думку, зовсім не по [ст. 223/224] заслугі уважно. Він перепитував про самі звичайні безневинні речі і доскіпувався пояснень таким фактам і подіям, що їх узяти під пильне око могла тільки невміру цікава і підозріла людина.

Я відчув у цьому якусь прихованість і таємничість. Але не показав і вигляду. І з свого боку почав розпитувати у нього про його.

Врешті, і він мені розповів, як на ті часи, не дуже незвичайну і по суті недалеко від правди історію.

Що найголовне і на що, мені здалося, він особливо натискав, так це те, що він звичайна собі тільки, стороння всякій політичній акції людина. Він простий собі земський службовець-статистик чи якийсь канцелярист. А попав у це скрутне становище лишень тому, що одного дня вирішив змінити своє безхлібне животіння у великому місті на достатки секретаря чи діловода якоїсь цукроварні — верст двадцять-тридцять — тут у районі цієї околиці. До того ж і брат його рідний там працює на посаді бухгалтера. Отже, списався з ним, узяв, за відсутністю грошей на подорож, буханець хліба за пазуху і ще там чого і пішов.

— Добра подорож, — несподівано перервав я його. Проте, про себе подумав, що мова йде саме про “добру брехню”.

Але він тільки хитро зупинив на мені свій погляд і раптом, ніби все це вже йому набридло, сухо й похапцем зібгав у собі слова.

Одним словом, учора вранці його десь біля плавнів застукали якісь вершники. Роздягли і роззули. Хотіли розстріляти і водили напоказ до якогось свого начальства. А потім раптом змилосердилися і от у такому вигляді, давши “на посаг” (як жартували потім із нього напутливо) оце куце пальто й оці драні калоші, відпустили... [ст. 224/225]

Він скінчив. А потім повів десь понад обрієм якимсь захованим у собі сумним поглядом, докурив цигарку, “такнув”, немов про себе, і байдуже почав підводитися.

Я мовчки, не знаючи, що казати, зиркав то на нього, то на придорожні сухі будяки.

Очевидно, треба було розлучатися. Але мене десь чіпала за язик охота ще його щось спитати.

Що саме, — я, власне, не знав. Мені тільки здавалося нечемно так мовчки одпускати від себе людину, що потерпіла таку лиху аварію на своєму шляху.

— Слухайте, — раптом, червоніючи, звернувся я до нього, — ви ж, мабуть, нічого не їли?..

Він блимнув на мене здивовано очима, а потім звів іронічно брови і жартівливо кинув:

— А ви догадлива людина.

Я знітився:

— Ні, чому там! Але справді... Я можу вам дещо... — і поліз десь до кешені.

Він тоді суворо з-під брів подивився на мене. Якийсь лихий чи огидливий бісик метнувся йому в очах, але примиренно сказав:

— Я б вам був дуже вдячний. Тільки... — він запнувся, а потім, подумавши, додав: — Я б не хотів милостині. А як я вам віддам?..

Я кинувся його запевняти, що це цілком недоречно з його боку дріб'язковість. Тим більше, що для мене це справжні дурниці, бо вже ясно, що мені доведеться повертатися додому з порожніми руками. І все в такому дусі.

Врешті, він узяв із моїх рук якусь квоту з тих грошей, що їх, невідомо чому, недодумались у мене забрати підчас арешту.

Я після того відчув себе, як ханжа, що вдоволено пишається з власного свого добродійства і вже хотів тільки швидше скінчити цю незручну хвилину. [ст. 225/226]

Але коли я вже сіпнувся іти від нього, він раптом мене зупинив:

— Знаєте: — ви таки запам'ятайте моє прізвище. А коли приїдете додому, то вкиньте в поштову скриньку листівку до запиту на ім'я Петляя. Петляй — моє прізвище...

Я витріщив на нього очі. Але він якось по-батьківському розважливо повчав:

— А там напишіть, де вас можна бачити, і я вам...

— Чекайте, — вирвалось у мене з уст, — чому ж то ви маєте бути знову в місті?..

Він поблажливо глянув на мене і, посміхнувшись якимись хитруватими іскорками з очей, двозначне протяг:

— Та-ак, знаєте. Усяко буває... Тільки, — схаменувся він раптом, — будь ласка, не подумайте, що я вам збрехав. Ні! справді, зо мною трапилося оце все нещастя. — Він обдивився себе навколо. — А що до того, як я сюди попав, — тут йому знов заблищали хитрі вогники в очах, — то... хіба ж це, врешті, неоднаково?.. — кинув він із натиском і, кумедно крутнувшись на розчавлених закаблуках своїх незграбних калош, тріпнув у повітрі пальцями і пішов.

Мені підкотилася під груди якась бентежна гуля, ударила в скроні, дзенькнула і, луснувши, потекла жижкими шпильками десь поза шкурою. Але я тільки мовчки стояв, як опудало, і безтямно повторював про себе: "Петляй, Петляй"...

Звичайно, прізвище це нічого конкретного не говорило, але воно порушило в мені якісь плутані здогади.

— Слухайте! — гукнув я раптом на весь голос, зірвавшись йому вслід. — А ви в Спасівці не були?.. — У мені майнула думка, що він там кого знає. А я туди мав явку до

нашого військового емісара. [ст. 226/227]

Але він тільки здалеку заперечливо помахав мені рукою і ледве докричав:

— Ні!..

Потім уже мені закружляли якісь п'яні кола в очах. Затанцювали придорожні кураї і будяки. Десь калатали дзвони, ревли якісь несамовиті, як недорізані, голоси. І все це аж до полудня, поки я, невідомо саме яким чином, цокнув клямкою од дверей нашого спасівського емісара і знесилено приліг на його худорляве рипке ліжко.

Тут пригадую тільки, що мене остаточно доконало одно просто таки якесь божевільне безглуздя.

Він, цей емісар — тутешній учитель, — справді таки знав, що тут проходив якийсь загін. Більше того: він сам бачив, як цей загін переправлявся на плотах на той бік за річку.

Але вся хитромудра конспірація його роботи тут полягала тільки в тому, що він стежив за цим потай із вікна своєї комірчини і найбільше дбав про те, щоб його ніхто не помітив за цим кримінальним заняттям.

У наслідок він не знав: ні хто це був, ні куди й чому і за чим ішов і не міг згадати жадного прізвища ватажків цього загону, що про нього скрізь у народі гуляв широкий поголос.

Розуміється, мені після цього нічого не лишалося, як тільки схопити в руку, — я вже не знаю: — револьвера, дрюка чи звичайне собі пужално і бити. Бити до ручки, місити до кривавого тіста і лупцювати до ганебних патьоків тієї брудної рідини, що її несамохіть випускають із себе всі тварини в момент грізної своєї розплати з життям.

Але, почувавши як температура мені всередині доходила своїх останніх критичних ступнів, я, здається, [ст. 227/228] тільки витиснув із себе якесь брудне і розчулене прокляття і впав на коліна. А потім поповз десь у куток і припав спітнілим чолом до холодної стіни. Згодом звів десь у небо свій помутнілий зір, підвів угору молитовно руки і тихо про себе прошепотів:

— Боже... Господи революції... Коли б ти був... як палко... як пристрасно... як ніжно молив би я тебе... повивішать таких революціонерів, як оці...

Далі рідна сестра забуття — милосердна хвороба лизнула мене своїм гарячим липким язиком, і я все забув...

А коли вперше розтулив вії (не очей своїх, а свідомости), — за вікном уже цвіли сухі злотаві іскорки, а десь ізгори тихо сипались мерехтливі білі метелики. Отже, цілі тижні живцем вирвали, украли в мене для того, щоб зберегти роки.

Але ж чи так це?..

Проте, я не гнівався. Мені тільки шкода стало цих десятків днів і журлива тривога опанувала за долю майбутніх років.

Та й то лишень на одну мить. Бо друга вже налетіла сполоханим вітерцем хмільного гону і збурила в мені застояні озера подиву, руху й голосу.

Як п'яне шумовиння міцного напою, вона кольнула своїми гострими й терпкими скалками мені у вічі, в уха, в ніс і зірвала тривожне жадання: дивитись, бачити, чути.

Мене мусили підвести до вікна і я глянув звідти в сліпучу безодню світла.

Там лежала неосяжна й біла, лагідна й ніжна габа снігових наметів. А над нею коливалися лунки і сріблясті морозні дзвоники. [ст. 228/229]

Я не чув цих дзвоників, але я знав, що вони там є. Бо хіба ж не досить тільки зачепити краєчком ока милу заокругленість лица коханої, щоб відчутти відданий трепет її гарячого лона?!

Я дивився. Але я нічого не бачив. Бо розчулені сльози примиренної радості потовпились в екстазі на мої очі і закрили собою все...

А потім я раптом побачив Кірку. Так, як тоді в далекі сні дитячих сподіванок чи в сонячні роки юнацьких змагань.

Вони течуть різними берегами, ці грішні і невинні роки. Але їхні стрімкі води падають у одне й те саме, бентежне і спорзне, як сама природа, море. І не важно, що те місце, де ви сидите, і та стежка, що нею ви бігаєте, ще тільки дев'ять разів обкрутилися разом із вами навколо того химерного кола, що носить одноманітне і рідне ім'я вам — сонце.

Це нічого не врятовує.

Бо ви рвете квіти і носите “їй”. Збираєте камінці і даєте “їй”. У запальній сварці карапузів ви стаєте тільки на “її” бік. А підчас їхньої бійки опиняєтесь там, де “вона”. І взагалі все у вас: їй, її, за неї, вона.

А “вона”, це — тільки маленьке дівча, що в нього ще лікті стирчать кудись “у всі боки” зворушливими гостряками, а ніжки висять, як хрусткі безпомічні стеблини...

Потім не встигли ви ще озирнутися, як сон ваших шістнадцяти літ уже загубився десь у теміні безмежних, як саме безглуздя, віків.

Ви тоді складаєте на лобі поважну міну, а в кешеню запускаєте недбалу руку.

Згодом вам доводиться ще багато проробити різних маніпуляцій, як із своїм зовнішнім виглядом, манірами, [ст. 229/230] зачіскою, так і з голосом, аж поки раптом не запече вам в очах дошкульна жарина скорботи й одчаю.

Тоді ви можете взяти човна й попливти десь безвісті униз “за водою”.

Вам буде світити місяць чи гріти сонце. Та це для вас однаково. Бо ні місяць, ні сонце не можуть вам дати того, чого ви шукаєте.

Проте, десь на безлюдному острові ви запалите ватру і будете несамовито плигати круг неї, аж поки не зійде вечірня зоря чи не зайде вранішня. До того ж ви можете це робити зовсім не мовчки, а з вилясками й вигуками або ж співаючи (по вподобі) сумних чи бадьорих пісень.

Після того вам раптом зробиться чомусь сумно й тривожно, а останнє жевріння вашого багаття подивиться на вас очима докору й ніяковости.

Тоді ви напевне не втерпите од того, щоб щвидче втекти звідци од свого сорому і припинило завмерти десь у траві чи під явором.

Там вам будуть куделитися якісь переплутані мрії і ввижатися грішні й святі образи.

Але, врешті, святі візьмуть гору над грішними, і в собі ви відчуєте відвагу звиязця, смиренність ченця і погордливість шляхетного нащадка такого немудрого створіння як мавпа.

Тоді ви вже можете ставати і до сповнення свого призначення. І ви стаєте.

Ви розпихаєте безцеремонно своїми пружнавшими ліктями захряслу не в боротьбі, а в своїх дріб'язкових підшпигуваннях запінену юрбу і задирикуватими очима шукаєте, що вам потрібно.

Ви можете так само визирати потай десь із-за рогу чи мовчки й сумирно зітхати при випадковій зустрічі. [ст. 230/231]

Але, врешті, ви переконуєтесь, що всі ваші зусилля, як безпорадне дряпання миші в пастці, — марні. Та й сами ви починаєте почувати себе, як ця миша. Ви ставите під сумнів свою звияжну одвагу, втрачаєте віру в свою шляхетність, як основу вашої погордливості, і губите блаженний вигляд, що його тільки й може дати чернецька смиренність.

Власне, ви вже, як і піймана миша, починаєте задихатися. І коли б не випадковий привид, що раптом скинув на вас і повісив свій зачудований і тримтливий од радісної спокуси погляд, коли б не це, — вам може б і зовсім довелося круто.

Але тепер ви вже схопили меткий хвіст свого щастя і кидаєтесь за ним так, як на пожежу.

Далі перемінний вітер довго полоще вам парус у скроні. Так довго, що ви вже знеможені відсутністю штилю.

Нарешті, цей штиль приходить. І тут вам раптом прозрівають очі. Ви бачите, що ви зовсім не за тим гналися і зовсім не того шукали.

Тоді знов починається все спочатку і знов з такими самими наслідками.

Проте, що ж ви, справді, так ретельно шукаєте і над чим, врешті, так нестямно побиваєтесь?..

На таке запитання ви б могли відповісти просто й спокійно. Але ви вважаєте, що це — негідно вас і вашого стану.

Тому, замість такої відповіді, ви трагічним жестом підносите вгору перст і демонічно кривите свої бліді губи.

Потім з них уже летить і падає тріскотливе, як кулеметний постріл і важке, як гарматний набій, прокляття. [ст. 231/232]

Та тут раптом ви передумуєте. Кинувши об землю всі свої прокльони, ви падаєте й сами разом із ними і починаєте неймовірно репетувати так:

— Гори й долини! Річки, моря й озера! І ти, світле сонце! І ти, ясний місяцю! Ще й ви, міріади прекрасних зірок, на придачу!..

— Згляньтеся на мої люті муки. Внемліть моїм невимовним стражданням. І не розпинайте мене на хресті непереможної спокуси і невблаганних жадань.

— Чи винна ж голубка, що голуба любить? І чи винен я, що є плоть од плоті вашої і кров од крові вашої?..

— Вам нічого, а мені боляче. Бо: я кохаю...

— Ні, я не кохаю. Я хочу — кохати. І не можу не хотіти не кохати...

— Коли впаде на землю чорний присмерк і меткі тіні завовтузяться десь по закутках і в ліжках, я тоді, єдиний володар нічної порожнечі, зриваюся з місця і вирушаю в далекий похід.

— Я виводжу із стайні п'ять вітрогонів і надіваю на них золотом мрій моїх уквітчану зброю. У руки я беру всі свої світильники шість чутливих, як мембрана,

змислів, а на груди чіпляю зелений щит витривалости й завзяття.

— Потім я чекаю тільки знаку. І він раптом ріже вогнистою смугою зірчаного покоту синє провалля космічних просторів.

— Тоді я покриваю чорним шоломом упертості свою повнозгучну, як дзвін, голову і вилітаю у світ.

— Я лечу на схід і на захід. Лечу на південь і північ. Я перелітаю усі моря й океани і зупиняюся на всіх суходолах.

— І скрізь я шукаю. Шукаю її. Її призначеної, як судний день розплати. І її єдиної, як неповторний відрух першого її пізнання. [ст. 232/233]

Але плюють мені в лице байдужі хвили морів і океанів. І мовчазні пустелі засипають мені очі зневажливо піском.

Тоді я зупиняюся в одчаї десь на самотньому голому острові, припадаю гарячою головою до гострого й холодного каміння і крізь зойки бурі і рев шквалів кричу:

— Дівчино! Тебе я проклинаю. І вас, гори й долини! І вас, річки, моря й озера! І тебе, світле сонце! І тебе, ясний місяцю! Ще й вас, міріяди прекрасних зірок, на придачу!..

— А разом і з вами я проклинаю і себе, що є плоть од плоті вашої і кров од крові вашої...

.....
.....

Так прорепетувавши, ви потім підводитеся очманіло і, похитуючись, кудись ідете...

Взагалі кажучи, кінець цієї історії має три варіанти.

Перший (і найгірший), це коли бездихане тіло, що мало таку бентежну душу, знаходить собі втихомирення під цівкою револьвера, на міцному мотузі або ж у тихих чи шалених обіймах вод.

Другий варіант (можливо найпоширеніший) кидає вас, врешті, в прозаїчний затишок нудного гнізда. Ви там довго вовтузитесь, уможцуетесь. Але дрібненький ляк за свою персону перед смертю бере над вами гору і ви звикаєте.

Що ж до третього, то він випадає на долю тільки дуже щасливих. У цьому варіантові ви нападаєте на те, що шукали... Врешті, не з'ясовано ще докладно, чим він кінчається. Бо, як правило, в таких випадках люди бувають дуже нещирі і ховають од зовнішнього світу усі свої кінці.

З певністю можна сказати хіба тільки одно: цей варіант не обов'язково приходить у шістнадцять, двадцять, [ст. 233/234] двадцять п'ять років. Він може прийти далеко, значно пізніше. І тому звідци кожному зрозуміло, яке велике значіння тут має витривалість.

Отже, стережімось покvapливих вирішень, необачних кроків і недовипробуваних способів!..

Що ж до мене особисто, то я, хоч і був уже перезрілим юнаком, але цупко тримався ще вірою за свою щасливу зізду.

Чому саме? Важко сказати. Як важко відповісти, чому столітня тварина майже на марах сподівається ще завтра зустріти схід сонця...

Я тільки знав, що не минули мені ще ті неспокійні роки, коли душа свербить, а в голову товпляться дурні, як цуценята, безпричинні образи.

І я надіявся, чекав і сподівався.

Тепер я її побачив.

Власне, вона прийшла до мене не так уже й несподівано. Бо хіба ж я не давав собі з цим мороки ще й там, тоді, коли ненавмисний дотик спускав їй вії долу, а в розплесканих водах її степових озер тримтіли і ховалися пустотливі ховрашки її бадьорої молодости.

Та то ж було тоді. То було в хвилини придуркуватої гонитви за гострим солодом випадкових зустрічів і коротких, як мить, стискань.

Вони налітали, збурювали приїсну каламуть тваринної хіті і, лишивши десь у звивах мозкової кори печать Каїна, зникали геть.

Але в намулі їхніх численних повторень завжди (о, завжди!) жевріла тільки жарина шукань.

Проте, хто б міг тоді подумати... ні! — не подумати, а знати, що це буде вона, що це буде Кірка?..

Але так: тільки віддалена перспектива днів розлуки і тільки зрадлива отрута ганебного кохання змогли мені [ст. 234/235] розімкнути очі (щоб побачити) і розтулити вуха (щоб почути).

Почути її в собі, у глибинах тих нетрів людського сприймання, де кожен відрух і кожен згук бренья, як незаперечливий примус і як категоричний наказ.

І цей наказ прорвав у мені глуху запону нечев'я й розпуки там, тоді, під час непритомних маринь біля цукроварні. А потім раптом вибух бентежним, як крик порятунку, одним тільки словом:

— Кірка!..

Тепер це вже стихло. Тепер одійшли вже в морок минулого всі болі, образи і мордування. А з-за обрію виповзла грізна хмара спасенної хвороби і окотилася гуркотавим громом кошмарів у голові і шаленим шумовинням вогнистої, як топлоне оливо, крові. А окошившись змила й занесла десь у безвість і останні їхні сліди, останні нагадування.

Лишилися тільки чисті, як ранки дитинства, журливі спогади і невинні, як дитячі сльози, краплинки дощу на листі. І тоді чиясь пустотлива рука підкралася тихо до них і обережно струснула їх на землю.

Це була рука Кірки...

Я схопив цю руку і припав до неї так, як може припасти до кухля води тільки вимучений спрагою Тантал.

Але, коли я одірвався і глянув навколо, я відчув уже не віддалений гуркіт грози і не краплі дощу на листьях, а тільки втихомирений спокій снігової пустелі і ніжні струмені бадьорої, як морозець, любови.

Та тут раптом лижви моїх мрійливих уявлень ковзнули на сніг звичайної собі, “голої” в своїй конкретності дійсності і я побачив Кірку так, як бачив її уже не раз і як буду ще бачити усі тисячі віків мого залюбленого милування з неї. [ст. 235/236]

Похмура від задуманости і серйозна, як сам господь бог у момент творення світу, вона сидить, ледве притулившись до якогось стільця чи канапочки, і клопочеться тими негайними (усе негайними) і тими важливими (усе важливими) справами, що їх поклато на її тендітні хупаві плечі суворе запілля.

Десь хтось “недоробив”, десь хтось “переробив”, а дехто і зовсім одмовляється робити, посилаючись на “обставини”.

Тоді підводиться не людина, а капітан, не дівчина, а мати і стає в позу, що в неї тільки й може стати така мужня дівчина, як Кірка.

Вона говорить.

Але слова її скидаються на командирські накази, а накази згучать, як журливі дорікання рідної матері.

Врешті, справи полагоджуються, а “обставини” розвіюються і зникають, як дим у цупких обіймах вітрогонів.

Ну, так.

Потім приходить черга на мене. (Не взагалі — черга, з опочечальні, а так: приходжу я).

Вона дуже рада з мого повороту, але в очах їй світиться тільки захоплення спортсмена чи б’ється гострий вогник фанатика.

Проте, мені ще буде час залитися соромом признання і стліти в муці власного вагання, тому я починаю оповідати про свою невдалу подорож.

Власне, щоб зовсім уже назвати її невдалою, — цього мені не дозволяє та звикла людська псевдогідність, що часто топить у морі невдач найкращі наші заміри і плани. І я називаю її тільки наполовину невдалою.

Вона, розуміється, з цим не згоджується і то з дуже резонних причин. [ст. 236/237]

— Адже загону не впіймали?

— Не впіймали.

— А міста не взяли?

— Не взяли.

— Ну, де ж тоді “вдала”?..

Мені тяжко сперечатися проти очевидних фактів, але брехливий сором не знає інших способів захисту. І я тоді падаю в затишну сітку теоретичних узагальнень і філософських синтез. (Власне, це єдино надійна на цьому дошкульно-невдалому світі річ, бо вона спеціально призначена на те, щоб нам м’якше було при цих невдачах падати).

Я згоден ще за нею признати рацію, що безпосереднього завдання не виконано. Але хіба ж це все? Та й потім: чому саме? Де причини ті, що його не виконано? Невже ж вона гадає, що справа тільки в мені, у ній, у третьому-десятому. Це ж нісенітниця. Бо є ж якісь зовнішні обставини. Є об’єктивні причини, що стоять на дорозі наших найкращих, найсамовідданіших і відважних змагань...

Далі я всіма своїми тридцятьма двома зубами уже втинаюся у те липке і заялозене місиво, що носить пихату назву “досвіду”.

І от він саме мене й виручає. Бо чого-чого, а його таки я за подорож набрався. І не “взагалі”, не “так собі”, а к о н к р е т н о.

Що криється за цією конкретністю — я й сам ще гаразд не знаю, але впевнено одягаю його в показні убрання своїх окремих випадкових зустрічів і спостережень. Тоді він уже виходить із моїх уст, як якийсь химерний хамелеон: з одного боку, він викриває можливі причини (я ще дуже обережний і говорю тільки — можливі) наших невдач, а з другого, — ставить віхи (ще тільки віхи) для шукання нового шляху революції, запілля,

нашій долі... В цілому ж — наочне перецінювання, ревізія... [ст. 237/238]

Але на цьому місці здійснюється вихор обурення і протесту, і мирна розмова обертається на шалений канкан звуків, жестів, епітетів і істерик.

Врешті, якась павза захоплює нас у той момент, коли ми осатаніло сперечаємося над давньою філософською проблемою: що раніше з'явилося на світ: пуп людини чи сама людина?..

Після того раптом ми починаємо розуміти вже, що ухилилися трохи од теми і поволі переходимо на мирний тон. А згодом і зовсім стихаємо...

Але передо мною є ще одна сповідь і я мушу сказати. Обов'язково. Бо може і те, що дотепер говорилося, є тільки неодмінна її прелюдія. Я цього добре не знаю. Хоч знаю, що на ворога не слід робити нападу без попередньої артилерійської підготовки.

Проте, вона ж мені зовсім не ворог! А... друг. Ні! Більше за друга. І більше за всіх можливих мені друзів.

І я, почувавши, що язик мій прилипає десь до піднебіння, кажу їй щось подібне на розпачливий жарт. Бо — я ж виніс із своєї подорожі ще один досвід і зробив іще один із нього висновок.

Вона несподівано вихається в мій бік і з цікавістю питає:

— Який?

Бідна! Вона ж зовсім нічого не знає.

Але я вже не можу тримати в собі своєї муки і тому говорю їй коротко й стисло.

Тоді лопотять десь крильми об скло злякані метелики і брязкають раптом розбиті вітром вікна.

І вона таки, справді, нічого не розуміє. Тому, стиснувши в собі весь біль ураженої гордості, тихо сичить мені крізь зуби:

— Навіщо ви мене ображаєте? [ст. 238/239]

Але тепер уже мене б'є хтось розмашистим ляпасом навідліт і я, як опечений, хапаюся з свого місця.

Потім, зібгавши в яркі фарби і стислі згуки усі свої десь кров'ю випечатані слова, я розмахуюсь ними що-сили і кидаю їй під самі ноги.

Я говорю все, од початку до кінця. Я не ховаю жадної дрібниці. А з свого легковажного гультіпацтва я вивершую цілу Голготу хресних мук досяглого кохання.

Та вона зовсім всього цього не потребує і тільки дивно на мене дивиться.

Тоді я вже починаю говорити розважливіше. Я ставлю усі крапки і ретельно вивіряю всі протинки. Врешті, я доходжу до найдошкульнішого місця і оскаженіло хапаюся тамувати біль від зміїного жала подорожньої дівчини.

Але вона і тут мене раптом зупиняє, їй боляче це чути і вона не хоче цього знати.

Далі ніжний доторк уже ломле її, як тростинку, і вона падає в перші свої і останні обійми...

А коли вже сходять сонця всіх планет і птахи всіх світів умиваються ранньою росою, я тоді підводжу свою тиху од щастя голову і дивлюся у вічі свого сонця.

Воно стоїть передо мною в образі всіх мадон і всміхається мені зворушливою посмішкою повитих невинністю маленят.

Та я не дивуюся такому химерному перетворенню і тільки сам собі безтямно

приказую:

— Я ж мушу, мушу виконати своє призначення!..

А потім я проробляю стару, як світ, і звичайну, як його кохання, урочисту маніпуляцію:

Я припадаю їй до ніг і пристрасно шепочу:

— Ти — прекрасна. Ти — неповторна. Ти — єдина. Ти — кохана. І я люблю, люблю тебе, Кірко... [ст. 239/240]

ХІІ

Захеканий потяг прилипає до перону в той момент, коли в мене, як зіпсований годинник, зупиняється серце і рухи тануть, як нездійснені бажання.

Але я знаю, що мені треба бути вивіреною, як хронометр, і тому, пересиливши себе, виплигаю з вагону, а потім протовплююся з вокзалу.

За чверть хвилини я вже на вулиці.

Тут на мене раптом налітає вилакуваний візник і ледве не збиває мене з ніг. Але на його злякане прокляття я відповідаю тільки невинною посмішкою дівчини, що її веде, улещуючи, на гвалт одчайний злодюга. Вона зовсім і в тямки не бере, яка загроза на неї там чигає і весело ступає так, розтринькуючи усім свою цнотливу молодість.

Та й, справді, яке мені діло до якогось візника, коли я приїхав у місто Кірки!..

Власне, сказати тільки так — мало сказати. Але що скажеш, що можеш сказати, коли ступаєш на брук і догадуєшся, що ним могла ходити Кірка. Дивишся на почорнілу прозолоть вежевого годинника і думаєш, що й вона на нього дивилася. Вдихаєш просолену гущу морських повівів і знаєш, що й вона ними дихає.

Усе — вона, усе — Кірка. І нема ні мене, ні міста, ні цього не по-зимньому торохкотавого гамору, ні цих за- [ст. 240/241] знаних і навіжених зойків рундукарів, ні землі під ногами, ні неба над головою.

Потім я підморгую хитро якійсь, очевидно, здивованій з мого несподіваного приїзду, вулиці і кидаюся в її придуркувато роззявлену пашу.

Там я почуваю себе ще краще. Вона ж так давно бачила в своїй привітній господі такого дорогого гостя, як я. А її щирі гарячі пестоші лоскочуть мене, як знайомі і рідні обійми матері.

Врешті, на якомусь перехресті я раптом згадую, що мені не дуже личить так безтямно отдаватися радощам побачення, бо це велике місто не має для мене ще жадної кімнати, а мої кешені вільні не тільки од пашпорта, а й од звичайної собі для прописки “липи”.

Ця несподіванка трохи потьмарює ясний ранок мого приїзду, але в мене вже невичерпаний запас віри в свою долю.

Я ще не знаю, чи знайду, та мені здається, що я вже добре знаю, де шукати.

І я йду по слідах випадкових спогадів нашого спасівського емісара і хочу знайти теж випадкового колишнього його приятеля.

Виявляється, що мені сьогодні безпричинно щастить. Бо хоч роки і збивали на

шляхах моєї батьківщини дуже примхливі і підчас може каламутніші, ніж слід було б курбелі, але вони не засипали своїм порохом ні провінційально веселої хатинки, ні привітного вигляду цього приятеля невдалого емісара.

Одним словом, він з'являється на порозі передо мною саме в той момент, коли мені вже десь ріже шкіру цілком зрозуміла нетерплячка. І що найприємніше — він усе добре пригадує і виявляє зовсім зворушливе співчуття. Що-правда, він зараз трохи відійшов від активності [ст. 241/242] (головним чином, — жінка, діти і загальна сутуга), але зв'язки підтримує і декого знає.

Ми тоді б'ємо радісно по руках і заходимо до кімнати. Але тут я не даю йому часу отямитися і вимагаю негайного з ким-будь побачення.

Час біжить до вечора, як черепаха грає з конем у перегони. І я топчусь самотньо в чужій хаті і чекаю цій грі кінця.

Проте, я не нудьгую дуже. У мене вже побувало двоє і, хоч і не охоче, але пообіцяли мені на вечір побачення з Кіркою. Зараз вони побігли ще раз остаточно домовитися про це, і в їхніх покvapливих рухах і в усій їхній спантеличеній метушні я відчув такий знайомий і такий дорогий мені недоцільно бентежний дух моєї рідної організації.

Ах, ця організація! Скільки гірких, скільки солодких слів можна було б і слід було б сказати про неї! І скільки обурення, а ще більше може вдячності й подяки треба було б вилляти на голови її — грішних чи святих, але чистих, чесних і самовідданих учасників!

Проте, німо лежить у роті язик звичайного собі описувача перед велетенським завданням теоретика і публіциста і безсило терпне палець на ручці ображеної пересічності перед глибиною образів генія.

До того ж, мені зовсім зараз ніколи.

Я ходжу по кімнаті і співаю гімна. Звичайно, їй. Звичайно, Кірці, що вона сидить тепер там десь у своєму палаці і нетерпляче жде свого паладина.

Справді, вона мені ввижається вже справжньою королівною. І хоч я змалку і звик на цей високий стан скірити по-вовчому зуби, але її висока світлість дає мені тепер тільки втіху. [ст. 242/243]

Власне, я зовсім і не помічаю цієї глибокої соціальної ненормальності. Я тільки знаю, яку безмежну владу має людина над людиною і яке почуття власної нікчемності й негідності може опанувати душу кожного!

Тут я вже годен збунтуватися проти самого себе. Але неміч, дужча за бунт, корить мене своїй непереможній, як інстинкт, волі і я примиряюся.

А до цього ще й цих “двоє”. Вони знов повернулися і знов (ще нахабніше) вважають, що сьогодні моє побачення недоцільне. Вони вважають, що сліди мого приїзду ще не стерлися на тротуарах міста; що не перевірено ще, чи є за мною стежа; що треба перевірити; що стежа за мною, цілком резонно, може бути; що я і взагалі міг їм чорт-зна чого навезти.

А потім: — що Кірку шукають, що вона в небезпеці, що вона мусить дуже конспіруватися, що з нею бачиться тільки дуже обмежене коло товаришів, що я можу

через когось іншого все важливе передати, що... вони ще дуже багато “вважають”. І не вважають тільки на одно: що я можу не витримати і сказитися, а тоді що буде?..

Я, власне, так їм і рубаю це просто спересердя. І вони тоді втямлюють, що мають діло з не аби-яким смиренним типом.

Врешті, вони таки наважуються через якусь десяту інстанцію докласти Кірці (тут тільки я з обуренням і дізнаюся, що вони ще й досі не докладали) і трохи здивовані, що мене з охотою і негайно хочуть там бачити.

Але на цьому процедура не кінчається і передо мною ще стоїть перспектива пройти три чи чотири “явки”, щоб уже там здобути остаточну і цілком певну адресу.

Я мовчки пускаюся в мандри і за добру чверть доби проходжу всі муки. [ст. 243/244]

Нарешті, я знов на самоті з Кіркою. Чи, власне, забувши вже всі формальності, я можу знов оддати себе тільки думкам про неї. І я роблю це з тим більшим запалом, що швидше зменшується віддалення моє од неї.

Проте, табличка її будинку налітає на мене в той момент, коли я ще остаточно не вирішив, з чого почати і як і взагалі тримати себе на побаченні з нею.

Я тоді зупиняюся і в перший момент чую, як внутрішній голос підказує мені негайно повернути свої стопи назад. Але я його обдурюю тим, що мені для конспірації треба ще трохи пройти далі і постежити за собою, а потім уже...

Я мінаю будинок і вже шкодую, що це зробив. Я ж знаю, як тяжко буває повертати на місце, де хоч раз злякалось і зрадило серце.

І от, хоч хвилини і біжать мені, як дні першого кохання, але я безпорадно тупцююся на місці.

Врешті, коли мені вже робиться моторошно, а вештатися так далі на вулиці стає незручно, я проколюю гострим ножом своє дурне серце і натискаю на дверях гудзика.

Мені довго не відмикають і я годе́н уже втекти звідци чи перечекати десь за рогом. Але раптом за дверима клацає ключ і я здаюся.

Потім ідуть, здається, високі сходи. Якась кімната. Якись двері і знов двері. Та все це пливе в очах, як сон. Аж ось я лишаюся посеред кімнати один і жду. Я жду так довго, що маю час згадати все своє життя, і жду таку крапельку моменту, що ледве встигаю зиркнути на своє в пень розгублене обличчя десь у люстрі на стіні.

Проте, я встигаю одвернутися од цього неприємного видовиська якраз вчасно, щоб не прогавити рипу дверей. Вони таки справді слідом за тим не рипають, а ледве чутно розтуляються і в них я бачу... [ст. 244/245]

... Хай нікому не западе в голову думка, що я тут маю на увазі показати своїх героїв у найвигіднішому, ефектному освітленні. Так само і лаври спритних романістів, що смакують із несподіванки читача, мене дуже мало або й зовсім у даному разі не приваблюють. Я додержую що до цього зовсім відмінних поглядів і ніколи не дозволяю собі як легковажно жартувати з нервами читача, так і показувати своїх героїв у пристойнішому, ніж вони заслуговують на те, вигляді.

А коли тут я і роблю тепер павзу, то зовсім не через це, а тільки для того, щоб дати собі можливість хоч трохи очуняти од тої несподіванки, що з'явилася тепер передо мною на дверях і вразила всі мої думки, чуття й уявлення. Звичайно, час — велика річ, а

фантазія закоханого часто і одворотну пику чорта (за допомогою невідомих ще нам косметичних маніпуляцій) обертає на невинне личко святого ангола.

Але ж, який там — до біса час! (адже минуло тільки біля двох місяців). І яка там фантазія, коли передо мною тепер таки стояла зовсім не Кірка, а тільки якась кепська, на диво недбало зроблена, її копія.

Вона мабуть відчула моє здивування, бо якось болізно про себе посміхнулася. А я задубів, як пень, і тримав себе абсолютно непристойно.

Проте, натура не менш співчутлива, як і вразлива, я одразу ж залився жалем до неї. Більше того: в мені десь заграла думка, що я щасливо напав саме на зручний, потрібний час. Бо хіба ж горе не робить нас приступнішими для чулого людського слова? І хіба воно не торує найближчий шлях до серця коханої?..

Одним словом, заховавши свої чуття під машкарою звичайного рукостискання, ми сіли одно проти одного, щоб сказати вимушені слова. [ст. 245/246]

Що-правда, була одна мить, коли мені здалося, що в неї більше, ніж вона хотіла б, затримтіли пальці в моїй руці, а в горлі їй застряло якесь невимушене щире слово. Та, очевидно, це сталося тільки в наслідок перших хвилювань під час усякої зустрічі двох розлучених місяцями приятелів. Бо далі вже ніщо не нагадувало про це.

Я зібгав до купи в голові усе, що міг у такий момент зібгати і почав говорити більше для того, щоб тільки говорити, аніж для того, щоб хоч щось путнє сказати.

... І перші дні мого подорожування у вагоні і на дахові вагону; і гарба, а потім несподіваний арешт і героїчна втеча; усе це, хоч і докладно фіксував я, але виходило з моїх уст, як сухий переказ чи стислий конспект не своїх, а чийхсь чужих, далеких мені пригод і ситуацій. Я говорив і сам прислухався до своїх слів, дивуючись собі і їм.

Потім раптом я піймав секрет. Я ж, справді, патякав тільки для вигляду, а сам я турбувався зовсім іншим. Я всіма своїми словами прискіпувався до кожної риси на її обличчі, а кожним своїм поглядом ловив усі її рухи, її подих, її настрій.

І я мусив сконстатувати дуже скорбний стан. Вона не тільки змінилася, вона стала зовсім іншою. І то не зовнішнім (якимсь зважнілим, сталим, закінченим) своїм виглядом, а й своєю поведінкою, своєю реакцією, відношенням до всіх актуальних, завжди тривожних питань нашої безталанної запальної дійсності.

“Таразд”, тоді подумав я про себе, “я мушу розпекти в тобі такі думки, що ти не тільки загубиш свою апатію і неприступність, а й не знайдеш собі місця, де сісти”.

Це була жорстока думка. Проте, я мусив.

І тому почав розпикати.

Я заговорив словами еретика і протестанта, а голос мій затанцював на зривних нотках пристрасного виявника [ст. 246/247] і нестримного бунтаря. Я все заперечував, все перецінював і кликав громи і блискавиці на голови тих, хто має нахабство соваться із своїми химерними позаторішніми вигадками в гущу живого життя.

В перший момент мені здалося, що це вплинуло на неї. Бо вона звела здивовано брови і з неприхованою цікавістю подивилася в мій бік.

Але швидко вона знов охляла, а згодом недбало і байдуже кинула:

— Може це й правда. Багато так думає...

Я осікся незручно і замовк. Стало ясно, що я зовсім не до речі так розігнався.

Проте, це повернуло мені настрої у зовсім інший бік.

Ах, який же я, справді, дивак! Ну, звідки ж їй узяти доброго гумору і привітного вигляду, коли її саму печуть такі ж, якщо не гірші, не дошкульніші настрої й думки?..

Ну да ж! Хіба в очах їй не повзе хирявий смуток розгублености і порожнечі? Хіба млявий рух їй не падає, як рука дівчини на могилі коханого?

Та і взагалі, хіба вся вона не є трагічне втілення всього нашого лихоліття, бездоріжжя, одчаю, разом же — болючих, кусливих, безпомічних борсань?..

А я на ній зриваю свою дрібну й нікчемну особисту уразку? Я роблю її відповідальною за свої мізерні настрої?

Ні, любий, якщо ти й не злодій, то у всякому разі, ти не менше, як звичайний собі негідник!..

Після такого мовчазного монологу мене вже опанувала справжня скруха.

Я тоді присунувся ближче і не подивився, а зомлів від власної своєї одважливости і трагічності моменту.

Та вона, спонукана, очевидно, непристойно довгою павзою, сама почала цідити щось крізь зуби. [ст. 247/248]

Вона говорила, що не тільки я, а й багато інших товаришів так думає. Що ми стоїмо тепер перед критичною перевіркою дальших шляхів. Вона називала Мандибулу. Посилалася на істеричні вчинки якоїсь невідомої мені Мавки, (їх обох я ще тоді не знав, хоч ім'я Мавки і будило в мені якісь забуті асоціації). І взагалі більше немов скаржилася, ніж говорила. А я сидів проти неї і, ледве прислухаючись до її слів, рвав од свого серця болючі і радісні шматки.

Так, так! — кивав я їй головою про себе. — Ти маєш рацію. Ти маєш цілковиту рацію. І тепер я розумію, чому в тебе запалі очі, чому лице твоє нагадує подірчавлений сонцем, викинутий на берег труп медузи, а в рухах твоїх переливається важке оливо застиглих мук...

Ти ж так страждаєш! Ти носиш у собі розпуку таких невимовних болів, що перед ними може здригнути серце хижака і розсунуться, даючи тобі дорогу, гори!..

Але люба, дорога, вимріяна на сонячних берегах мого тривожного юнацтва Кірко!

Ти не знаєш одного маленького слова. Ти не догадуєшся навіть про нього.

А, проте, воно є.

Воно таке маленьке, що в ньому знаходить своє забуття найменша комашинка. Хоч воно і таке велике, що в ньому тоне прокляття життя й народження всього неосяжного всесвіту.

Чи бачила ти, як цвітуть яблуні? Чи вдихала приїсний пах їхнього цвіту?

То все од нього.

Чи чула ти спорзний лопіт крил у лісових хащах? Чи не здригалася, не завмирала од хвального гімну пташиного співу? [ст. 248/249]

Це теж од нього.

Чи не плескала ти, вражена, в долоні від несподіваного лиску фарб на крильцях звичайного собі тільки метелика? Чи не німіла од їхньої краси?

І це од нього.

Бо і буйний цвіт, і хвальний спів, і чарівна гармонія фарб з'являються на світ,

приходять у життя тільки магічною силою все цього ж самого єдиного химерного маленького слова.

І я скажу тобі його.

Я проспівую його тобі тихо, як лебідь співає свою мовчазну пісню затишеній лебедисі. І прокричу тобі його лячно на сполох, як тільки кров кричить, обпечена достиглим часом.

І тоді зацвіте лице твоє червоним маком. Запалають очі тобі свічками на весняному протязі. І рухи твої забринять чутливим дротом повнозгучних арф.

Потім ми зіллємо до купи нашу муку. Ми виллємо з неї тиху радість ясної свідомости. Ми обернемо її в гарячий пал завзятих шукань.

І нам легко, нам вільно буде іти так разом, дружно, удвох.

Бо: у нас буде це маленьке, химерне слово. І воно зветься “кохання”. І я люблю, люблю тебе, Кірко...

Я так щиро пройнявся вірою в чарівну силу своєї вигадки, що вже ледве не попірхнувся ковтком нетерплячки, що застряв мені десь у горлі.

Але Кірка раптом підвищила голос і жваво почала розповідати знов про Мавку і про її нестриманий характер. У мені знов віджили якісь приховані асоціації.

Проте, нас несподівано перервали. Двері шарпнулися й розчинилися, а на порозі застигла якась чоловіча постать у окулярах. [\[ст. 249/250\]](#)

Кірка зиркнула у той бік і тривожно спитала:

— Що таке?

— Нічого. Я не знав, що тут хто є. — І двері знов грюкнули і постать зникла.

Я з полегшенням перевів очі на Кірку і якусь мить вагався перед тим, щоб, нарешті, використати момент і заговорити.

Але вона повільно повернула до мене голову і, лагідно сійнувши поглядом, трохи запинаючись, сказала:

— Це... мій чоловік.

Я, здається, зовсім непристойно витріщився на неї.

— Оце і є товариш Мандибула, що я про нього вам говорила, — доказала вона згодом, ніби для того, щоб притишити мою недоречну цікавість. І потім невиразно (гірко, чи вдоволено) посміхнулася.

Після того, я вже не стямив ні себе, ні Кірки і нічого навколо себе.

Якась смішна безглузда мить зірвалася десь із стелі і гемонським реготом розляглася по кутках.

Мені, власне, слід було б упасти на підлогу і заридати. Або ж, схопивши в руки стільця, потрощити ним люстро, повибивати шибки. Розідрати до крони собі груди разом із сорочкою. Потім розігнатися і виплигнути вниз головою через вікно на брук.

Але, звичайно, нічого цього не трапилося. Навіть рука мені не здригнулася і вія не моргнула.

Я тільки сидів, прикипівши до стільця, і широко розтуленими очима безтямно збирав десь по підлозі свої розгублені думки.

Потім підвівся, ніби щось згадавши, і заспішив іти.

Мене дуже не припрошували лишатися. Може навіть були вдоволені вже з того, що

я йду. І я пішов.

Проте, перед виходом я повинен був заплатити данину чемності — я мусив попроситися. [ст. 250/251]

Тоді підвів голову і востаннє глянув на неї. Вона стояла спокійно і тільки нетерпляче пасла десь навколо себе свій байдужий і млявий погляд.

Я простяг їй руку і раптом згадав її так, як щойно перед тим собі вигадав.

Це ж вона мусила зацвісти червоним маком! Це ж їй повинні були запалати очі, як свічки на весняному протязі! І це ж у ній мала забриніти повнозгучна арфа!

Я дивився і не вірив їй, не вірив собі і нічому не вірив.

Проте, десь зірвалася глузлива наруга безглузлого порівняння і я затрясся весь у мовчазному реготі ошалілої істерики.

Ну да! Хіба ж це, справді, не повнозгучна арфа? Хіба вона тепер не стоїть передо мною?

Але ж трагікомізм всього є тільки в тому, що вона вже луснула. Вона вже луснула ця повнозгучна арфа і розпалася так, як тільки розпадається на череп'я звичайна собі... “розгепана макітра...”

Кірка вихнула до мене тривожно і спитала, що зо мною.

Але я, пославшись на свою скажену знервованість і перевтому, сіпнувся од неї і залопотів десь східцями вниз.

Потім я прощався. Тільки вже не з нею, а з вихідними дверима її квартири, що крізь них я пройшов тепер, як крізь двері смерті...

Коли правду казати, то смерть мені, таки справді, тепер здавалася єдино гідним і пристойним кінцем.

Я тільки знав, що з цим не треба поспішати.

У мене здавна виробилася дуже добра звичка: перше ніж про це рішати, треба поїхати кудись у інше місто, [ст. 251/252] зняти номер у готелі і там обдумати на самоті усе своє життя спочатку.

В противному разі ця смерть не могла в моїх очах мати жадної доцільности, а покvapливість здавалася б тільки наївною легковажністю.

Так, власне, про це подумав я і тепер. До того ж, розуміється, факт мого тільки сьогодні приїзду в це нове мені місто зовсім нічого не важив. Адже тут обдарувала мене тільки вперше ця геніяльна думка. Отже, щоб її як слід обміркувати, я мусив їхати десь інде.

На тому я і порішив.

Проте, одведена мені на конспіративній квартирі кімната до самого ранку не дочекалася мого сну.

Можна було б багато сказати про те, що я за цю ніч передумав і що не пережив, а перемучив у собі.

Та про це чудесно можуть розповісти ті, хто, дійшовши тут останньої межі, раптом вхопився, своєю п'ятерицею за щасливий випадок і врятував собі життя.

Що ж до мене, то мені такі можливості здавалися тепер уже заказаними і я хотів

тільки занести свою тасмницю з собою в труну.

Тому, ледве дочекавшись пристойного міського ранку, я метнувся до вокзалу з надією більше вже од нього не повертатися...

Але потяг відходив тільки пізно ввечері і я мусив повернутися.

Тим часом тут трапилися нові події. Мене від імені Кірки запрошували по змозі негайно прийти до неї. Там мала відбутися приватна маленька нарада, що влаштовувалася в зв'язку з приїздом декількох товаришів із останньою інформацією з місць.

Мені од цього тьохнула всередині якась безглузда і зрадлива думка. Але я одразу ж узяв її в цупкі лабеті. [ст. 252/253]

Звичайно, я пообіцяв, але про себе вирішив не йти. Я тільки ще дужче затримтів від нетерплячки швидше випорснути звідци.

Проте, цілком доречно тут же я згадав, що мушу ще якось пояснити свій несподіваний від'їзд.

Я тоді схопив клапоть паперу і написав на ньому якийсь звичайний трафарет.

Потім подався на вулицю, щоб приліпити марку.

Але в останню хвилину вирішив кинути листа в дорожі.

До речі, тут треба зауважити, що я зовсім не почував себе в праві так недбайливо ставитися до своїх товаришів і до своїх обов'язків. Більше того: я годен був сам заплямувати себе за це ганебним ім'ям... ну... зрадника, легкодуха чи вузького індивідуаліста.

Але треба згодитися, що тяжко людині повертатися на місце, де поставлено вже останню безнадійну крапку. До того ж і майбутня кров моєї наглої смерті ввижалася мені тією спасенною водою, що нею я змию з себе всі свої плями й ганьбу.

Тому, хоч як мені було це прикро, проте я остаточно ухвалив туди не йти. А щоб уже й зовсім позбутися з цим усякого клопоту, я вирішив до від'їзду не повертатися й додому.

Я нап'яв на себе підозрілу машкару байдужости і нехотя почвалав не по-зимньому веселими вулицями південного міста...

Я обдивився всі вітрини, перечитав усі вивіски, простежив за цікавим полюванням на голубів kota з карнизу п'ятиповерхового будинку і, нарешті, зайшов до якоїсь кав'ярні відпочити і перекусити.

Там я сів і, глянувши на годинника, здивувався, що минуло ще мало часу. [ст. 253/254]

Проте, зарадити було нічим і я невдоволено підсунув до себе шклянку.

Я так сидів хвилину за хвилиною і не пив, а цідив собі крізь зуби теплі струмені гіркуватої кави. Потім мимоволі якимсь чужим далеким поглядом глянув за барикади перемученої ночі і поплав у хвилях спогадів свого вчорашнього нещасливого побачення.

Мені не стало од того ні гірко, ні боляче, а тільки якось нервово і лоскотно, немов торкався пальцем хто рубців ще незагоєної рани.

Та раптом я застиг на якійсь божевільній думці. А шклянка, цокнувши мені об зуби, безсило дзенькнула на блюдці:

Це ж могло бути, справді, не що інше, як тільки моє божевілля. Бо хто ж іще, крім мене, міг подумати, хто міг додуматися до такої дурниці, як те, що вона йому не фіктивна

(для конспірації тільки), а таки справжня, кохана жінка?..

Коли я, забувши увесь свій конспіративний ригоризм, сплигнув із візника і вдерся в двері Кірчиної квартири, на мене вже з катастрофічною хуткістю впали всі можливі взагалі несподіванки і безумовно обов'язкові тільки в такій зовсім не несподівано безладній організації, як наша.

Перше, що мені впало у вічі в тій кімнаті, звідки я вчора тікав, це подорожні короби і валізи на підлозі та загальне безладдя скрізь: на столі, стільцях і канапі. Було таке вражіння, немов хтось екстренно виряджався в несподівану подорож.

Я переступив здивовано через безпомічно розпластану біля дверей ковдру і хотів пройти далі.

Але тут раптом увагу мою притягла якась жіноча постать. Вона ворухнулася біля вікна і, ледве зиркнувши [ст. 254/255] на мене з-під руки, метушливо кинулася до дверей од мене. Потім уже, причиняючи за собою двері, гукнула мені звідти:

— Зараз! Почекайте тут.

Я розгублено звів плечима. Мені здалося, що вона тут плакала. Проте, лиця її я зовсім не бачив і з певністю цього сказати не міг. Десь тільки зринув притамований спогад із учорашніх Кірчиних розмов і я про себе подумав:

— Чи це не та сама Мавка?..

Але час біг, а до мене ніхто не виходив. Я почав нервуватися. Що за безглуздя, справді! Якесь нещастя чи звичайна собі “хатня” колотнеча?..

Проте, вийти звідци без категоричної відповіді на свої прокляті сумніви я не міг. І тому з одчаю рвонувся до крісла й не сів, а спересердя вгруз у його пружнаву обшивку.

Тим часом за дверима десь (очевидно, в глибині квартири) зашаруділи притишені кроки, почулися приглушені голоси. Здавалося, що там когось чи то благають, а чи докоряють.

Мені стало аж якось моторошно від усієї цієї таємничості й прихованості. Немов я був випадковим свідком подій, що про їхню трагічну суть мені доведеться дізнатися тільки потім, після того вже, як непоправний фінал скаже своє останнє жорстоке слово.

Од цього мені стало вже просто неприємно. Насторожена уява запрацювала над картинами грізних небезпек, а по спині поповзли терпкі колючки.

Я зірвався з місця і забігав по кімнаті, не знаючи, на що зважитися.

Підбіг до дверей і вже приклав руку, щоб постукати. Але там бубнявий гомін стих і почувся притишений плач і зітхання. [ст. 255/256]

Я тоді крутнувся назад. Прислухався. І знов заметляв по кімнаті.

Було ясно, що ще одна хвилина — і нерви мої луснуть, а я знестямлюся і кинуся туди, на цей приглушений дурацький шепіт.

Та тут раптом вхідні двері одскочили і до кімнати влетів Мем.

Він був пом'ятий і виснажений, а в очах йому, як трясця, блимав неспокійний вогник.

В перший момент, побачивши мене, він ніби злякався.

Але потім скривив якусь подобу посмішки і почав трясти мені нервово руку.

Заговорив якісь загальні слова, забігав очима по кутках і взагалі тримав себе непевно і винувато.

Мене це вразило і здивувало.

Проте, мені не було тепер часу на це зважати, і я одразу ж кинувся до нього з запитанням.

— Слухай, — спитав я його, намагаючись бути об'єктивно байдужим, — що тут діється?

Він зацікавився, ніби щось обмірковуючи. А потім зиркнув на мене спідлоба і, крутнувшись якось прищелепувато навколо себе, устроїв розчепірені пальці в свою кудлу.

— Діла-а! — протяг він згодом, немов не знаючи, що сказати.

— В чім річ? — не дав я йому передихнути.

— Ти Мавку бачив? — раптом зірвався він.

— Ні. Я її не знаю.

— А Кірку?

— Сьогодні ні, — витріщився я на нього, ловлячи кожну тінь на його неспокійному лиці.

Він блимнув очима, притьмом стис долонями собі скроні, сіпнувся в один бік, у другий і раптом, безна- [ст. 256/257] дійно махнувши рукою, вихнувся до дверей у другу кімнату, кинувши мені на бігу:

— Чекай! Я зараз.

Та я злякався його втечі.

— Постій! — гукнув я і впіймав його за руку. І тут раптом відчув, як лице мені заливає краска. Але сердита впертість спалахнула мені в грудях і я, запинаючись, забелькотав:

— Я не розумію, що тут... Мені ніяково втручатися... Я хотів тільки тебе спитати. Кірка дружина Мандибули? Чи це фіктивно?..

— Так. Вона живе... жила з ним, — поправився він. — А тепер... — Останнє слово залякло йому в горлі, а очі заблищали вогкістю. Він хотів ще щось сказати, але знов махнув рукою і, прошепотівши “зараз”, зник.

Я лишився самотньо посеред кімнати, але зовсім спокійний. Мені тільки стало до неприємності задушливо і на лобі виступив холодний піт.

Я тоді озирнувся повагом навколо і, почувавши, як усе тіло мені ние і болить, тихо присів на канапу...

Але чекати мені не довелося довго. За кілька хвилин двері, де зник Мем, відчинилися і звідти вийшов якийсь невідомий мені товариш.

Він був середній на зріст і мав свіжо виголені вуса й бороду. До того ж ще був, очевидно, чимсь дуже заклопотаний.

Я не підвівся йому назустріч і тільки здивовано глянув йому в очі.

— Мабуть, не пізнаєте? — спитав він, посміхнувшись, і цією посмішкою зігнав з лица собі весь клопіт.

— Ні. Так, — відповів я і прикипів до нього пильним поглядом. [ст. 257/258]

Але раптом іронічний бісик метнувся йому в очі і я згадав.

— Петляй!.. — ледве довіряючи собі, прошепотів я.

— Він самий, — почувся у відповідь повнозвучний баритон.

Тоді я вже остаточно впізнав.

— Бачте, — почав він знов, коли непорозуміння було вичерпано, — я маю перед вами борг і мушу його сплатити.

Потім од жартів він (очевидно, поспішаючи) швидко перейшов до діла. Розуміється, все те, що він мені тоді розповів було вигадкою. А про мене він дізнався тільки згодом, уже од Мема. І тоді ж таки вирішив, що це мав бути не хто інший, як тільки я. Тепер же, оце зараз, Мем послав його сюди.

Він дуже радів із нашого тепер побачення і запевняв, що тоді, під час зустрічі, міг би голову дати на одріз, що я зовсім подорожую не за продуктами, а в якихся інших, важливіших справах.

— Звичайно, це тільки жарт, — утішав він мене з чемности і тут же коротко розповів історію своїх тодішніх нещасливих мандрів.

Виявилося, — він їздив у тих самих справах, що і я.

Тільки я мав наздогнати наш загін із правого боку, а він мусив на всякий випадок чатувати на нього навперейми — з лівого. Звичайно, про мене він так само нічого не знав, як і я про нього.

— Це все Кірчина конспірація, — пояснив він, ніби жартуючи, але з відтінком невдоволення чи суму.

А далі загін цей він таки піймав. Але піймав його в той момент, коли він уже був на лівому березі. І саме проти Анева.

Становище утворилося критичне. Людей треба було повертати назад, чи, у всякому разі, вести в цілком про- [ст. 258/259] тилежному напрямку, ніж вони того хотіли. А хотіли вони тільки одного — пошвидше дістатися додому, до своїх зголоднілих за ними коней, коров, телят, жінок і дітей.

Отже, довелося вжити суворих заходів. Але в наслідок виникла змова. Все “керівництво” загоном було заарештовано. Частина тут же була розстріляна. А він, Петляй

— От у такому вигляді, як ви бачили, утік.

Загін, звичайно, потім пішов своїм шляхом і згодом розпався.

А ви куди тоді йшли? — спитав я, коли він зупинився.

— На Анів. Бачте, нас кількох, не знаю вже з яких мотивів, вони не розстріляли одразу, а повели з собою. І от під Спасівкою я і втік. А коли з вами здибався, то йшов уже звідти на Анів...

Він знов затих і щось про себе обмірковував. Я мовчав, чекаючи на нього.

Але раптом він зітхнув, а потім невдоволено скривився:

— Взагалі, знаєте, у нас по-чудернацькому все якось іде...

— А що саме? — кволо підхопив я.

Він тоді озирнувся якось підозріло навколо і притишено сказав:

— Окрім усього, у нас заведено такий спосіб перевіряти один одного, що він, на

мою думку, тільки ще більше заплутує. А може і вносить між нас цілковиту дезорганізацію.

— Як так? — уже зацікавився я.

— Та от хоч і те, про віщо я недавно дізнався. — Він похмурнів, замовк, а потім продовжував: — Справа взагалі пуста, але, гадаю, що вона не тільки самому мені могла дещо наплутати. [ст. 259/260]

Він знов затих, поводив десь поглядом у кутку під стелею і раптом, одриваючись, кинув:

— Одним словом, у нас усі доручення ставиться під контроль невідомої вам третьої особи, що назирці, потай стежить за вами.

— А хіба це кепсько? — здивувався я.

— Але ж згодьтеся, що я можу цю третю особу вважати зовсім не за те, чим вона має бути! — уже ніби огризнувся він до мене.

Я пильно подивився на нього і раптом зацікавився.

— А хіба з вами це трапилося?

— Ні, — посміхнувся він якось гірко, — я був такий наївний, що нічого не помітив. Проте, од цього може трапилося щось інше, що може б не мусило трапитися.

— Ви говорите дуже загадково й туманно, — уже пожартував я. Але мене десь засотала зовсім несподівана цікавість.

Я почув себе так, ніби він щось про мене знає і приховує. Проте, мені не хотілося цього перед ним виказувати і я чекав, що він сам дасть про це мені натяк

І я не помилився.

... Але мушу сказати, що коли б у той момент мені хто заявив, що я вже не живу, що ніколи на цьому світі не жив і що це тільки комусь приснилося; — коли б мене хто серйозно став тоді в цьому запевняти, я б не здивувався так, як здивувався тому, що од нього почув тепер.

Справа, хоч і безглуздо боляче, але проте розв'язувалася просто:

Та дівчина, що їхала зо мною тоді в потязі, а потім на гарбі;

та дівчина, що оддавала мені цвіт своєї молодости і запашну невинність своєї чистої душі; [ст. 260/261]

та дівчина, що цілувала мене поцілунком Іуди і так легко й весело мене зрадила;

ця дівчина, зовсім не була провокаторка і тільки стежила з доручення Кірки за мною під суворою заборонаю не викривати себе.

Докази???

Вони ось!

Це маленька записочка, залишена комусь на руки на явці в Аневі.

Вона містить у собі тільки пару рядків звичайних літер. Але в кожній її літері шумує кров тієї чорної ночі, що так схвильовано билася тоді своєю “пахучою вогкістю об колеса гомінливої гарби”:

“Не любий ти мені і некоханий. І збрехав мені тоді своє ім'я. Але знай, що й за гробом я б хотіла бути з тобою. Іване. Твоя, не твоя Оксана”. [ст. 261/262]

XIII

Плакати можна слізьми. Плакати можна кров'ю.

Але ридати можна тільки цілими шматками живого серця.

І я видирав їх із своїх грудей і шпурляв у ненаситну пащу збаламученого моря.

Один шмат я шпурляв за те, що вона була Оксана.

Другий за те, що я був тільки нещасний Іван.

Третій за те, що не було уже її кохання.

Але найболючіший шмат я видирав за те, що її самої уже не було.

Так! У той момент, коли я, може, проклинав її, як останню потвору, на вигоні біля цукроварні, у той момент, коли я кинув її там на мордування сатанинських мук, що їх тільки й могла вигадати розбещена фантазія підло зрадженого кохання, — у цей момент вона підставляла свою ще свіжу від моїх (моїх же!) поцілунків теплу грудь під холодну цівку смертельно байдужого нагана.

Її тоді розстріляли.

А тепер я мусив розстріляти в собі своє кохання.

І я сидів тепер на гострому камені порожнього, як і моя душа, пустельного берега і виважував у собі дивні, як завжди, і, як завжди, безглузді думки.

Я сидів і думав, що краще: чи мені удавитися, чи мені утопитися, а чи якось інакше вмерти?.. [ст. 262/263]

Проте, день спливав земною мукою, а я не знаходив у собі ні відваги, ні відповіді.

І раптом на поміч мені прийшов мій давній друг і товариш — моє окате сонце.

Воно несподівано зупинилося на порозі вечірнього догорання і сипнуло — раз і вдруге — цілу жменю дрібної сліпучої тирси.

Тирса метнулася на півнеба розкиданим віялом і зайчиком поплигала десь камінцями в море.

А далі вся сполохана отара сиворунних хвиль колихнулася під моїми ногами і залилася тримтливими патьоками кривулястого лиску.

Я ворухнувся, як від болю уже давно загоєної рани, і занімів.

Я побачив їх. Своїх давніх приятелів.

Це були золоті лисенята...

Проте: "Сходить день, як безпричинна тривога,
І падає в тьму, як тихий роздум".

І я не зрадив, не затрусився тепер од їхнього лиску, а тільки тихо про себе подумав:

Ось промайнуло велике замкнене коло і заховало в собі свої кінці.

Воно вийшло тоді із цілющих джерел бадьорого ранку і весело поплигало, блимкаючи листям і травою.

Тепер воно сумно падало ниць десь за далекі обрії і востаннє кидало свою прощальну заграву.

Отже, прощай коло, прощайте тривожні дні, і ви прощайте, мої золоті лисенята!..

Я не впав, а тільки тихо приліг на холодний камінь і тихо заціпив у собі свій жаль і тугу.

А потім зважив.

Тоді підвівся безтямно і ступив крок до прірви. Вона сердито огризнулася мені десь із глибини і нетерпляче [ст. 263/264] заплямкала своїми сласними губами. Але я не квапився заткнути її ненаситну пельку.

Я хотів розтягти свою солодку мить умирання і відважно рвонувшись, скікнув десь на прискалок нижче.

Потім почав спускатися все глибше й глибше, плигаючи з прискалка на прискалок і ледве балансуючи на хистких рубцях стрімголові скелі.

Глибина мені міліла під ногами і чорні кола каламутного виру все дужче витріщали на мене свої сліпі баньки.

Нарешті, вони застигли в чеканні, і нога мені, злизнувши, вчепилася крізь підощву пальцями в якийсь останній випадковий приступок.

Я тоді прилип усім тілом до вогких грудей слизького каменя і востаннє глянув на світ.

Там плавали мутні тіні, а в даліні над морем мостилися спати байдужі присмерки.

Не було вже ні сонця, ні землі, ні їхнього химерного витвору — золотих лисенят.

І раптом мене вдарила прудка, як ракета, і ясна, як свічка, свідомість:

Хіба ж і я з своєю мукою, і всі ми з своєю великою тривогою не є тільки золоті лисенята?..

Адже вік наш — одна бентежна мить! А життя наше — тільки тримтливий і химерний відсвіт!..

І я тоді ще дужче уперся в груди вогкого каменя і витиснув із себе своє останнє слово:

Земле! Будь проклята. Ти дала мені життя, але я не віддам тобі своєї смерті!..

Потім я стулив очі і розвів свої заляклі пальці.

Скеля ворухнулася і одійшла убік од мене.

Тьмаві кола закружляли мені десь у тьмі свідомости і якісь крила схопили мене в свої обійми. [ст. 264/265]

Потім раптом — раз і вдруге — ударила їдка й холодна вогкість і накрила мене всього з головою...

Спочатку я занімів, а далі рвонувся руками десь просто себе і вп'явся нігтями в тверду й шершаву стіну...

Згодом розімкнув вії.

Хвиля за хвилию лізла мені під ноги й, стрибнувши вгору, лизала мене з ніг до голови своїм солоним язиком.

Я ледве тримався однією ногою на маленькому приступку скелі і годин був уже що-хвилини пірнути вниз.

Проте, мені стало не страшно й не моторошно од цього, а тільки може трохи комічно.

Звичайно, згодом я звідти вже викидався, мокрий, як губка, і щасливий, як звільнений з цепу пес.

А потім сонце дуже добре два дні і дві ночі висипалося разом зо мною.

Нарешті, коли ми з ним, позіхаючи, встали, — земля виглядала не так уже трагічно. Більше того: швидко виявилося, що і все розв'язувалося порівнюючи просто.

Мене таки зрадив той дідок, що їхав тоді в потязі разом з мною.

Друкарню провалив сам Мем, що в нього один із помічників був провокатор.

А замах не вигорів тільки через те, що один із підручних Мандибули підсунув йому в револьвер порожні патрони (він теж був провокатор, і це саме він загубив тоді у схованці на цвинтарі свою хустку з літерою “М”).

Проте, найцікавіше розв'язувалося одно з головних питань нашого трагічного тоді існування.

Але про нього варто розказати окремо.

Якось за тиждень після мого приїзду ми зібралися знов на ту нараду, що не відбулася тоді в Кірки. [ст. 265/266]

Це було на помешканні в Озона (він же і відомий уже нам Петляй).

Зійшлися майже всі відомі нам персонажі і, як звичайно, почали з обговорення “біжучого моменту”.

До речі, для характеристики особистих відносин, що тоді утворилися поміж деякими окремими членами цього кола, слід зауважити, що Мавка любила Мема, але жила з Озоном, а Кірка любила Озона, але жила з товаришем Мандибулою.

Це, розуміється, не має ніякого значіння для описуваного далі випадку і тільки свідчить про не зовсім витравлені болі із душ наших героїв.

Так от, почали з обговорення “біжучого моменту”. Довго сперечалися, довго сварилися, але, нарешті, зійшлися на тому, що треба вислухати товариша Мандибулу.

Товариш Мандибула прийшов тоді на ці збори не сам, а з цілим жужмом дрібно списаних паперів, що над ними він працював більше місяця.

Це мала бути теоретична розвідка на тему: “Звідки ми прийшли і куди ми йдемо?”.

Він приніс її з собою і, не втручаючись у суперечки з приводу “біжучого моменту” (характером він завжди був мовчазний), чекав тепер тільки черги на свою доповідь.

Нарешті, йому дали слово.

Він тоді одкашлявся, поправив свої саморобні окуляри на носі і почав читати.

Це була доповідь на добрих дві години, але він устиг стомити всіх уже за чверть години.

Проте, — коротко — суть усієї справи зводилася до того, що в теперішньому суспільстві є тільки одна революційно послідовна класа до кінця, це — пролетаріят. До того ж, тільки вона одна з усіх клас, шарів і прошаровань і не зацікавлена в збереженні режиму капіталісти- [ст. 266/267] чного господарства, а навпаки, — кривно зацікавлена як раз у соціалізмі.

А звідси й висновок: годі орієнтуватися на недиференційовану селянську масу, а треба узяти на себе репрезентацію інтересів промислового пролетаріату!..

Усі позіхали, перешіптувалися, кудись виходили, пили воду, а таки дослухали до кінця.

Мандибула поклав перед собою останнього прочитаного аркуша і близооко повів очима по всіх присутніх через свої окуляри.

Запанувала павза.

Було так, ніби ніхто не хотів чи боявся говорити.
Але далі триматися так стало незручно і десь хтось кашлянув і завоштузився.
Проте, знов ніхто не наважувався подати голосу.
Тоді Озон раптом блиснув якимось суворо очима у бік Кірки і підвівся з місця.
Він мовчки підійшов до стосу книг, що стояв у нього на підлозі біля шафи і щось почав там порпатися.

Павза вже висіла над усіма, як тяжке закляття.
Але тут Озон одірвався од підлоги і з якимсь товщелезним томом у руках попрямував до Мандибули.
Він підійшов до нього, тикнув йому під ніс цей том і, переждавши мить, гостро спитав:

— А цю книжку ви коли читали?..

Мандибула ворухнувся до нього, схилив над палітурками окуляри, а потім, одвихнувшись, буркнув:

— Ні!..

Тоді Озон прибрав якоїсь комічно менторської пози і, розділяючи слова, повчально проказав:

— Те, що ви ото написали, уже більше півсотні літ тому написано в оцій книзі. І значно спритніше і краще, ніж у вас. [\[ст. 267/268\]](#)

Він шпурнув книгу на стіл перед Мандибулою і якимось по-театральному величньо одійшов од нього.

Після того раптом зчинився загальний гвалт.

Були такі, що захищали Мандибулу, були і проти нього.

Але сам Мандибула, обмацавши уважно з усіх боків книжку, придуркувато подивився на всіх, а потім почервонів і, не сказавши ні слова, мовчки вийшов.

Розуміється, нараду було зірвано і всі невдоволено почали розходитися.

Тоді я, піймавши нагоду, нишком, ніби ненавмисне, присунувся до столу і непомітно зиркнув на заголовок цієї сакраментальної книги.

Там я прочитав тільки дві слові:

“Карл Маркс”.

А коли, як п’яний від слів, думок і образів, уже повертався з наради додому, раптом облетів уявою по всіх пригодах останніх місяців і втихомирено про себе подумав:

— Власне ж мені не треба було тоді: нікуди тікати, ніде блукати і нічого шукати. Треба було...

Я не міг ще сказати, що саме було “треба”. Але мені здавалося, що це... ясно.

Що ж до товариша Мандибули, то він згодом признав свою помилку. Він таки не читав тієї книжки, хоч і чув про неї. До того ж він тоді поклявся, що це була його перша і буде остання теоретична робота. Більше він не тільки “теоретичних робіт”, а й звичайної статті ніколи не напише.

І, наскільки мені потім було відомо, він таки чесно виконав цю свою обіцянку.
